

24723

DISSERTATIONES
SODALIIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE

NOVA SERIES

V.

ÁTTELEPÍTÉS ÉS ELTELEPEDÉS
A GÖRÖGÖK TÖRTÉNELMÉBEN

A TÖRTÉNETI IDŐK KEZDETÉTŐL
362-IG KR. E.

IRTA:

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU

KOLOZSVÁR, 1941.

/B 24723

A kolozsvári M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karához
benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: Dr. *Förster Aurél* nyilvános rendes tanár.

Társbíráló: Dr. *Ivánka Endre* nyilvános rendkívüli tanár.

Herényi Károly professor úr önméltóságának mély tisztelettel
Leged 1941 sept. 3. a szerző.
J. H. f. 23.

DISSERTATIONES
SODALIIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE

B 24723

NOVA SERIES

V.

ÁTTELEPÍTÉS ÉS ELTELEPEDÉS A GÖRÖGÖK TÖRTÉNELMÉBEN

A TÖRTÉNETI IDŐK KEZDETÉTŐL

362-IG KR. E.

IRTA:

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU

KÖLOZSVÁR, 1941.

Rövidítések :

Beloch = Karl Julius Beloch : Griechische Geschichte.

Busolt = Dr. Georg Busolt : Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia.

C. I. G. = Corpus inscriptionum Graecarum.

Freeman = Edward A. Freeman : Geschichte Siciliens. Deutsche Ausgabe von Bernhard Lupus.

I. G. = Inscriptiones Graecae.

P. W. = Pauly-Wissowa Kroll : Real-Ecyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.

A görög történetírók töredékeit általában a Müller-féle Fragmenta Historicorum Graecorum számaival idézem. Azoknak az auctoroknak az idézésénél, akiknek töredékeit már az újabb Jacoby-féle Fragmenta der griechischen Historiker-ben olvashattam, ennek a gyűjteménynek a számaival használok és ezt külön jelölöm a szám után írt „Jacoby” szóval.

Egyéb rövidítéseim a szakirodalomban szosásos jelölésekkel történnek.

5. 2. 3. 8.

.B.

Felelős kiadó: Szádeczky-Kardoss Samu.

Minerva Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár. 10397. Felelős vezető: Lengyel Albert, igazgató.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000856133

Bevezetés.

Munkám címét kell némileg helyreigazítanom, illetve kiegészítenem azzal, hogy nem mindenféle áttelepítésről és eltelepedésről lesz szó a következő lapokon, csak olyanokról, amelyeknek során egy-egy πόλις egész polgársága hagyta el lakóhelyét. Mivel erre a sajátos történelmi jelenségre teljesen megfelelő magyar kifejezésünk nincs, nem tudtam alkalmasabb címet választani. (A görög μετανάστας szó jelentése jár legközelebb a tárgyalásra kerülő események lényegéhez).

A jelzett értelemben vett áttelepítés és eltelepedés eseteinek összegyűjtésénél teljességre törekedtem. Mivel azonban — tudomásom szerint — előltem senki ilyen természetű adatgyűjtést nem végzett, töretlen csapáson kellett haladnom, bizonyára mutatkoznak is majd hiányok. Vannak azonban ókori elbeszélések áttelepítésről s eltelepedésről, amelyeket nem azért nem tárgyalok, mert nem ismerem őket, hanem mert a bennük foglalt eseményt nem tekintem történetinek. Ilyenek: Strab. X. 451, (amely szerint az aitoliai Pylene városát Proschionra változtatott névvel telepítették távolabbra a vidéket megszálló aiolok), Strab. VIII. 332 (amely szerint Araithyrea város lakói eltelepedtek lakóhelyükről s Phleius-t alapították), Paus. IX. 38,9 (amely szerint Aspledon lakói eltelepedtek városukból, mert nem volt elég ivóvizük), Paus. IX. 39,1 (amely szerint Leba-deia lakói magasabban fekvő városukból, Mideiából telepedtek át későbbi lakóhelyükre). Mind a négy ókori adat olyan városok lakóinak eltelepedéséről vél tudni, amelyek Homeros idejében virultak (II. B 639, 571, 511, 507), de azután már vagy semmi nyomuk, vagy elhagyott romjaik voltak csak láthatók. Közismert az a tendencia a görög történetírásban (különösen Strabon őrzött meg rengeteg ilyen vonatkozású

hagyományt), hogy a homerosi s a későbbi állapotok közt mutatkozó szakadékot valami, akár kitalált eseménnyel is áthidalják. Csak növelte a számát az ilyen irányú történelemhamisításoknak az az igyekezet, amellyel egyes városok a homerosi hősökkel való rokonságukat akarták kimutatni. Az ilyen célokból koholt események sorába tartoznak valószínűleg Strabon és Pausanias említett elbeszélései is (V. ö. PW. XII. 1050, s. v. Lebadeia).

Az áttelepítések és eltelepedések eseménytörténeti leírásánál az ókori forrásanyag lehető teljes összegyűjtésére vettem súlyt. Modern feldolgozások közül a mérvadó történelmi összefoglalásokat kísértem végig figyelemmel.

Remélem, hogy munkámmal, ha még olyan keveset is, de hozzájárulhatok a klasszikus görög világ életének alaposabb megértéséhez. Emellett az események, amelyeket tárgyalok, napjaink hasonló jelenségeivel való tanulságos párhuzamba állításra is alkalmat adhatnak.

Az ázsiai szárazföldön, illetve a lyd és perzsa háborúk során történt áttelepítések és eltelepedések.

Smyrna városát a Kisázsiaiba telepedő görögök aiol néven ismert népcsoportja vette birtokába.¹ Utóbb azonban (Her. I. 150) kolophonoi emigránsok jöttek *Smyrnába* s midőn a város lakói egy Dionysos-ünnepet rendeztek a falakon kívül, a kolophoniaiak nem engedték őket vissza bejönni *Smyrnába*. A többi kisázsiai aiolok fegyveres akcióval próbálták visszavenni a várost, de ezt nem sikerült kieroszakolniok. Beérték annyival, hogy a kolophoniaiak kiszolgáltatták *Smyrna* aiol lakóinak még a városban lévő ingó vagyonukat (τὰ ἐπιπλά); a smyrnaiak pedig eltelepedtek, megoszolva a tizenegy aiol gyarmatváros között, amely polgárjogot adott nekik. Az elköltözés (688) előtt történt, mert (Paus. V. 8,7) a 23. olympias egyik győztese a már ion — azaz kolophonoi — kézre jutott *Smyrnából* való².

Smyrnának ezek az új lakói sem maradhattak meg végleg a város birokában. Alyattes lyd király, miután a kimmeriosokat kiűzte Ázsiából és Kyaxares méd uralkodóval kezdett háborúját (585-ben befejezte, sőt az utóbbival rokoni kapcsolatba lépett s ily módon birodalmát kelet felé biztosította, — nyugatnak fordult az ion városok ellen³. Először *Smyrnát* támadta meg, amely Gyges, az első Mermnada király

¹ Her. I. 149; Paus. VII. 5,1; Mimnermos 12 Diehl; Callimachus ap. Athen. VII. 318 c; (Plut. Quaest. conv. 694 a) Metrodoros fr. 3 Jacoby — Ezekkel, különösen Mimnermosszal szemben Strab. XIV. 633 kv. adata, mely szerint *Smyrnát* már kezdetben ionok szállták volna meg s az aiolok csak átmenetileg voltak a város birtokában, nem érdemel hitelt.

² Herodotos elbeszélését alátámasztja Mimnermos idézett helye. Röviden említi *Smyrna* kolophoniaiak által való elfoglalását Pausanias is az idézett helyeken. Lásd első jegyzet.

³ Her. I. 16, 74, 103. — Alyattes és Kyaxares csatája közben állt be az ókori kronologia egyik legfontosabb támaszpontjaként ismert (Busolt⁴ II. 469. 1 jegyzet adja a rávonatkozó helyeket) 585 május 28-i napfogyatkozás (PW. VI. 2333 s. v. Finsternisse), amelyet Thales előre megjósolt.

ideje óta állandó ellensége volt a lyd birodalomnak⁴. Miko azután sikerült elfoglalnia a várost, azt földig lerombolta, a lakosságot pedig arra kényszerítette, hogy kisebb falvakba telepedjék széjjel (Her. I. 16; Nicol. Dam. fr. 64, Jacoby; Strab. XIV. 646). Smyrna területe így 3 évszázadon át οἰκουμένη κομηδόν maradt, csak a hellenisztikus kor kezdetén építette fel az új Smyrna városát Antigonos némi távolságban a régi romjaitól.⁵

A lyd királyok külpolitikájának legelsőbbrendű célja volt később is a kisázsiai görög városok meghódítása (Her. I. 15–22). Kroisos tehát elődjeinek nyomdokain haladt, amikor Ionia teljes lyd uralom alá vetését tervezte. Először 560 táján Ephesost támadta meg, ahol ekkor Pindaros (különben a lyd királyi család közeli rokona) volt tyrannos. Az ostrom során Ephesos egyik bástyája beomlott s így a további védelem kilátástalannak látszott. Pindaros és az ephesosiak erre ἀνέθεσαν τὴν πόλιν az ephesosi Artemisnek; ennek az aktusnak a szimbolizálására a várostól mintegy másfél kilométernyi távolságra fekvő híres Artemis-szentély oszlopaihoz kapcsolták hosszú kötelekkel Ephesos falait. Kroisos ezt megtudva, szeliden bánt az istennő védelme alá helyezett várossal. Pindaros tyrannos távozását követelte csak, aki gyermekeinek s vagyonának felügyeletét Pasiklesre bízva a Peloponnesosra ment el. Ezenkívül az ephesosiaknak eddigi, a Koressos dombon fekvő városukból át kellett telepedniök a síkságra, az Artemis-szentély közelébe. Egyébként azonban nem lett semmi bántódása a lakosoknak, sőt Kroisos az Artemis-templom ujjaépítésénél bőkezűen támogatta őket.⁶ Az áttelepedést bizonyára azért kívánta a lyd uralkodó, mert a természettől fogva jól védhető magaslaton könnyebben gondolhattak volna elszakadásra az ephesosiak, míg a síkságon nem sok kilátásuk lehetett arra, hogy egy nagyobb hadsereggel szemben eredményesen védekezzenek lázadás esetén.

⁴ Her. I. 15, 16; Paus. IX. 29⁴; Mimnermos fr. 14. Diehl. — Hogy a „kolophoni” Mimnermos tulajdonképen a Smyrnát birtokbavevő kolophoniak sarja, az fr. 12 (Diehl) alapján bizonyos.

⁵ Ezért nem ismerősek régibb smyrnai feliratok vagy érmek sem. Busolt² II. 469, 2. jegyzet. V. ö. mégis Head HN² 591, I (PW. III A 745 s. v. Smyrna).

⁶ Strab. XIV. 640; Her. V. 26. 92; Ael. v. b. III. 26; Polyæn. VI. 50. — Herodotos elbeszélése szerint Kroisos nem sokkal uralomra jutása után vonult Ephesos ellen: összesen (Her. I. 86; Synkell. I. 455, ed. Bonn.) 14—15 évig uralkodott. Uralkodásának vége (Sardeis eleste, — lásd lent kv. jegyzet) 546-ra esett.

Kyros, a perzsa hatalom megalapítója 546-ban megdöntötte a lyd királyságot. Röviddel ezután azonban a lydek felázadtak az új uralom ellen. Mivel pedig a lázadást Priene és Magnesia ion városok is támogatták, a kisázsiai perzsa haderő vezére, Mazares, majd utódja Harpagos Ionia görög lakóit is perzsa uralom alá akarta hajtani. Az egyenként ostrom alá fogott ion városok bátor ellenállás után meg kellett, hogy adják magukat a túlerőnek.⁷ Phokaia lakói, mikor a perzsa vezér megadásra szólította fel őket, azt kérték, hogy egy nap tanácskozási időt adjon nekik ajánlata megtárgyalására. Midőn azután a perzsa haderő kérésüknek megfelelően visszavonult a falak alól, hajóra rakták családjukat, a mozdítható isten-szobrokat, ajándéktárgyakat, általában az ingóság jó részét és Chiosba hajóztak. Az Oinussai szigeteken szerettek volna telepedni; a chiosiak azonban kereskedelmi forgalmukat féltve a konkurrenciától, nem adták el nekik ezt a szigetcsoportot. Erre a phokaiaiak újból hajóra szálltak azzal az elhatározással, hogy Korzika-szigetén két évtizede alapított Alalia nevű gyarmatvárosukba telepszenek át. Az útrakelet megelőzően visszatértek elhagyott városukhoz; az ott állomásozó perzsa őrséget legyilkolták, azután átkot mondtak arra, aki még egyszer visszatér Phokaiába közülök. Elhatározásuk szilárdságának mintegy jelképes kifejezésül nagy vastömböt bocsátottak a tengerbe és esküt tettek, hogy addig, míg a vasdarab fel nem merül ismét a víz alól, ők sem teszik lábukat Phokaia földjére. Esküjökhöz azonban nem maradtak mindannyian hűek. Alig indultak ugyanis neki a nagy útnak Kyrnos irányában, egyik felét a phokaiaiaknak annyira elfogta a vágy a régi haza után, hogy minden fogadkozásuk ellenére visszatértek oda. A lakosság másik fele a már korábban odaköltözött honfitársai közé telepedett Alaliába. Ez volt a phokaiaiak első

⁷ Her. I. 157–170; Thuk. I. 13,6; Euseb. Chron. canon örmény átdolgozása Sardeis elestét az 58. olympias 3. évére, 546/45-re teszi s ez összhangban áll egyéb egykorú események időrendjével. V. ö. Beloch² I 1. 372, 1 jegyzet. — Busolt² II. 458–460 részletesen foglalkozik Sardeis elestének időpontjával. Itt közli főbb pontjaiban néhány modern történeti feldolgozás számításait, amelyből az adódna, hogy Sardeis Xanthos hitelt leginkább érdemlő adata szerint 441/40-ben esett volna el. Ezeknek a kombinációknak a tarthatatlanságát mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy az egyik esetben némi módosítással a Herodotostól megőrzött 170 eszlendeig tartó Mermnada-uralom hagyományát tulajdonítja Xanthosnak, míg a másik esetben feltételezik, hogy a chronographusok Herodotostól lényegesen eltérő adata (153 évig tartó Mermnada-uralom és ezen belül Alyattesnek 49 éves uralkodása) vezethető vissza Xanthosra. Ha két ilyen egymásnak ellentmondó fellelvés alapján jutnak egyazon eredményre, úgy ez éppen a kombináció tarthatatlanságát bizonyítja.

Phokaia
Kyros
Alalia

Phokaia

eltelepédése, amelyet a Sardeis bevétel utáni esztendőre, 545-re tehetünk.⁸

A phokaiiaiak letelepedésétől sardiniai érdekeiket feltő karthagóiak⁹ az etruszokkal szövetkezve megtámadják 5 évvel Alaliába telepedésük után (539 táján) a görögöket, akik legyőzik ugyan tengeri csatában ellenfeleiket, de veszteségeik olyan nagyok, hogy Kyrnos megtartására nem érzik többé elég erősnek magukat. Ezért ismét hajóra rakják családjukat, ingóságaikat s megindulnak Rhegion felé. A nagyon megrongált hajók legénységét sikerült az ellenségnek elfogni s ezeket a szerencsétleneket megkövezték; a többiek azonban elérkeztek Rhegionba s onnan tovább hajóztak észak felé, míg végre Italia partvidékének egy pontján megtelepedve Hyele (a későbbi Elea illetve Velia) városát alapították.¹⁰

Mint a phokaiiaiak, a teosiaiak sem vállalták a perzsa igát; midőn Harpagos falaiat bevette, tengerre szálltak s Thraikiában — ott ahol a klazomenaiak korábbi gyarmatosító kísérletét a thrákok ellenállása annak idején meghiusította — megtelepedve, Abdera néven alapítottak várost. Csak később tértek vissza néhányan az elhagyott városba.¹¹

⁸ Az eseményeket Her. I. 163—166 alapján adtuk. Eusebios canonja szerint ugyan Harpagos hadjárata az 59. olympias első évére, 544/43-ra esnék, de a lyd lázadás elnyomása aligha telt egy egész esztendőbe s így az Ionia elleni perzsa akcióra még a Sardeis bevételét követő esztendőben sor kerülhetett, amint ezt ma általánosan elfogadják.

⁹ A phokaiiaiak eltelepedésére vonatkoznak még, bár a későbbi eseményeket, amennyiben Herodotostól eltérően, annyiban hibásan is adják (lásd kv. jegyzet), a következő ókori helyek: Strab. VI. 252 (Ant. Syrakus.), mely szerint az elköltözők vezére Kreontiades volt; Paus. X. 8.6; Gell. X. 16.4; Aristoxen. Tar. fr. 23; Timagenes fr. 2. Jacoby. — V. ö. Beloch² I 1, 380.

¹⁰ Her. I. 166—167 beszéli el így az eseményeket. Az ókori trók egy jó része Massalia megalapítását is az Ioniából Harpagos elől menekülő phokaiiaknak tulajdonítja. Ez a hagyomány azonban szemben a másikkal, amely szerint Massaliát phokaiiai gyarmatosok már 600 körül megalapították, a tudományos világ teljesen egyöntetű állásfoglalása szerint semmi hitelt nem érdemel. V. ö. Busolt² I. 433, 3 jegyzet; PW. XIV. 2130—2131 s. v. Massalia. — Az egész ilyen értelmű ókori hagyomány alapja talán az a tény lehet, hogy a Ioniából eltelepedő phokaiiaknak valami kis töredéke nem Alaliában, hanem Phokaia másik gyarmatvárosában Massaliában talált otthont, amit Herodotos nem említ ugyan, de valószínűsége megvan.

¹¹ Van olyan vélemény (l. PW. V A. 545 s. v. Teos), hogy a teosiaiak nem mindenestől telepedtek volna el; ennek azonban ellene mond Her. I. 168. — Abból, hogy Anakreon (Strab. XIV. 644) *την ἀποικίαν*-nak nevezi Abderát, nem következik, hogy a szó szoros értelmében csak *ἀποικία* = gyarmat volna (Wilamowitz: Sappho und Simonides 254) a város; költőnél ennyire precíz szóhasználatot nem kell feltételeznünk. — Arrian. fr. 71. (Jacoby) szerint a perzsa uralom elől Phanagoreiába is mentek teosiaiak. Ez az adat olyan természetű, mint azok az ókori helyek, amelyek szerint a phokaiiaiak egy része Alalia helyett Massaliába ment volna. Nem lehetetlen minden esetre, hogy a városukból eltelepedő teosiaiak egy töredéke tényleg Phanagoreiába vándorolt. Lásd még Scymn. 667. kv.

A phokaiak és teosiai eltelepedése igen mély benyomást tett a többi ion városok lakóira. Mutatja ezt az a körülmény, hogy (Her. I. 170), mikor a perzsa fennhatóság alá kerülés után ismét összejöttek a Panionionba, egy terv merült fel — a hagyomány a prienei Biasnak tulajdonítja —, hogy az összes ionok telepedjenek ki hazájukból Sardo szigetére, amivel megszabadulnak a barbár igtól s mindnyájan függetlenül, szabadon élhetnek egy nagy, újonnan alapított városban,

A kisázsiai görög városok 499-ben a miletosi tyrannos. Aristagoras kezdeményezésére fellázadtak a nyomasztó perzsa uralom ellen. Kezdeti sikerek után azonban a lázadás elfojtására felvonuló perzsa csapatoktól súlyos veszteségeket szenvedtek. A barbár vezérek elsősorban a lázadás főfeszékét, Miletost akarták hatalmukba keríteni s evégből ez ellen vonták össze haderejüket. A görögök reménye hajóhadukban volt, amelyet egész Ioniából összevontak Miletos megmentésére. A ladei tengeri csatában azonban alul maradtak a perzsa király flottájával szemben. Így Miletost a perzsák szárazföld- s a víz felől egyaránt körülzárva, a falakat aláásva s egyéb ostromló fogásokat alkalmazva 494-ben bevették. A Branchidák templomát, jósdáját feldúlták, az ott talált templomi kincseket, fogadalmi tárgyakat magukkal vitték, az élve elfogott lakosságot pedig rabszolgákként kezelve Susába hurcolták, míg azután a nagy király a Tigris torkolata mellett fekvő Ampe városába telepítette őket.¹² A síkságon fekvő termékeny miletosi területet maguk a perzsák vették birtokba, a hegyes vidéket pedig a pedasosi karoknak engedték át. Azok a miletosiak, akik városuk pusztulásakor valahogy megmenekültek, szintén eltelepedtek hazájukból s a Samosból emigráló arisztokratákhoz csatlakozva a zankleiai hívására előbb Kale Akte gyarmatosítását tervezve hajóztak Siciliába. Utóbb azonban a rhegioni Anaxilaos biztatására Zanklét, amelynek fegyverforgató férfilakossága a városon kívül Lokroi Epizephyrioi ellen hadakozott,

¹² Az ion felkelést Her. V. 36—38, 98—126, VI. 1—21 adja elő; Miletos elestét VI. 18—21. — Az elbeszélés menetéből úgy tűnik ki, hogy Aristagoras a felkelés második, Sardeis elfoglalását követő évében hajózott Thrákiába (Her. V. 126) s ott próbált gyarmatot alapítani, de a thrákok kezétől elesett. Ugyanezt az eseményt említi Thuk. IV. 102. Itt olvassuk azután, hogy Aristagoras kísérlete után 32 évvel próbálkoztak görögök azon a helyen gyarmatosítással, de a bentlakó törzsektől Drabeskosnál vereséget szenvedtek. Végre 29 esztendővel ezután sikerült az athénieknek a Strymon torkolatánál megvetni a lábukat, megalapították Amphipolist (Diodor. XII. 32,3) a 437. évben. Aristagoras ezek szerint 498-ban járt a thrak partokon s az előző évben, 499-ben indult meg a felkelés. Miletos pedig Aristagoras lázadása utáni 6. évben (Her. VI. 18), 494-ben esett el.

Kellő gondot fordítottak
a városok védelmére.

ellenállás nélkül hatalmukba kerítették s itt telepedtek le.¹³ Miletos így Μηλσιών ἡγήμωτο (Her. VI. 22).¹⁴

Az ion fölkelés folyamán Byzantion s Kalchedon is (Her. V. 103) a lázadók oldalára szegődött, Byzantion városa ezenkívül különösen is kompromittálta magát a perzsákkal szemben, amikor hosszabb időre befogadta a lázadás egyik fő-fő okozóját, Histiajost (Her. VI. 5, 26) s vállalkozásainak támaszpontjául szolgált. A Miletos elfoglalását követő évben (Her. VI. 31—33), 493-ban a hellespontosi városok ellen vonuló phoinik hajóhadtól tehát volt okuk félni Byzantion és Kalchedon lakóinak. Nem is várták be a nagy király flottájának megérkezését, hanem ott hagyva városaikát a Pontos partján északra húzódtak s Mesambriába telepedtek el.¹⁵ Az elhagyott vidékét a phoinikok felperzselték; Byzantion helyét pedig a Hellespontos egyik legerősebb perzsa őrsége foglalta el a következő másfél évtized folyamán.¹⁶

Az ion városokat Európából Athénen kívül Eretria segítette a perzsa uralom ellen való felkelésben.¹⁷ Dareios nagy király ezért meg akarta büntetni a két hellen várost; az első perzsa hadsereg, amely Mardonios vezetésével ellenük indult,

¹³ Her. VI. 25. szerint a ladei csata után visszatért perzsa támogatással Samosba a sziget tyrannosa, Aiakes. Her. VI. 22—24. szerint a samosi arisztokraták be sem akarták várni Aiakes megérkezését a szigetre, hanem a miletosi menekültekkel együtt — tehát rögtön Miletos eleste után — indultak útnak Sicilia felé s valószínűleg a következő 493. évben telepedtek le Zankléba. Mindenesetre Anaxilaos ekkor már Rhegion ura volt. Mivel pedig (Diodor. XI. 48.) Anaxilaos 18 évi uralkodás után a 76. olympias első évében, 476/75-ben halt meg, uralkodásának első esztendeje 494/493-ra esik. A miletosiak Siciliába áttelepülő töredékének a sorsát Her. VI. 22—24. mondja el,

¹⁴ Beloch² (II 1, 15, 2. jegyzet) Herodotosnak ezt az állítását kellő ok nélkül túlzásnak mondja. A perzsa ostrom után valószínűleg tényleg teljesen lakatlanná lett a város. Utóbb verődhetett össze benne a környékről — olyanokból, akik nem vettek részt a város fegyveres védelmében s így a perzsák megtörték őket — valami gyér lakosság s ez játszott szerepet a mykalei csatában. (Her. IX. 104.).

¹⁵ Herodotos szavaiból arra is következtethetünk, hogy éppen ezek az eltelepedő byzantioniak és kalchedoniak alapították volna Mesambriát. Azonban mivel Skymnos (738—742.) Mesambria alapítását, amelyet kalchedoniaknak és megaraiaknak tulajdonít, Dareios skytha hadjárata idejére teszi s mivel ezt a hagyományt megerősíteni látszik Strab. VII. 319. valószínű, hogy a byzantioniak és kalchedoniak rokonság kapcsán (mind Byzantion, mind Kalchedon megaraik alapítású) telepedtek a mintegy két évtizede alapított Mesambriába.

¹⁶ Thuk. I. 94, 128; Plut. Cim. 9,2; Nepos Paus. 2; Diodor. XI. 44,3. Mikor a platainai csata után a szövetséges hellenek beveszik az erődítményt, nagyszámú előkelő perzsa fogoly is kezeik közé kerül.

¹⁷ Her V. 99.

mit sem ért el: a hajókat az Athos megkerülése közben a vihar tette tönkre (Her. VI. 43–46), a szárazföldi seregnek pedig a thrák brygosok törzse okozott érzékeny veszteségeket. Másodízben 490-ben Datis és Artaphernes vezérlete alatt tengeri úton indult egy perzsa hadsereg Görögországba. Naxos feladulása s Delos és más szigetek érintése után Euböia partjain kötöttek ki a barbárok. Az eretriaiak a közeledő veszedelem elhárítására Athénhez fordultak segítségért s az athéniak rendelkezésükre bocsátották azt a 4000 kleruchost, akiket Chalkisba küldtek annak idején. Ezek az athéniak azonban reménytelennek látták Eretria helyzetét s vissza is húzódtak Oroposba, amint megtudták, hogy az eretriaiak nincsenek szilárdan eltökélve az ellenállásra, hanem egy részük a várost elhagyva, a hegyekbe akar visszahúzódni, mások pedig egyéni haszon reményében a perzsákkal való összejátszástól sem idegenkednek. A perzsák ezalatt kihajózva a katonaságot és a lovakat ütközetre készültek. Majd mikor látták, hogy az ellenség nem bocsátkozik nyílt ütközetbe, ostrom alá fogták Eretriát, amely 6 napig védte magát, a helediken Euphorbos és Philagros árulása folytán a perzsák kezébe került, akik viszonzásul Sardeis elpusztításáért a város templomait kifosztották és felgyújtották, a lakosokat pedig rabszolgákként hurcolták magukkal Dareios parancsának megfelelően. Röviddel ezután az athéniak a híres marathoni csatában megverték a perzsákat s azok hajóra szállva eretria-i hadifoglyaikkal együtt visszatértek Ázsiába. Dareios a két hazárulót, aki Eretriát kiszolgáltatta vezéreinek, földbirtokkal jutalmazta meg, míg a rabszolgaként eléje vezetett eretriaikat én στανύρ ζωτοῦ Arderikkában telepítette le úgy, hogy Herodotos idejében is ott éltek megőrizve nyelvüket.¹⁸

¹⁸ Her. VI. 99–101, 119; Plut. De garrulitate 510 b; Nepos Mil. 4; Diog. Laert. III. 33.; S rab X. 448. — Plat. Menex. 240. és Leg. III. 698. c, d néhány nyilvánvalóan legendás vonással toldja meg Herodotos elbeszélését; hogy Datisnak fővesztés terhe mellett tette közelességévé Dareios az eretriaiak és athéniak leigázását és hogy a perzsák az u. n. σαρηνευσίς-szal fogták el az eretriaikat. (Ez utóbbi Her. VI. 31. reminiscenciája). — Egészen mesés kitalálás jell-gét viseli Herakleides Pontikos elbeszélése. (Athen. XII. 536 f. kv) Eretria elfoglalásával kapcsolatosan. — Eretria eleste s lakóinak Ázsiába telepítése a marathoni csata idején (Her. VI. 99–119.) történt. A marathoni csata pedig (Aristot. A. π. 22; Plut. Arist. 5, 11) Phainippos archonsága alatt a 490/89. évben Boedromion hónapban (Plut. De gl. Ath. 349. e; V. Cam. 19.), tehát 490. szeptembere táján folyt le. — Busolt² II. 578. elképzelését, hogy az eretriaiak egy része kikerülte az Ázsiába telepítés sorsát, ókori források egyellen helye sem igazolja. Ha (Her. VIII. 1. 46.) már a salamiszi csata idején eretria-i hajókról hallunk, amelyek a görögök oldalán küzdenek, úgy ezeket a várost benépesítő újonnan odaköltözött lakosság állította ki.

A peloponnesosi háború után a kisázsiai ion városok, bár javarészt Tissaphernes satrapiájának területéhez tartoztak, mégis ifjabb Kyros fennhatósága alá helyezkedtek (Xen. Anab. I. 1,8; I. 9,9). Ő, hogy bátyja, Artaxerxes ellen irányuló trónkövetelő tervei számára a hellenek támogatását biztosítsa, különösen görög zsoldos csapatoknak szolgálatába szegődését előkészítse, igen barátságosan kezelte a kisázsiai görög városokat. Mikor azután Kyros a kunaxai csatában elveszett és a nagy király ismét Tissaphernest küldte Kisáziába helytartónak, az ion városok méltán tarthattak a legkegyetlenebb megőrléstől. Éppen ezért 400 ban követséget küldtek Spártába kérve μή περὶ δὲ ἐαυτὰς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀναστάτους γινόμενας. A spártaiak azonnal teljesítették a kérést s Thibron vezérletével mintegy 5000 főnyi peloponnesosi katonaságot küldtek Ioniába. Thibron Ephesosba érkezése után az ottani városokból még 2000 embert szedett össze. Míg Tissaphernes Kymét ostromolta, benyomult a Ma-iandros völgye mellett Lydiába, s hatalmába kerítette hirtelen támadással Magnesiát, ahová Tralleis ellen intézett eredménytelen ostrom után rövidesen vissza is tért. Mivel a rendelkezésre álló csapatok nem voltak elegendőek ahhoz, hogy nyílt ütközetbe bocsátkozhassék Tissaphernessel, számolt azzal, hogy rövidesen (ha a satrapa Kyme ostromát abbahagyja s ellene vonul, amint a tél közeledtével meg is tette) vissza kell huzódnia a tengerpartra. Ebben az esetben azonban a falak nélküli s védekezésre alkalmatlan fekvésű város teljesen ki lett volna szolgáltatva a perzsáknak. Ezért a magnesiaiakat mindenestől egy közeli Thorax nevű hegyre telepítette át. A lakosok itt, ezen a biztonságosabb helyen építettek új várost és éltek ettől fogva.¹⁹

¹⁹ Xen. Hell. III. 1,3-5; Strab. XIV. 647. Diodor. XIV. 35-37. szerint a 400/399. évre esik Thibron egész vállalkozása. Mint a szövegösszefüggésből kitetszik, Magnesia elfoglalása azalatt történik, míg Tissaphernes Kyme ostromával van elfoglalva. Mikor a tél közeledtével Tissaphernes elvonul Kyme falai alól s csatát kínál Thibronnak, akkor tér ez vissza Ephesosba — a magnesiaiak áttelepítése után. Majd a következő 399. évben folytatja tovább a harcot Kyros zsoldosainak csatlakozásával megerősödve (Diodor. XIV. 37, 3-4; Xen. Hell. III. 1, 6-7)

Siciliában és Délitáliában történt áttelepítések és eltelepedések.

Kamarina városát syrakusaiak alapították. Utóbb azonban, 553-ban Kamarina függetleníteni akarta magát az anyavárostól, amit Syrakusai nem nézhetett nyugodtan. Fegyveres összetűzésre került a sor a syrakusaiak és szövetségeseik, meg Kamarina között, amelyet a sikelosok is támogattak. Az anyaváros győzött, ἀναστάντων δὲ Καμαριναίων γενομένων πολέμου ὑπὸ Συρακοῦσιον, a leányváros lakóinak máshová kellett eltelepedniük.²⁰

Sybarisban, a virágzó délitáliai gyarmatvárosban 511 táján Telys népvezér kezében volt a hatalom; az arisztokrata vezetés alatt álló Krotonnal került ekkor fegyveres összeütközésbe a város, mert a krotóniak a hozzájuk emigrált sybarisi előkelőket nem szolgáltatták ki Telys fenyegető követelésére sem. A harc kitöréséhez minden bizonnyal hozzájárult a két konkurrens város gazdasági érdekellentéte is (PW. IV A. 1008 s. v. Sybaris). A győzelmet az ütközetben a híres atléta, Milon vezérlete alatt a krotóniak vívták ki, elkeseredésükben lemészárolva, akit csak értek ellenfeleik közül. 70 nap alatt magát Sybaris városát is hatalmukba kerítették, kirabolták, majd a Krathis folyó vizét vezették a feldult városra. A sybarisiak természetesen el kellett, hogy telepedjenek: Skydrosba és Laosba költöztek tehát át, a Thyrrhen-tenger partjára.²¹ A sybarisiak

²⁰ Freeman II. 30–32. Philistos fr. 8. Az eltelepedés ténye Thuk. VI. 5. ből következik. — Eusebios szerint a 45. olympias második évében, 599-ben alapították Kamarinát, Skymnos (294) szerint alapítása után 46 évvel 553-ban dúlták fel a syrakusaiak. Ugyanez az év adódik Pind. Ol. V. 16, scholionjából. Hogy Diodorosnál (II. 68.) mégis azt olvassuk: a 63. olympiason, 528-ban a kamarinai Parmenides győzött, ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az előzőtt kamarinaiak továbbra is régi városukról nevezték magukat, ami érdekes példája lehet a városukból eltelepedettek sokáig tovább élő közösségi tudatának s annak, hogy az ilyen közösségi tudatot a hellanodikai méltányolták és engedték, hogy a győztes egy csak in idea létező város polgáraként hirdettesse ki magát. Lásd lejjebb a tyrinsiek esetét 56. jegyzet.

²¹ Az események menetét részletesen adják Diodor. X. 23, XII. 9–10, XI. 90; Strab. VI. 263; Her V. 44–47, VI. 21; Iamblich. Pyth. 133, 177. kv., 260. — Athenaios (XII. 521 b kv.) Phylarchostól idéz egy részletet, amely arról számol be, hogy a sybarisiak 30 krotóni követet gyilkoltak meg és hagytak temetetlenül. Ezután Herakleides Pontikos egy töredéke következik Athenaiosnál, amely szerint Telys megbuktatásakor párthiveit az oltároknál gyilkolták meg. Mind Phylarchosnál, mind Herakleides Pontikosnál az istentelen tettet egyéb Hera istennő haragját jelentő előjel mellett szörnyű tépaz követi: vérforrás fakad Hera templomában. A legendás elbeszélésekből Busolt² (II. 770) annyit történeti ténynek vesz, hogy a csatavesztés után a város lakói a tyrannist megbuktatták és annak fő párthíveit felkoncolták. — A vérforrás legendájának 3. változata Aelian. v. h. III. 43. V. 6. még

közösségi tudata, az a tudat, hogy ők egykor egyetlen hatalmas városnak a polgárai voltak, bámulatos erősen tartotta magát az eltelepedés után is úgy, hogy 58 esztendővel első pusztulása után, 453-ban újra megkísérelték városukat felépíteni. Ez az ujonnan alapított s hamar virágzásnak induló Sybaris azonban mindössze 5 évig állott fenn. 448-ban a krotóniak elől ismét kénytelenek voltak eltelepedni onnan alapítói.²²

Gelon, aki előbb Gela tyrannosa volt, 485-ben elfoglalta Syrakusait s ettől kezdve ennek a városnak felvirágoztatását tekintette legfőbb céljának. Ezért syrakusai uralomra jutását követő évben Kamarína városát földig rombolta s lakóit Syrakusaiba telepítette át, ahol polgárjogot adott nekik. Majd miután Gela lakóinak egy jó részét is Syrakusaiba költöztette, 483-ban Megarát foglalta el. Lakóit valamennyit Syrakusaiba vitte, de az előkelőket, jóllehet ezek voltak, akik szembe próbáltak szállni vele, syrakusai polgárokká tette, míg a köznépet rab-szolgának adta el. Ugyanilyen módon járt el Euboia lakóival is, amely várost lakosságának eltelepítése után teljesen lerombolta úgy, hogy többé neve nem bukkan elő Szicília történetében.²³

Aristot. Pol. 1303 a 29. Lykophron Alex. 1079 — Telyst Herodotos βασιλεύς-nak mondja; a valóságnak azonban minden bizonnyal jobban megfelel Diodoros elbeszélése, aki δημογωγός-nak nevezi és Herakleides Pontikosé, aki uralmát tyrannis-nak mondja. — Herodotos ismer egy hagyományt, mely szerint a Dorieussal gyarmatosításra indult spártaiak is segítettek a krotóniakat a harcban. Másfelől azonban a krotóniak elbeszélése szerint csak az elisi Kallias, az lamida jós állt oldalukra a háborúban, aki azért menekült Sybarisból, mert a sybarisiak győzelme érdekében bemutatott áldozata rosszul sikerült. — Laos (Strab. VI. 253) s valószínűleg Skidros is a sybarisiak gyarmata volt; éppen ezért telepedtek ezekbe a városokba az anyaváros lakói, hazájuk pusztulása után. — Diodor. XI. 90 szerint Lysikrates archonsága alatt, 453/52-ben 58 esztendővel a régi pusztulása után alapítottak az új Sybarist. Így a sybarisiak eltelepedése 511/510. évre esik. V. ö. még [Skymnos] 356 kkv.

²² Diodor. XI. 90, XII. 9–10. — A sybarisiak további sorsa Thurioi alapításával függ össze; ez az esemény pedig már gyarmatosítás, nem áttelepítés, vagy eltelepedés abban az értelemben, ahogy azt mi értekezésünk tárgyául kitzúztuk.

²³ Diodor. XI. 38,7 szerint Gelon 7 évig volt Syrakusai ura, s a 75. olympias harmadik évében, 478-ban halt meg. Így 485-ben került uralomra, mint ezt ma a tudományos világ általánosan ellogatja. Egyéb ellentmondó adatokat lásd Beloch² II. 2, 162–164. — Magukat az eltelepítéseket Herodotos (VII. 156–157) közvetlen Gelonnak syrakusai uralomra jutása utánra teszi. Ezért veszik fel a modern történelírók Megara elfoglalásának évétől 483-at. Biztos csak annyi, hogy az áttelepítések a himerai csata előtt megtörténtek. Ez az ütközet a salamisi csatával egy időben volt (Her. VII. 166; Aristot. Poetica 1459 a 25). A salamisi csata pedig Herodotos (VIII. 51) minden más ókori feljegyzással megegyező adata szerint Kalliadés archonsága alatt, 480-ban zajlott le. — Az áttelepítések lefolyására vonatkoznak: Her. VII. 156–157; Thuk. VI. 4, 5, 94 (Thuk. VI. 49 szerint Megara még az athéniek szicíliai vállalkozása idején is lakatlan).

Diodoros (XI. 49) beszéli el, hogy Hieron, Syrakusai ura, Gelon testvére és utódja 375-ben a naxosiakat és katanéieket Leontinoiba telepítette át. Katanéba, amely városnak nevét Aitnára változtatta, a Peloponnesosról és Syrakusaiból hozott új lakosságot. Célja ez eljárással az volt: egyfelől uralmának szilárd támasztékot szerezni a minden jóval elhalmozott Aitna lakóiban, másfelől hiúságát kielégíteni azzal, hogy egy város alapító hősenek, *οἰκιστῆς*-ének hirdethette magát Görögország-szerte.²⁴

A Hieron által Leontinoiba telepített katanéiakban is tovább élt a régi államhoz való tartozás gondolata. A sicíliai tyrannisok bukása után ugyanis sor került Aitnának, a tyrannis legerősebb fészkeének a megtörésére. 461-ben a syrakusaiak s a sikelosok Duketios vezetésével összefogtak ellene: amazok, hogy a gyűlölt tyrannis minden alkotását eltüntessék az újra szabaddá lett Sicília földjén, Duketiosék pedig, hogy az aitnaiaknak kiosztott sikelos földterületet visszavegyék. Az aitnaiak, miután több ízben vereséget szenvedtek s városukat az ellenség ostrom alá fogta, végre is kénytelenek voltak eltelepedni: a sikelos Inessába mentek s ezt nevezték el Aitnának, míg a Hierontól Aitnának nevezett Kataneba visszatértek másfél évtizede Leontinoiba áttelepített régi lakói s ettől kezdve a város neve ismét Katane.²⁵ Hieronnak, egykori eltelepítőjüknek a sirját pedig a visszatérő lakosság feldulta.²⁶

Röviddel Thurioinak, a hamar virágzásnak induló délitáliei gyarmatnak 444 táján történt alapítása után háború tört

Freeman (II. 450) Aischines Ktesiphon elleni beszédének 189. fejezetéhez adott scholionból azt olvassa ki, hogy Gelonnak a Kamarina elleni eljárására ottani helytartójának meggyilkolása adott okot. — A megariaiak áttelepítéséről zavaros képet ad Polyæn. I. 27, 3. — Megara belső viszonyait, amelyek a város elfoglalására Gelonnak okot adtak, Beloch (II 1², 71 jegyzet) Aristot. Pol. 130² b 31, valamint Theognis darabjai alapján magyarázza, amely utóbbiak azonban aligha vonatkoznak a sicíliai Megarára. V. ö. PW. V A, 1972—73. s. v. Theognis.

²⁴ Pindaros és Aischylos ilyen vonatkozású helyeit lásd összegyűjtve Busolt² II. 799, 3 jegyzet. — A 476/75 archoni évből csak 475 jöhet itt számításba, mert Pind. ol. I. 476-ban (Christ: Gesch. d. gr. Lit.⁴ 177, 1 jegyz.) még nem tud Aitna alapításáról (schol. in Pind. ol. I 33 v. ö. Wilamowitz: Pindaros 232, 1 jegyz.)

²⁵ Diodor. XI. 76. — Valószínűleg a tyrannosok által benépesített más városok lakossága — különösen Naxoséra gondolhatunk itt — szintén mindenestül kényszerült eltelepedni a tyrannis bukását követő politikai reakció során. De határozott adatunk erről nincsen. Diodoros mindössze arról számol be, hogy a politikai menekültek visszatértek s a benszülött polgárok maguk közül kiűzték a tyrannosok által behozott idegen elemet, de egyes városok egész lakosságának együttes eltelepedéséről nem tudunk.

²⁶ Strab. VI. 268.

ki a thurioiak és tarasiak közt a termékeny tartomány Siritis birtokaért. Egymás területére intézett kölcsönös betörések s apróbb csatározások után végre úgy egyeztek meg, hogy Siritis területén közösen élnek, de a thurioiaknak el kellett ismerni, hogy maga az újra épült Siris (v. ö. 67 l.) Tarashoz tartozik. A tarasiak ezután 433/32-ben a sirisieket eltelepítették a tengerparton fekvő hazájukból 24 stadiumra a szárazföld belseje felé, ahol az új, Herakleia nevű várost alapították. Herakleia magából Tarasból is költöztettek gyarmatosokat. Siris lakóinak eltelepítése után a herakleiaiak ἐπιβσιον-ja lett.²⁷ Ami az eltelepítés okát illeti, a tarasiakat az az elképzelés vezette bizonyára, hogy közvetlenül a tengerparton fekvő város könnyebben eshet áldozatul más városok hatalmi terjeszkedésének s adandó alkalommal maguk a sirisiek is inkább gondolhattak volna elszakadásra a tengerparton, ahol a tengeri forgalom egy ostrom esetén is elláthatta őket mindennel, mint a szárazföld belsején.²⁸

427-ben Siciliában a chalkisi alapítású államok s Kamarina egyfelől, másfelől Syrakusai vezetésével a dór lakosságú városok háborúba keveredtek. A chalkisi államokat Athén is segítette (Thuk. III. 90, 103, 115, IV. 1, 24. 48; Diodor. XII. 53, 54). A sokáig húzódó háborúnak a gelai kongresszus vetett véget (Thuk. IV. 58—65), amely a status quo alapján intézte el a sicíliai városok vitás ügyeit. Alig távoztak azonban a szigetről az athéniek, máris újabb bonyodalmak mutatkoztak: Leontinoiban sok embert vettek fel újonnan a polgárok sorába (Thuk. V. 4; Diodor. XII. 83) s az így megerősödött demos földosztást kezdett emlegetni. Az arisztokraták erre a syrakusaiak segítségét kérték. A syrakusaiak nem felejtették még el a sok gondot, amit a chalkisi városok, köztük Leontinoi is az előző háborúban nekik okozott: 422-ben, alighogy az arisztokraták segítségével bejutottak a városba, a demost azonnal elkergették úgy, hogy az szanaszét szóródott; az előkelőknek ugyanakkor Syrakusaiba kellett eltelepedniük, ahol polgárjogot kaptak. Röviddel utóbb azonban az eltelepedett arisztokraták egy része szeretett volna visszatérni s ezért Leontinoi Phokaia nevű városrészét, valamint a közelben lévő Brikinniai erősséget szállták meg, ahova a demos jó része is segítségükre jött. De a syra-

²⁷ A tarasiak és thurioiak háborúját adja Diodor. XII. 23. A háború végén létrejött megegyezést s azután a sirisiek eltelepítését Strab. VI. 264 (aki Antiochosra is hivatkozik, mint egyik forrására) és Diodor. XII. 36.4.

²⁸ Athén nagyhatalmi állásának is legfőbb biztosítékai a „hosszú falak” voltak, amelyek mintegy egyetlen várossá tették Athént kikötőivel és így minden eshetőségre biztosították a tengeri összeköttetést a város számára. V. ö. lejjebb Oropos esetét (47. kv. lap).

kusaii túlerővel szemben valószínűleg nem sokáig bírták a harcot; belé kellett törődniük az eltelepedésbe. Az athénieket sicíliai expedícióra 416-ban épen azzal igyekeznek rábeszélni az egestaiak (Thuk. VI. 6), hogy előadják az athéniek régi szövetségeseinek, a leontinoiaknak szomorú sorsát, akiket a syrakusaiak eltelepedésre kényszerítettek. Az athéniek azután sicíliai vállalkozásuk során lépten-nyomon azt említik hadjáratuk igazságos jogcímeiként, hogy a leontinoiakat jöttek visszatelepíteni (Thuk. VI. 8; Plut. Nic. 16,1). Természetes, hogy az athéni vállalkozás tragikus kudarca után szó sem lehetett, hogy a leontinoiak visszatérhessenek. Városuk a syrakusaiak őrhelye s a karthagoiak támadása során kiűrtett görög városok lakóinak menedéke (Diodor. XIII. 89, 95, 113). Majdnem két évtizeddel eltelepedésük után (Diodor. XIII. 114), 405-ben térhettek csak vissza a leontinoiak városukba, mikor a Syrakusai és Karthago közt létrejött békekötés a Sicilia keleti felén élő összes görög államoknak, köztük Leontinoinak is visszaadta régi függetlenségét.²⁹

Azonban nem sokáig örülhettek a hazatérésnek: Dionysios, Syrakusai új tyrannosa alig szilárdította meg uralmát, máris a syrakusai politika hagyományainak megfelelően a chalkisi alapítású városok ellen fordult. Első támadása Leontinoi ellen nem vezetett sikerre (Diodor. XIV. 14). Erre a sikelosok elleni hadjáratának (ezt talán éppen a chalkisi városok éberségének elaltatására indította) befejezése után még ugyanabban a 402 évben egész hadseregével *Katane* alá vonult, amelyet az ottani hadvezér, Arkesilaos játszott a kezére. Ugyanezt tette a naxosi strategos, Prokles Naxos városával. Dionysios Katanet campanus zsoldosainak adta lakóhelyül, Naxost katonáival kirabol-tatta s azután lerombolta; területét a sikelosok kapták. Mindkét város lakóinak fogságba esett részét rabszolgának adatta el, míg a többieket — úgy látszik — a szintén chalkisi származású rhegioniak fogadták be s azután 394 táján Mylaiba telepítették.³⁰

²⁹ Diodoros a békekötést a 405/404. év eseményei közt mondja el közvetlen Kamarina és Gela kiűrtése után. Mivel a következő, 404/403 évre Diodoros szerint (XIV. 7–8) Syrakusai megerősítése, a sikelosok ellen intézett hadjárat s ennek következtében Dionysios ellen kitörő veszélyes lázadás és ennek leverése esnek, bizonyosnak látszik, hogy Syrakusai megerősítése 404 nyarán már készen volt s így az azt megelőző karthagoi békekötés 405-ben megtörtént.

³⁰ Diodor. XIV. 15, XIV. 87; Polyæn. V. 2,5; V. ő. Diodor. XIV. 40, ahol csak a syrakusai száműzöttek Rhegionba való telepítéséről olvasunk expressis verbis, de az összefüggésből bizonyosnak látszik, hogy a Katanéból és Naxosból eltelepedettek és itt találtak menedéket; a későbbi események

Katane és Naxos eleste után Dionysios azonnal *Leontinoi* ellen ment; ennek lakói a másik két város sorsától félve, lemondtak a fegyveres ellenállásról és teljesítették Dionysios követelését; áttelepedtek Syrakusaiba, ahol polgárjogot kaptak.⁸¹ — Így egy esztendő leforgása alatt Dionysios 3 chalkisi alapítású város lakóit kényszerítette eltelepedésre. Közülük a leontinoiak bizonyára éppen a sok áttelepítés következtében lassan elveszítették önálló közösségi tudatukat.⁸²

Katane és Naxos előzőtt lakóinak Mylaiba telepítése 494-ben a rhegioniak részéről összefüggött azokkal a háborús előkészületekkel, amelyeket a Dionysiostól a karthagoi háború után (Diodor. XIV. 78) újra alapított Messene megtámadására tettek. Messenenek Dionysios által történt megerősítését t. i. maguk ellen irányuló fenyegetésnek látták. A rhegioni vezér, a Syrakusaiból Dionysiostól száműzött (Diodor. XIV. 103,5) Heloris rövidesen megindította a hadműveleteket Messene ellen, de a messeneiektől, akiket Dionysios zsoldosai is támogattak, vereséget szenvedett. A győzteseknek ekkor első dolguk az volt, hogy Mylait ostrom alá fogják; bevették s az odatelepített kataneieket s naxosiakat eltelepedésre szólították fel. Azok elhagyva Mylait szétszóródtak a sikelos és hellen városokban.⁸³ A kataneiek a leontinoiak sorsára jutottak: az eltelepedés után elhalt bennük a régi πόλις-hoz való tartozás öntudata.⁸⁴ Nem így a naxosiakban, akik majdnem félévszázadig éltek ugyan hazátlanul, mégis 358-ban a történetíró Timaios atyjának,

csak alátámasztják ezt a feltevést. — A naxosi és katanei eseményeket Diodoros a 403/402. évre teszi. Mivel azonban (l. előző jegyzet) a Dionysios elleni lázadás megtörése 403-ban következhetett be, a lázadók fészékének. Alttának az elfoglalását kell a 403/2. év eseményei közül 403-ra tenni, mint ami természetes folytatása volt a zendülés leverésének. A chalkisi városok kézrekerítésére pedig a következő 402. évben kerülhetett sor.

⁸¹ Diodor. XIV. 15.

⁸² Xen. Hell. II. 3,5, amely a leontinoiaknak hazájukba való visszatéréséről tud, zavaros interpoláció. 396 táján Leontinoi (Diodor. XIV. 58) syrakusaii erődtámasz és gabonartároló hely; majd utóbb (Diodor. XIV. 78) elégedetlenkedő katonáinak adja Dionysios elmaradt zsold fejében. Ezután legközelebb 356-os eseményekkel kapcsolatban említik forrásaink (Diodor. XVI. 16; Plut. Dion 27) Leontinoi nevét, de Syrakusaiba telepített régi lakóságáról többé nem esik szó.

⁸³ Hogy Diodoros az eltelepítéskor csak naxosiakat említ, ez egyszerű elnézés. V. ö. PW. X. 2474. s. v. Katane.

⁸⁴ A kataneiek elűzése után városukba költöztetett campanus zsoldosokat (Diodor. XIV. 15) pár év múlva, a karthagoi támadás idején Aitnába (egykori nevén Inessa) viszi át Dionysios. Hogy azután kik laknak Katanében, nem tudjuk, de hogy régi lakói Dionysios alatt nem kerültek oda vissza, az bizonyos s forrásaink azután sem tudnak semmi ilyesmiről.

Andromachosnak kezdeményezésére újra összegyűltek s Tauromenionba (az egykori Naxos közelébe) telepedtek. A naxosi közösségi tudat élénk továbbélését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy érmeiket Tauromenionban is a régi naxosi mintára verték.³⁵

Dionysios szinte uralomra jutása óta állandó ellentétben volt Rhegionnal.³⁶ Magát a várost első ízben 393-ban támadta meg (Diodor. XIV. 90) egészen váratlanul, bevennie azonban ekkor nem sikerült.³⁷ Mégis ez az esemény, amely azt bizonyította, hogy az itáliai hellen városok nem érezhetik magukat biztonságban a syrakusai tyrannos hatalmától s ezenkívül a lucanusok erőteljes terjeszkedése arra ösztönözte az itáliai görög államokat, hogy szövetszövedzenek a két oldalról is fenyegető veszedelem ellen. A szövetség magját Rhegion, Kaulonia és Sybaris alkották; utóbb csatlakoztak más városok is (Diodor. XIV. 91; Pol. II. 39, 6—7).³⁸ A szövetekezés nem történt hiába; Dionysios 390-ben Lokroiba (amely város nem csatlakozott az itáliai görögökhöz, hanem kitartott Syrakusai szövetsége mellett) kelt át s Rhegion ellen vonult; egy tengeri ütközetet megnyert a szövetséges itáliaiak flottájával szemben, azonban egy hirtelen jött vihar neki is komoly veszteségeket okozott. Visszavonult tehát, miután a lucanusokkal szövetekezett az itáliai görögök ellen. A 389. évben szárazföldön csak a lucanusok folytatták a harcot s nagy vereséget mértek Laosnál a thurioiakra, Dionysios közelben veszteglő flottájának a parancsnoka, Leptines azonban ahelyett, hogy segített volna a lucanusoknak a közös ellenség megsemmisítésében, békét közvetített Thurioi és a lucanusok között. Dionysios ezért el is mozdította a hajóhad éléről s helyébe másik testvérét, Thearidest

³⁵ Diodor. XVI. 7; Solin. 5,5; Plin. n. h. III. 88; Holm: *Gesch. Siciliens im Alterthum* III. 671 (v. ö. 627).

³⁶ Diodor. XIV. 107,3; Strab. VI. 258, ennek okául azt adja, hogy mikor Rhegionból kért feleséget magának Dionysios, ott elutasították. — Fontosabb oka lehetett az ellentétnek az, hogy Rhegion is chalkisi alapítású volt s így, mint Katane, Naxos és Leontinoi is természetes ellenlábas a dór Syrakusainak s másfelől a délitáliai görögség függetlenségét igyekezett védeni a sicíliai fennhatósággal szemben.

³⁷ Diodoros szerint (XIV. 90) a 393/92 évben Dionysios előbb Abakainonnál megveri a karthagóiakat, rögtön ezt követően indul Rhegion ellen. Minden esetre Rhegion megtámadása így egy harcra alkalmas nyári időszak végére, tehát a 393/92. archoni évből 393-ra eshetett.

³⁸ Az itáliai görög városok szövetekezésére s a lucanusok terjeszkedésére vonatkozóan lásd Beloch² III. 1. 113 kv.; E. Meyer: *Gesch. d. Alt. V.* 127 kv.

nevezve ki³⁹ 388-ban maga kelt át hadseregével Italiába. Ott az ellene létrehozott szövetség egyik legfontosabb városát, *Kauloniát* fogta ostrom alá. Az itáliai szövetségesek ismét a syrakusaii száműzött, Heloris vezetésével vonultak a város felmentésére, de az Elleporos folyónál tökéletes vereséget szenvedtek. Dionysios a győzelem után Rhegion alá vonulva a megrémült várost hajóinak kiszolgáltatására, hadisarc és fűszok adására kényszerítette. Az itáliai félsziget délnyugati csúcsát teljesen a maga birodalmához akarta csatolni; ezért Kauloniát, mint az egyik legellenségesebbnek látszó várost lerombolta, földjét Lokroihoz csatolta, lakóit pedig mindenestül Syrakusaiba telepítette át, ott polgárjogot adott nekik; sőt 5 esztendőre adómentességet is biztosított számukra. Hasonló sors érthette *Skylletion* lakóit is, akik lokroii gyarmatváros létükre sem lehettek valami jóviszonyban anyavárosukkal. A megbízhatatlan városok lakóinak eltelepítése mellett azzal próbálta még Dionysios biztosítani a meghódított itéliai területet, hogy a skylletioni földszoroson falat kezdett emeltetni a lucanusok betörései ellen; ezt a tervét azonban nem sikerült megvalósítania.⁴⁰

387-ben került sor a Dionysiostól annyira gyűlölt és hajóhadának kiszolgáltatása után szinte védtelen Rhegion ostromának megkezdésére. Ezt megelőzően azonban *Hipponion* alá vonult Dionysios, a várost lerombolta s lakóit Syrakusaiba telepítette át; területe Lokroiak jutott.⁴¹ A hipponioniak nem

³⁹ Diodor. XIV. 100–102. a 390/89. év eseményeit úgy beszéli el, hogy Dionysios flottájának a vihartól szenvedett veszteségei mellett a tél beállta is visszavonulásra ösztönözte. A lucanusok Thurioi elleni támadása s az azt követő események tehát csak a következő háborúra alkalmas időszakban, 389 nyarán következhetek.

⁴⁰ Diodoros (XIV. 103–106) ezeket az eseményeket a 389/88 évre teszi, de csak a 388 nyara jöhet számításba, mert mint fent (lásd előző jegyzet) láttuk, 389 nyarára más eseményeket kell tennünk. — Az eseményekre vonatkoznak még Plin. n. h. III. 95.; Polyb. I. 6,2; Polyæn. V. 3, 2, VI. 11; Dionys. Hal. XX. 7; Strab. VI. 261. A két utóbbi auctor elbeszélése teszi valószínűvé, hogy Skylletion osztozott Kaulonia sorsában. V. ö. Be-loch² III 1, 116; PW. II. A 921 s. v. Scylletium; Paus. VI. 3,11.

⁴¹ Diodor. XIV. 107 a 388/87 év eseményei közt mondja el a hipponioniak áttelepítését Rhegion ostromának megkezdésével kapcsolatban. Rhegion ostroma viszont Polyb. I. 6,2 szerint az Antalkidas-békével esik egy esztendőbe. A király-béke (Diodor. XIV. 110) 387/86-ban jött létre. Így Rhegion ostroma 387-ben kezdődhetett csak s ez év tavaszára kell tennünk a hipponioniak áttelepítését is. — Igaz ugyan, hogy Rhegion ostromával kapcsolatban emlékezik meg Diodoros arról is, hogy a 388-as olympiai játékokra küldöttséget indít Dionysios. Ez azonban csak annyit jelent, hogy egy azon archoni évbe tartozik a két esemény; szorosabb kapcsolatra nem kell gondolnunk a szöveg alapján.

sokáig maradtak Syrakusaiban. 379/78-ban Dionysios ellen folytatott háborújuk során a karthágóiak újra felépítették a várost s visszahívták a 8 esztendeje eltelepített lakosságot (Diodor. XV. 24). — Kaulonia és Hipponion lakóinak áttelepítésével kapcsolatban a politikai szempontokon kívül, egy személyes okot is említ Diodoros (XIV. 107): Dionysiosnak egyik felesége lokroii volt (Diodor. XIV. 44) s ezért, hogy Lokrojjal jót tegyen, adta neki a lerombolt szomszédos városok földjeit. A valóság persze inkább az lehet, hogy nem a rokoni kapcsolat, hanem a politikai érdek szavára hallgatott Dionysios, mikor a feltétlenül megbízható Lokroit gyarapította az ellenséges indulatú szomszédos városok földjeivel.

Hipponion lerombolása után Dionysios ürügyet keresett Rhegion megtámadására: hadserege számára ellátást követelt a várostól s mikor annak lakói sejtve a tyrannos valódi szándékát, többé nem akartak eleget tenni ennek a követelésnek, ostrom alá fogta őket. A rhegioniak Phytton vezérletével bátran védekeztek, egy roham alkalmával magát Dionysioszt is megsebesítették (Diodor. XIV. 107, 108). A megszállás következtében azonban idővel borzalmas éhínség lépett fel a városban. Ennek a hatása alatt az ostrom 11. hónapjában, 386-ban Rhegion megadta magát. Dionysios a város védelmének hős vezérét, Phytont s családját rettentő kínzások közepette végeztette ki (Diodor. XIV. 111, 112), a lakókat mind Syrakusaiba vitte át. Ott a tehetősebbeknek váltságdíj fejében visszaadta szabadságukat, a többieket rabszolgaként adatta el, Rhegiont magát (Strab. VI. 258) lerombolta s az egykori város helyén (Plin. n. h. XII. 6—7) faiskolát rendezett be. Fia, az ifjabb Dionysios Phoibia néven egy részét a városnak újra építette s feltehetjük, hogy ekkor a régi lakosság maradványait is viszszaelepítette.⁴²

Az 5. század derekán addig szervezetlen italicus népelemekből alakul a campanusok törzse (Diodor. XII. 31; PW. III. 1437 s. v. Campania). Az új nép szervezetség adta erőit terjeszkedésre fordítja. 424-ben (Liv. IV. 37) Capuát foglalják el. Majd 421-ben (Liv. IV. 44; Diodor. XII. 76; Dionys. Hal. XV. 6) Kymie görög gyarmatvárost támadják meg és veszik be. A lakosságnak egy része kezeik közé került: ezeket rabszolgának adták el. A többiek Neapolisba telepedtek át. Kymét ettől kezdve a campanusok lakják, míg a város eltelepedett lakóit a neapolisiak πάντων ἐποικήσαντο κοινῶνους τῶν ἰδίων ἀγαθῶν (Dionys. XV. 6).

⁴² A város újraépítése valószínűleg a 357/56 évben kezdődő (Diodor. XVI. 9 kv.) syrakusai lázongások előtt történt. Azután t. i. Dionysiosnak nem igen nyílhatott alkalma erre, mert elűzték Syrakusaiból (Diodor. XVI. 17). 452/51-ben már újra szerepel a város (Diodor. XVI. 45).

A Balkán-félszigeten és a görög szigeteken történt áttelepítések és eltelepedések.

Az argolisi Asine dryops eredetű lakói s a tartományt meghódító argosi dór uralkodó réteg között már a legősibb időkben rossz volt a viszony.⁴³ Nem csoda tehát, hogy mikor Nikandros (uralkodott 810—771 táján) spártai király hadsereggel tört be Argos területére, az asineiek hozzá csatlakoztak s vele együtt pusztították az argosiak földjét. Ezért a spártai sereg kitakarodása után Eratos argosi királynak első dolga volt megtámadni s ostrom alá venni Asinét. A város lakói bátran védekeztek s nem egy derék harcost elpusztítottak az ostromlók közül; mikor azonban látták, hogy a falakat többé már nem tudják tartani, családjukat hajóra szállították s mindenestül Lakedaimonba telepedtek el, ahol mint *ἰσθμιοὺς*-eket befogadták őket. Városukat Apollon temploma kivételével lerombolták az argosiak; földjüket annektálták.⁴⁴ Az asineiek azután az első messenei háborúban ott harcoltak a spártaiak oldalán, akik jutalmul, mikor 20 éves küzdelem után sikerült Messeniát leigázniok, itt adtak otthont az asineieknek: 723 táján a messenei öböl partjára telepítették őket, ahol azok új városukat a régi emlékére szintén Asinenak nevezték. Argolisi származásuk tudata és az ott visszamaradt, szintén dryops alapítású Hermione lakóival való rokoni jóviszonyuk eltelepedésük után is élénken tovább élt Asine lakóiban.⁴⁵

⁴³ Nicol. Damasc. fr. 30 Jacoby; Diodor. IV. 37; Paus IV. 34,9—11; Strab. VIII. 373; Her. VIII. 73.

⁴⁴ Paus. II. 36,4—5, III. 7,4. — Nikandros spártai király 39 évig uralkodott s uralkodásának 34. évében rendezték az első olympiai játékokat (Sosibios fr. 2). Euseb. I. 223—225 másképen adja ezt a kronologiai összefüggést, de, hogy valószínűleg Sosibiosé a helyesebb, azt ezután (lásd kv. jegyzet) mutatjuk ki.

⁴⁵ Paus. IV. 8,3; IV. 14,3. Az olympiai győztesek listája végig hitelesnek tekinthető (Kroymann: Sparta und Messenien XVI—XVII.) s ennek a tanúsága szerint 736-ban (Euseb. I. 195) még egy messeniai győzött a stadionban. Messene leigázásának, vagyis az első messeniai háború végének tehát ezutánra kellett esnie. Tyrtaios (fr. 4 Diehl) tanúsága szerint a háború a 20. évben ért véget s azt Theopompos spártai király fejezte be. Ezekkel a megbízhatóknak tekinthető adatokkal összhangban áll Pausanias (IV. 5,10), aki az első messeniai háború kezdetét a 743/42 évre teszi, Eusebios canonja (Vers. Arm.), amely szerint 742/41-ben tört ki a háború s Sosibios (fr. 2), aki szerint Theopompos spártai király 771—724 közt uralkodott. (Hogy Sosibios is 47 évre tette Theopompos uralkodási idejét mint Euseb. I. 225, az valószínű, mert Theopompos két elődjének uralkodási éveinél nincs jelentős eltérés Sosibios és Eusebios adata közt.) — Diodoros (Euseb. I. 223—225) 785—738-ra teszi Theopompos uralkodását; így az első messeniai

Az argosiai Damokratidas királyuk uralkodása idején eltelepedésre kényszerítették *Nauplia* lakóit, mert Spártához szítottak. A spártaiak védelmükbe vették a naupliaiakat s röviddel utóbb, a második messeniai háború győzelmes befejezése után (620 táján) a messeniai Methoneba telepítették át őket. Maga *Nauplia* lakóinak eltelepedése után Argos kikötője lett, s a kalauriai Poseidon-szentély köré tömörült amphi-ktyoniában is az argosiaiak foglalták el az eltelepedett naupliaiak helyét.⁴⁶

Hosszú 20 esztendő s háborúban győzték le a spártaiak első ízben az akkor még szabad messeniaikat s szolgasorsba vetették a gazdag tartomány lakóit (Tyrtaios fr. 4, 5 Diehl; lásd még fent 45. jegy). 634 táján azután Messene a Lacedaemoniis descivit (Euseb. Vers. Arm.). A szabadságharc az arkadiai határon vette kezdetét a legendás hírű Aristomenes vezérlete alatt (Paus. IV. 14,7) s arkadiai, pisai meg argosi támogatással (Paus. IV. 15,1; Strab. VIII. 362), kezdetben olyan

háborúnak legkésőbb 738-ban véget kellett volna érnie. Ez az adat azonban nem lehet helyes, mert akkor 736-ban a 11. olympiason nem lehetett volna messeniai a győztes. Marad tehát az előbbi hagyomány, hogy t. i. 724/723 körül fejezte be Theopompos spártai király az első messeniai háborút s ekkor telepítették az asineiakat Messenia földjére. — Beloch² I 2, 194; I. 1, 333 kétségbevonja, hogy az asineiek eltelepedése annyira korán történt volna (v. ö. Busolt² I. 603) pedig az egész Pausanias-féle elbeszélés nem látszik valószínűlennel. Spárta az első messeniai háborúban kitartó expansív törekvésű államnak bizonyult. Ez az expansív külpolitika röviddel a messeniai háború előtt is érvényesülhetett már s így semmi lehetetlen nincs abban, hogy már ekkor összeütközésbe került a Peloponnesos akkori legnagyobb hatalmával, Argossal. Hogy Asine lakói szintén Argos ellen fordultak, ezt az argosi dór és az asinei dryops népelem ellentéte, amely kétségtelenül történelmi tény, kellően indokolja. Történelmi ténynek kell tekinteni, hogy a messeniai Asine lakói azonosak az Argolisból elűzött asineiek utódaival, mert egy felirat (CIG. 1193) tanúsága szerint az asineiek az ugyancsak dryops lakosságú (Her. VIII, 73) Hermionéba a rokonság folytán későbbi időkben is küldtek áldozati állatot a Demeter tiszteletére bemutatott áldozatokhoz. Itt tehát nem lehet szó az áttelepítés későbbi kitalálásáról a két Asine nevének azonossága alapján mint Beloch (idézett helyeken) hajtandó volna feltenni. V. ö. Paus. IV. 34,11—12; K. O. Müller; Dorier I. 155. kv. Lásd még lejjebb kv. jegyzet.

⁴⁶ Paus. IV. 24,4; IV. 35,2; IV. 27,7—8; Strab. VIII. 374. — Strab. VIII. 373 elég romlott szövege szerint Theopompos (fr. 383 Jacoby) azt beszéli el, hogy a Naupliaiakat Asinebe telepítették a spártaiak. Ez az adat azonban az asineiek és naupliaiak sorsának összezavarásából származik (v. ö. fent előző jegyzet). A második messeniai háborúban élő Tyrtaios szerint (fr. 4 Diehl) πατέρων ἡμετέρων πατρίδας fejezték be az első messeniai háborút. Ez az egykorú tanúság legtágabban számítva (a nagyapák fiatal emberek az első háború befejezésekor, míg akik nevében Tyrtaios beszél, már meglettebb korúak) mintegy 90 esztendőt enged felvenni az első messeniai háború vége s a második kitörése között. Az első 723 táján ért véget (lásd fent

fényes sikereket ért el (Paus. IV. 15,^{4—5}; IV. 16,^{2—7}), hogy ezek hatása alatt Messenia többi lakói is elszakadtak. A spártaiak szorongatott helyzetén Tyrtaios, a híres költő segített, aki lelkes költeményeivel a vereségek következtében beálló elégedetlenséget elsimította s kitartó küzdelemre buzdította a spártaiakat (Tyrtaios fr. 3, 6—8, Diehl); így a háború 3. évében sikerült az úgynevezett „Nagy árok”-nál döntő csapást mérniök a felkelőkre (Paus. IV. 17,^{2—9}), akiket arkadiai szövetségeseik áruló módon cserbenhagytak (Polyb. IV. 33). Aristomenes erre kiűrtve Messeniát, egy Hira nevű erősségbe vonta össze a felkelőket, akik itt 11 évig hőiesen folytatták a küzdelmet, temérdek kárt okoztak a spártaiaknak (Paus. IV. 17,¹⁰; IV. 18—21). Majd midőn a túlerő mégis győzött, egy részüknek Aristomenessel az élén sikerült Arkadiába átmenekülni, más részük azonban a spártaiak hatalmába került s ezek a helotaként (Paus. IV. 23,¹) éltek tovább azon a földön, ahol valaha ők voltak az urak. Pylos és Methone tengerparti városok lakói voltak csak, akik a „Nagy árok”-nál szenvedett vereség után Hira helyett saját városukba tértek vissza s mivel a spártaiak erejét Hira ostroma vette igénybe, 11 évig szabadon éltek (Paus. IV. 18,¹). Mikor azután 620 táján Hira elestével egész Messenia sorsa megpecsételődött, Pylos és Methone lakói a heloták nyomorúságos sorsa helyett inkább vállalták az eltelepedést (Paus. IV. 23,¹); családotól hajóra szálltak s először az elisi Kyllene kikötőjébe mentek. Itt csatlakozott hozzájuk a messeniaiaknak az a csoportja, amelyik Hirából valahogyan

előző jegyzet) tehát Eusebios (Vers. Arm.) 634/633-as dátuma a második messeniai háború kitörésére vonatkozóan nem áll ellentétben Tyrtaios szavaival. A háború 14 évig tartott (Paus. IV. 17,^{2, 10—11}), tehát 620 táján érhetett véget. Ekkora esik a naupliaiak Methonéba telepítése. Ezzel a kronológiával jól összeegyeztethető, hogy (Strab. VIII. 362) Pantaleon pisai király segítette a messeniaiakat második háborújukban, mert ő valóban ezekben az időkben (Paus. IV. 22²; 34. ol.) szerepelt a görög történelemben. Szövetségese volt ugyanekkor a messenieieknek (Strab. i. h.) Aristokrates, Orchomenos királya is, akinek unokája (Diog. Laert. I. 94) Periandros korinthusi tyrannos felesége volt; mivel Periandros (Euseb. Hieronym.; Diog. Laert. I. 95, 98) 628 táján került uralomra s mintegy 40 évig uralkodott, könnyen lehetett felesége a második messenei háborúban szereplő Aristokrates unokája. — Egyéb ókori hagyományt s régi irodalmat a messeniai háborúk kronológiájára v. ö. Busolt² I. 590 kv. jegyzet. Újabb irodalmat lásd Jürgen Kroymann: Sparta und Messenien. Berlin 1937. — Beloch² I 2, 192—194 azzal indokolja a naupliai és asinei eltelepedések későbbre datálását (550 tájára), hogy az argosi királyok, akikkel kapcsolatban Pausanias az eseményekről megemlékezik, Eratos és Damokratidas nem szerepelnek a legrégibb argosi uralkodó ház, a Temenidák családfáján. Csak hogy a Temenidákra vonatkozó genealogiai hagyomány sokkalta bizonytalanabb sem mint, hogy erre szilárdan építeni lehetne.

megmenekült. Az így összeverődött messeniaiak egy kisebb töredéke — állítólag, hogy Aristomenes vezérletével tovább harcoljon Spárta ellen — Peloponnesoson maradt. Nagyobb részük Siciliába és Délitáliába, különösen Rhegionba telepedett, ahova már az első messenei háború alatt is mentek messeniaiak.⁴⁷ — Pylost, lakóinak eltelepedése után lerombolták a spártaiak, míg Methoneba az argosiaktól elűzött naupliaiakat telepítették.⁴⁸

Több évszázadig éltek ezután a messeniaiak idegenben, míg Epameinondas 370/69 telén a thebaiaktól annyira gyűlölt Spárta megalázására és gyengítésére visszatelepítette őket hazájukba. Az egyes városok lakóinak ősi közösségi tudata ekkorra feloldódott és beleolvadt a közös messenei balsors hatása alatt kifejlődött törzsi öntudatba. A visszatelepedők már nem mint pylosiak vagy methonéiak vagy más egyes *πóλις* lakói örvendtek a hazatérés örömén, csak mint a sokat szenvedett messeniai néptörzs nagysokára hazájába meglért tagjai.⁴⁹

Solonnak még félig-meddig a monda ködébe vesző alakjához fűződik a görög történelem egyik legérdekesebb áttelepítése. A rá vonatkozó hitelesebbnek látszó hagyomány szerint (Plut. Sol. 25; Aristot. A. π. 11; Her. I. 29) Solon, miután új

⁴⁷ Pausanias (IV. 23,5—10) elbeszélése ezen a ponton teljesen értéktelen kompiláció későbbi események történeti leírásaiból (Her. I. 170. VI. 123; Thuk. VI. 4 etc). Anaxilaos maga nem a második messeniai háború idején élt, hanem az 5. század legelején (Diodor. XI. 48). Annál valószínűbb viszont, hogy a Pausanias által említett s messeniai származásának mondott dédapja, Alkidamidas tényleg a második messeniai háború után kivándorló messeniaiak közé tartozott. Négy emberöltő éppen pontosan kitölti a második messeniai háború vége s Anaxilaos uralkodása közti időt. — A már régebben Siciliába kitelepedett messeniaiakra vonatkozóan lásd Strab. VI. 257; Heracl. Pont. fr. 25. V. ö. Paus. IV. 4,2—3.

⁴⁸ Thuk. IV. 3; — Strab. VIII. 359, amely szerint Pylos lerombolása után lakóinak egy része a közeli Korynphasionba telepedett volna el, alig érdemel hitelt. Thukydides elbeszéléséből a hely hosszú-hosszú idő óta néptelen sivatár vidéknek látszik. — A naupliaiak Methonéba telepítését lásd fenn 23. lap. (Paus. IV. 24,4). — Hira (Strab. VIII. 360, Steph. Bvz. s. v.) helvett Pausanias a későbbi Eira elnevezést használja; v. ö. Bölte, PW. VIII. 1930 kv. s. v. Hira.

⁴⁹ Lásd lent 34. lap. Plut. Pel. 24; Paus. IV. 27,3—9. — Pausanias elmondja, hogy Methonét és Asinét (V. ö. fent 46. jegyzet) a spártaiak állal odatelepített lakosságtól nem vették el a visszatérő messeniaiak. Ha a methoneieknek mint a város egykori lakóinak közösségi tudata még élt volna ekkor, úgy első dolguk lett volna visszavenni a maguk városát. Ha nem tették, ez annyit jelent, hogy a methoneiek utódai csak a messeniai törzsből való származásuk tudatát hordozták szívükben. Methone városának az emléke már teljesen elkopott (v. ö. Burckhardt: Griechische Kulturgeschichte⁵ I. 280). — A harmadik messeniai háború után eltelepedő ithomeiek is ekkor tértek vissza Messenia földjére (lásd lent 34. lap).

törvényeket adott az athénieknek, 10 esztendőre elutazott onnan, hogy kitérjen azoknak a sürgetései elől, akik változtatni akartak vele az új alkotmányon. 592—582 közé tehető⁵⁰ útazása során Kypros szigetén is megfordult s ott megnyerte Philokypros királynak a barátságát, aki a Klarios folyó mellett sívár, hegyes területen fekvő Aipeia városon uralkodott. Solon rámutatott arra, mennyivel előnyösebb lakóhely volna a Klarios torkolata közelében elterülő síkság s rábeszélte Philokyprost: telepítse át oda városát. Philokypros elfogadta a tanácsot, Solon hasznos közreműködésével Aipeia lakóit áttelepítette a síkságra, ahova azután még egyebűnnen is mindenféle nép jött össze s így a város mindjárt nagyobb is lett, mint a régi volt. Neve pedig Soloi lett.⁵¹

A pisaiaiak 660 táján erővel elvették az elisiektől az olympiai játékok rendezését s ettől kezdve állandó ellentétben álltak egymással Elis és Pisatis lakói (Euseb. I, 198; Strab. VIII. 355). A pisaiaiak Argos-barát politikát folytattak s ennek megfelelően többször ellentétbe kerültek Spártával (Paus. VI. 22,2—3 Strab. VIII. 362), az elisiek viszont épen a lakedaimon állammal tartottak jó viszonyt. Spárta támogatja az elisieket 572 táján is, midőn Pyrrhos pisai király megtámadta őket. A háború az elisiek teljes győzelmével végződött; a győzelem eredményeképpen ettől kezdve ismét maguk az elisiek rendezik az olympiai játékokat, míg évszázados ellenfeleiket, a pisaiaiakat és azok szövetségeseit *περίουχοι*-sorba taszították, földjeiket pedig

⁵⁰ Solon Sosikrates (Diog. Laert. I. 62) megbízhatónak látszó adata szerint 594—93 évben volt archon. Ha Aristot. A. π. 14 szerint Komeas archonsága (561/560) *μετὰ τὴν τῶν νόμων θέσιν* a 32. esztendőre esett, úgy ezt a helyet talán úgy értelmezhetjük, hogy a törvényhozás nem fejeződött be, csak a Solon archonságát követő 493/92 évben, mikor (Philostr. Vit. soph. I. 16) Dropides volt az archon (Plat. Tim. 20 e) Solon legmeghittebb bízalmas jó barátja. Erre az évre már inkább illik Aristoteles adata. Így aztán Solon útazása 592—582 közti 10 évre esett. Flach (Geschichte der griechischen Lyrik II. 370) elképzelése, hogy 10 év múlva készült csak el archoni éve után a törvényhozással, teljesen alaptalan. Egyéb kronológiai adatokat lásd Busolt² II. 258, 3. jegyzet.

⁵¹ Az áttelepítésről csak Plut. Sol. 26 ír. — Hogy Soloi városát Solonról nevezték el, ez természetesen későbbi kitalálás. Egyébként azonban Plutarchos elbeszélésének történetiségét igazolni látszik az a körülmény, hogy a Soloinak megfelelő sémi elnevezése a városnak, amely már Assarhaddon (7. század első fele) felirataiból ismeretes (PW. III A 938 s. v. Soloi), sziklát jelent s így fedi a görög *Αἰψία* jelentését. Philokypros személyének történetiségét Her. V. 113 igazolja. De legfőbb bizonyíték az esemény történetisége mellett a Plutarchostól idézett Solon-törredék (fr. 7 Diehl), amelyben Solon elutazásakor szerencsét kíván Philokyprosnak s célzást tesz az áttelepítésre is. V. ö. Busolt² II. 299, 1 jegyzet.

az elisi demosok közt osztották fel. Egyes város lakóinak el is kellett telepedniök. Így elköltöztek a skillusiak s a makistosiak. Eltelepedtek azonkívül Dyspontion lakói is részben Epidamnosba, részben Apolloniába. Végre a tryphyliai Pylos lakói az elisiek oldalán harcoló spártaiak rendelkezésére Lepronba kellett, hogy áttelepedjenek. A lakósok eltelepedése után a városokat lerombolták a győztesek.⁵²

Az ifjabb Miltiades, a későbbi marathoni győző, mint a thrák Chersonesos ura 496—494. táján felszólította Lemnos pelasgos lakóit, hogy hagyják el a szigetet. A hephaistiaiak eleget tettek a felszólításnak, azonnal eltelepedtek. A másik nagyobb lemnosi város, Myrina lakói azonban csak akkor engedelmessé váltak, mikor Miltiades fegyveresen lépett fel és ostrom alá fogta őket. — Ettől kezdve azután Lemnos az athénieké.⁵³ Az eltelepedő pelasgos lakosság (Thuk. IV. 109.) Athos félszigetén talált új hazát.

⁵² Strab. VIII. 355, 357; Paus. V. 6,4; VI. 22,4; Busolt² I. 707, 4 jegyzet. — Pausanias elbeszélése szerint az elisiek a pisaikat is elűzték földjükről meg a melléjük álló három város lakóit. Ami magukat a pisaikat illeti, ezek még Xenophon korában is ott élnek, (Hell. III. 2,31) mint χωρταί; ezeknek az esetében tehát nem lehet hitelesnek vennünk Pausanias adatát, aki valószínűleg egyszerűen általánosította annak a három városnak a sorsát, amelyről határozott hagyomány volt, hogy lakóinak el kellett telepedniök, kiterjesztve mind azokra, akiket az elisiek ugyanabban a háborúban győztek le. Xenophon (Hell. III. 2,30—31) és Strabon (VIII. 349, 356) egész sor kisebb várost ismer ezen a vidéken, amelyek Xenophon tanúsága szerint Elis alattvalói voltak s Strabon (355) elbeszélése mit sem tud a pisaiek elűzéséről, mindössze annyit mond, hogy egyes városokat leromboltak a győztesek. Ezek lehetnek Makistos, Skillus és Dyspontion meg Pylos, míg más városokat adófizetésre kényszerítettek, ami függetlenségük elvesztésével jelent egyet. — A városok közül, amelyek lakói 572 táján eltelepedtek, Makistos Hekataios korában (fr. 122 Jacoby) újra lakott hely. Skillust az 5. s 4. század fordulóján Elis ellen folytatott harcaik során (Xen. Hell. III. 2,30—31) telepíthették újra be a spártaiak (Xen. Anab. V. 3,7). Hogy vajon a régi lakosság maradványai tértek vissza a két említett városba vagy mások költöztek oda, arra forrásaink nem adnak választ. Dyspontion és Pylos lakóinak eltelepedése után örökre eltűnik a történelemből. — Az elisiek a pisaiak legyőzésével szerezték vissza ismét az olympiai játékok rendezésének jogát. Mivel ezt a jogot a pisaiak a 30. olympias idején ragadták el tőlük s 22 olympiason át bitorolták (Euseb. I. 197—198), az általunk tárgyalt események 572 tájára esnek. — V. ö. Bursian, Geographie von Griechenland II. 273 kv. 286 kv.

⁵³ Her. VI. 137—140; Nepos Mil. 2; Pergamoni Charax fr. 18 Jacoby; Diodor. X. 19; Suid. Ἐρμῶνιος χάρις. — Mi az eseményeket Herodotos nyomán adtuk: a másutt őrzött hagyomány kuszált, alig tarthat nagyobb hitelre igényt. — Az ifjabb Miltiades még a Peisistratida-időkből (Her. VI. 39) kapta kezébe Chersonesos uralmát, valamivel Dareios skytha hadjárata előtt, mert (Her. IV. 137—138) ezzel kapcsolatosan már mint a Chersonesos ura szerepel. 3 évvel uralomra jutása után (Her. VI. 40) a Dareios által felingerelt

A delos-attikai tengeri szövetség megalakulása után a szövetséges hajóhad Kimon vezetésével folytatta a háborút a perzsák ellen. A hadműveletek során Eion elfoglalását követően, 475-ben Kimon a hajókkal Skyros alá nyomult. Ennek a szigetnek dolops lakói ugyanis kalózkodásból éltek. Egy ízben kirabolt és fogságukba esett thessaliai kereskedőknek sikerült megszökniük tőlük s ezek az amphiktyonia gyűlése előtt bevádolták a skyrosiakat. Az amphiktyonia pénzbírsággal sújtotta a szigetet; a lakosok a büntetés megfizetését azokra akarták hárítani, akik tényleg részeseek voltak a thessaliai kereskedők kirablásában. A bűnösök viszont szorongatott helyzetükben üzenetet küldtek Kimonnak: jöjjön hajóival: Skyros alá, ők kiszolgáltatják neki a szigetet. Kimon meg is jelent, a dolops lakókat eltelepedésre kényszerítette, (részben talán rabszolgaként hurcolta el). Ezzel egyfelől az Aegaei-tengert megszabadította a veszedelmes kalózfészekről, másfelől kleruchosoknak a szigetre telepítésével Athén hatalmát gyarapította s attikai polgárokat juttatott földbirtokokhoz.⁵⁴

skythák támadása elől vagy talán félve Dareios haragjától, akivel szemben a skytha hadjárat idején az ionokat hűtlenségre biztatta (Nepos Mil. 3) visszatért Athénbe. Közben Dareiosnak Thrakia meghódítására küldött vezére, Otanes (Her. V. 26–27) elfoglalta Imbroszt és Lemnost, a pelasgosok e két szigetét. A lemnosiak közül sokan el is pusztultak e harcok alatt. A szigetek Lykaretos helytartóval az élükön egy ideig perzsa uralom alatt maradtak. Az ion felkelés idején 496–95 táján azután Miltiades visszatért a Chersonesosra s ősi, a görög hőskorból származó jogcimen (ennek eredetét Herodotos VI. 137–141 Hekataios nyomán meséli el) elvette Lemnost a pelasgosoktól. Chersonesosra való visszatérésének 3. évében (Her. VI. 40–41) újra el kellett menekülnie Athénbe az elől a phoinikiai hajóhad elől, amely Miletos elfoglalása után (ez 491-ben történt, lásd feljebb 12. jegyzet) az elfoglalt város közelében telelve (Her. VI. 31–34) a következő 493. évben többek közt Chersonesost is perzsa uralom alá hajtotta. — E. Meyer, Forsch. I, 14 kv. meggyőző indokok nélkül korábbra teszi Lemnosnak athéni kézbe jutását s hajlandó azt az idősebb Miltiadesnek tulajdonítani. Nepos (Mil. 2) tanúsága azonban (aki az idősebb s ifjabb Miltiades személyét, tetteit s más egyebet is összezavar) nem tekinthető hitelesnek. V. ö. Beloch² I. 1. 388. 2 jegyzet. — Lemnos lakói Herodotosnál pelaszosok, Neposnál karok, Diodorosnál tyrrhenosok. — Hogy Lemnos lakosságának sorsában Imbrosé is osztozott, azt Her. VI. 41 teszi valószínűvé, mert e szerint Miltiades Athénbe menekülésekor itt kötött ki a perzsa hajóhadtól üldözve; Imbros szigete tehát — úgy látszik — uralma alá tartozott. Mindenesetre Imbroszt is barbároktól vették el az athéniek, mert semmi hellén nép nem vitatta el később sem a szigethez való jogukat s ugyanez az eset Lemnosnál is. V. ö. E. Meyer Forsch. I. 14–15.

⁵⁴ Plut. Cim. 8; Thuk. I. 98; Diodor. XI. 60; Paus. III. 3, 7; Nepos Cim. 2. — Kimon Skyros elfoglalásakor, állítólag, megtalálta (Plut. Thes. 36) s egy jóslat rendelkezésének megfelelően Athénbe hozta Theseus hamvait. (Az athéniek Aristoph. Plut. 627 scholionja szerint éhínség Aristid. ὄλερ τῶν τεσσάρων p. 241, 9 scholionja szerint járvány [7 λιμός ~ λοιμός] alkalmából fordultak a jóshelyhez

Argos még a perzsa háborúkat megelőzően tökéletes vereséget szenvedett Kleomenes spártai királytól. Óriási vereségeik miatt az argosiak a *perioikoi*-ok egy részét polgárjoggal ruházták fel. Az ujdonsült polgárok azután egy időre magukhoz ragadták a városban a hatalmat, míg felocsudott aléltságából a régi uralkodó réteg ismét s ekkor el kellett hagyniok Argost. Tirynsbe meg más kis argolisi városokba fészkeltek be magukat.⁵⁵ Különösen Tiryns és Mykenai került ilyenformán éles ellentétbe Argossal. Mig Argos a perzsa háborúban semleges maradt (Her. VII. 148–152, VIII. 73), addig mind a tirynsiei, mind a mykenaiak ott küzdöttek a többi peloponnesosiakkal együtt (Paus. V. 23,² Her. VII. 202, IX. 31.) Spárta oldalán a barbárok ellen. A perzsa háborúk után kezdett csak Argos ismét aktívabb külpolitikába. Támogatta a belső válságoktól megrendült Spártával szemben a tegeaiakat. De legfontosabb teendőjének tartotta, hogy kihasználva Spártának az arkadiai felkeléssel való elfoglaltságát, saját területén állítsa ismét helyre feltétlen uralmát. A tirynsiei — úgy látszik — látva, hogy a leszámolás elkerülhetetlen, maguk indítottak háborút Argos ellen Kleandros phigaleiai jó tanácsára akkor, mikor a tegeaiak oldalán küzdő argosiakat a spártaiak Tegea mellett megverték. A tirynsi támadásra az argosiak lemondtak az arkadiai felkelés további támogatásáról, egész erejükkel Tiryns ellen fordulva, hosszabb ideig tartó

mikor ezt a jóslatot kapták: hozzák haza Athénbe Theseus földi maradványait.) Ami már most az esemény időpontját illeti, mind Plutarchos, mind Thukydides, mind Diodoros Eion elfoglalásával a legszorosabb kapcsolatban, mindjárt utána számolnak be a skyrosi eseményekről. Eion (Aischines II. 31 scholion) bevételét Theseus tetemeinek hazavivéséről szóló jóslat (Plut. Thes. 36¹) egyaránt Phaidon archonsága évére, 476/75-ra esik. Mivel azonban Eion ostroma (Plut. Cim. 7; Her. VII. 107) sokáig húzódott, Skyros elfoglalására minden bizonnyal csak 475-ben került sor. V. ö. Wilamowitz: Aristot. und Ath. I. 146; Busolt III 1. 106 jegyzet érvelése, hogy a jóslat és Theseus hamvainak tényleges hazahozása közt nagyobb időnek kellett eltelnie nem meggyőző. Pausanias elbeszélése Theseus hamvaival kapcsolatban eltér az általunk tárgyalt hagyománytól, de nem hiteles. — Ami Thukydides adatát illeti, hogy az athéniek Skyrost *ἡνδραπόδεισαν*, ez valószínűleg csak a lakósság egy kisebb részére igaz így, mert Plutarchos szerint, aki legtöbbet látszik tudni az eseményekről *ὁ Κίμων τοὺς μὲν Δόλοπας ἐξήλασε* akár csak az atyja tette Lemnosnak szintén barbár lakóival (lásd feljebb 53 jegyzet).

⁵⁵ Az argosiak nagy vereségét adják: Her. VI. 76–82, VII. 148; Paus. II. 20.8–10, III. 4.1; Plut. Mul. virt. 245 c. kv.; Suid. s. v. Τελείσιλλα. — A vereség után a perioikosok sorából egészítették ki a meglizedelt polgárságot; Aristot. Pol. 1303 a 6.; Plut. Mul. virt. 245 f. Később ismét a régi rendszer kerül uralomra s a perioikosokból lett polgárok Tirynsbe mennek, mint Herodotos (VI. 83) leírja. Hogy más argolisi városokba is jutott belőlük, azt a következő események teszik valószínűvé.

küzdelem után felülkerekedtek. A tirynsiekek ennek következtében 471 táján kénytelenek voltak eltelepedni. Új lakóhelyük az Epidauros közelében fekvő Halieis lett.⁵⁶

⁵⁶ Az időpont megállapítása, amikor a tirynsiekek eltelepítése tehető, nehéz, mivel ezeknek az esztendőknél a kronológiája igen bizonytalan és szinte minden tudós másképpen látja az események menetét. — Her. IX. 35 szerint a plataiai csata és a földrengést követő messeniai események (lásd lejjebb 59. jegyzetet) — 478 és 465 — között a spártaiak egy nagy csatát nyertek Tegea mellett a tegeaiak és argosiai felett, egy másikat Dipaianál az arkadaiakkal szemben (amelyben arkadaiakról egyedül a mantineiaiak nem vettek részt). Themistokles Athénból száműzve (Thuk. I. 135) Argosban tartózkodott, de megfordult Peloponnesos más részein is és bizonyára nem kis része volt a Peloponnesoson mutatkozó Spárta-ellenes mozgalmak felidézésében (Diodor. XI. 54, Elis synoikismosa; arkadaiak felkelés stb. stb.) Eppen ezért érthető (Thuk. I. 135–136), hogy a spártaiak lépéseket tettek ellene. De a Peloponnesosról való menekülése csak egy olyan időre tehető, amikor az egész félszigeten érvényesült Spárta befolyása, tehát a tegeai és dipai csaták utáni időre. Themistokles Ázsiába menekülése Eusebios szerint 470 tájára esik jelölve annak, hogy az ókori kronológiának erre az eseményre (nem Themistokles ostrakismosára vonatkozóan) határozott adata volt. Ezért mondja el Diodoros (XI. 55–59) Themistokles száműzését és későbbi sorsát éppen a 471/70 év eseményei során. Ha ilyen módon feltesszük, hogy Themistokles 470-ben menekült Peloponnesosról, úgy az is biztos, hogy ebben az időben nyerték meg a spártaiak a dipai csatát és győzelmük következtében a Peloponnesoson az övék volt a döntő szó. Ezért kellett menekülnie Themistoklesnak. A dipai csatában az argosiai azért nem vehettek részt az arkadaiak oldalán, mint ahogy előzőleg a tegeai csatában ott küzdöttek velük együtt (Her. IX. 35), mert a saját hosszas háborújuk Tiryns ellen (Her. VI. 83) igénybe vette minden erejüket. Az a körülmény, hogy a tirynsiekek Kleandros biztatására támadólag mertek fellépni Argos ellen, szintén arra vall, hogy az argosiakat előzőleg valami veszteség érte: ez a veszteség nem lehetett más, mint a tegeai csata elvesztése. Az elmondottak alapján tehát a tirynsiekek eltelepedése a dipai csatával kb. egyidőben, 471/70 táján történhetett. V. ö. Busolt III. 1, 121 kv., 113 kv., 83 kv.; Wilamowitz: Aristot. und Ath. I. 143 kv. Más eredményre jut Beloch II 2³, 188 kv. mert nem a chronographusok adatát, hanem a Thukydides (I. 137) és Charon (Plut. Them. 27,1) elbeszélését veszi alapul, amely szerint Themistokles csak Artaxerxes uralomra jutása, 464 után menekült Ázsiába. Ez az adat azonban nyilvánvalóan egy Themistokles anekdota nem sok hitelt érdemlő meséjén alapszik. Busolt általunk követett kronológiája mindenestre indokoltabb. — A tirynsiekek eltelepedését adja Ephoros fr. 56 Jacoby; Her. VII. 137; Strab. VIII. 373 szövege romlott ugyan, de nyilvánvalóan ilyen vonatkozású. — Busolt III 1, 123 szerint az 5. század végéről és az egész negyedik századból kerültek elő tirynsi érmek; ezek valószínűleg az üres városba idővel beköltöző gyér lakosság nyomai, amelyet (Paus. II. 25,8) később, már a hellenisztikus kor kezdetén telepítettek be Argosba. — Beloch² II 2, 190 annak magyarázatára, hogy 468-ban (Papyr. Ox. II. 89) egy tirynsi olimpiai győztes volt, megemlíti azt a mi kronológiánk szerint egyedül elfogadható megoldást, hogy a Halieisbe telepedett tirynsiekek továbbra is a régi nevükön nevezték magukat (v. ö. fent Kamarina eseténél 20 jegyzet).

Tiryns lakóival egy időben (Strab. VIII. 373.) telepedtek el valószínűleg a *Midea* nevű kis argolisi község lakói is Halieisbe⁵⁷ s ezek után már csak a mykenaiak voltak Argolisban, akik Spárta irtalma alá húzódva nem ismerték el Argos fennhatóságát. Amint azonban 464-ben a nagy földrengés és az azt követő lázadás Spárta erőit teljesen igénybe vette, az argosiaiak elérkezettnek látták az időt a *Mykenai*jal való leszámolásra, annál is inkább, mert a mykenaiak igényt támasztottak a nemeai játékok rendezésére, amelyeket pedig Kleonai rendezett (Pind. Nem. X. 77.) s kizárólagosan maguknak követelték a híres Heraion védnökségét, amelyben Argosnak is része volt eddig. Az argosiaiak Kleonai és Tegea szövetségében támadták meg Mykenait. Az erős Kyklops-építette falakat sokáig védtek a mykenaiak; végre az élelmiszer elfogyott s így kerítették azt hatalmukba az argosiaiak. Mykenai lakói nagy részben Makedóniába telepedtek, ahol Alexandros király befogadta őket; mások Kleonaiban s ismét mások Keryneiában találtak otthont, amely ezeknek a betelepülőknél köszönhetette fellendülését. A várost magát a győztesek lerombolták s a zsákmányból egytizedet a delphoii Apollonak ajánlottak fel. A Mykenaihoz tartozó földet pedig megosztották maguk között.⁵⁸

464-ben Lakedaimon területén erős földrengés volt, amely Spártában szörnyű pusztulást okozott; a heloták s különösen a spártai igát nehezen tűrő messeniaiak elérkezettnek látták az időt, hogy a természeti csapástól megrendült lakedaimoniak ellen fellázadjanak. Állítólag Archidamos király hősiek lélekjelenléte hárította el közvetlen a földrengést követő válságban a Spártát fenyegető veszélyt, amidőn haladéktalanul fegyverbe szólította a polgárságot s így elejét vette a lázadók rajtaütés-szerű támadásának. De a felkelés így is elég gondot adott Spártának úgy, hogy végül is kénytelen volt szövetségeseinek segítségét kérni; Kimon kezdeményezésére az athéniek is küldtek egy csapatot a lázadók megerősített fészékének, *Ithome*-

⁵⁷ Strabon Didot-féle kiadásában a nagyon romlott részt ilyen értelemben egészíti ki Müller és Dübner.

⁵⁸ Diodor. XI. 65; Paus. VII. 25.6; Strab. VIII. 372, 377. — Ami az esemény idejét illeti, Diodoros Mykenai elfoglalását a földrengést követő helota-lázadás következményeként adja, amely megakadályozta a spártaiakat, hogy a mykenaiaknak segítséget vigyenek. Persze Diodorosnál maga a földrengés nem a helves időpontban kerül tárgyalásra, hanem pár évvel korábban (lásd lejjebb 59. jegyzet) s ennek következtében a mykenai események időpontja is előbbre tolódott. — Abból, hogy maga Kleonai is fogadott be mykenai menekülteket, arra lehet következtetni, hogy Mykenai lerombolása után megbomlott a korábbi összhang Argos és Kleonai között, minden bizonnyal a nemeai játékok rendezési jogával kapcsolatosan, amelyet nem sokkal utóbb az argosiaiak elvettek a kleonaiaktól. V. ö. Busolt III 1, 241.

nak a falai alá 462-ben. A várostromlásban járatlanabb spártaiak ugyan sokat várhattak az ebben a tekintetben ügyesnek ismert athéni katonák támogatásától; mégis elbocsátották őket azzal az ürüggyel, hogy nélkülük is boldogulnak majd, valójában pedig, mert féltették saját embereiket a demokrata szellemű athéniiek befolyásától. Az ithomeiek tovább védekeztek, ameddig csak bírták. Végre a felkelés 10. esztendejében, 455-ben kénytelenek voltak tárgyalásba bocsátkozni a spártaiakkal, akik — mivel egy delphoii jóslat szerint az ithomei Zeus *Ιετρη*-ét el kellett bocsátaniok — szabad elvonulást engedélyeztek nekik azzal a kikötéssel, hogy elhagyják Peloponnesos területét; akit közülök mégis itt kapnak, azt rabszolgaként kezelik majd. Az elvonuló ithomei menekülteket Tolmides, az athéni tengeri erő vezére, aki ekkor, 455-ben éppen a Peloponnesos partjain folytatott hadműveleteket Spárta és peloponnesosi szövetségei ellen, Naupaktosba telepítette le, amely várost röviddel előbb vett el az ozoli lokroktól.⁵⁹

⁵⁹ Thuk. I. 101–103; Diodor. XI. 63, 64, 84, XV. 66; Paus. IV. 24,5–7. — A földrengés a 79. olimpiás első évében, 464-ben volt Spártában Paus. IV. 24,5 szerint. A messeniaiak Thukydides (I. 103) szerint a 10. esztendőben, 455-ben vonultak el Ithomeból s ekkor (Diodor. XI. 84,1; Kallias archonsága alatt, 556/55) telepítette őket Tolmides Naupaktosba. A modern feldolgozások Ithome elesét jóval korábbi időre teszik. Ennek az eljárásnak a magyarázata az, hogy Thukydides rögtön az athéni segítő csapatok eltávoztása után beszéli el ezt az eseményt. Azt mondják azután még, hogy Ithome a külvilágtól elzárva nem tarthatta magát 5–6 évig Spártával és szövetségeseivel szemben. Végre azzal is érvelnek, hogy a spártaiak aligha küldtek volna hadsereget Középgörögországba, ameddig a lázadást el nem nyomták. Mindezekkel az érvekkel szemben megállapíthatjuk, hogy Thukydides Ithome elesének tárgyalásánál olyanszerűen fejezi ki magát mint aki későbbi események leírásával kissé megszakítja az események kronológiai rendjét; az athéniiek csapataik visszaküldése után felbontják ugyan a szövetségeit a spártaiakkal, de nyílt ellenségeskedésről egyletőre még nincs szó. Ezért írja Thukydides *κατὰ ἔχθος ἤδη τὸ Λακεδαιμονίων*... „a lakedaimonokkal már fennforgó ellenséges viszonyuk kapcsán” telepítették az athéniiek Naupaktosba a Spárta ellen lázadókat, — tehát valószínűleg csak később, mikor nyílt háborúban álltak egymással. — Ithome sorsának elbeszélése előtt azt olvassuk Thukydidesnél, hogy az athéniiek szövetségre léptek az argosiakkal és thessalosokkal. Az ithomei események befejezése után pedig így folytatja Thukydides: *προσχώρησαν δὲ καὶ Μεγαρεῖς Ἀθηναίους εἰς συμμάχων*. A *καὶ* itt csakis az Athén-Argos-Thessalia szövetségre vonatkozhat, amelyhez most Megara „is” csatlakozik. Thukydides tehát itt újra felveszi az Ithome sorsának leírásával megszakított szálát az események kronológiai rendben való elmondásának. A messeniai felkelők sorsát csak úgy közbevetésként vonja ide. Ithome eleséte tehát Thukydides szerint sem történt szükségképpen közvetlen az athéni segítő csapatok visszautasítása után. — Az a kifejezése Thukydidesnek, hogy Ithome *δεσάτω ἔται*, ὥς οὐκ ἐντὶ ἀδύνατο ἀντέχειν αὐτὰ meg magát, szintén különösen hosszú ostromra enged következtetni. Valószínű tehát, hogy Ithome a várostromhoz nem igen

Az ithomeiek Naupaktosba való áttelepítésük után is megmaradtak a spártaiak elkeseredett ellenségének. Így, mikor Demosthenes athéni vezér a peloponnesosi háború folyamán, 425-ben Pylost megerősítette s Lakedaimon elleni portyázások támaszpontjául szánta, ide sokan jöttek Naupaktosból, hogy régi hazájuk, Messenia földjén küzdjenek a gyűlölt spártaiak ellen: portyázásaikkal valóban súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek s Sphakteira elfoglalásánál is segítségére voltak az athénieknek.⁶⁰ Utóbb azonban a Spártával kötött Nikias-féle béke végrehajtása során, 421-ben az athéniak ezeket a messeniaiakat a harcok közben hozzájuk csatlakozott szökevény helotákkal együtt Kephallenia szigetére, Kranioiba telepítették át.⁶¹ Természetes, hogy ilyen előzmények után a spártaiak, mikor a peloponnesosi háború eredményeképpen a hegemoniát megszerezték, az első kínálkozó alkalommal éreztették haragjukat ősi ellenségeikkel. Az Elis ellen folytatott háborújuk győzelmes befejezése után, 400-ban fegyveresen léptek fel ellenük s a messeniaiak mind Kranioiból, mind Naupaktosból kénytelenek voltak eltelepedni. Naupaktost a lokroknak, Kranioit a kephalleniaiaknak adták át a spártaiak. Az elűzöttek egy csoportja — mintegy 3000-en — Kyrenébe mentek s ott pártharcok közepette javarészt elpusztultak; másik csoportjuk Siciliába hajózott és Dionysios syrakusai tyrannos szolgálatába állt. Dionysios azután a Karthagóval folytatott háborúja befejezése után a

értő spártaiakkal szemben egyedül álló szigetként sokáig tarthatta magát. Ez az elszigetelt ellenállás azonban nem akadályozhatta a földrengés-okozta kábultságából magához térő Spártát cselekvési szabadságában (v. ö. Justin. III. 6). — Végre, ha korábbra tennénk Ithome elestének időpontját, úgy nem ismerünk semmi olyan eseményt, aminek kapcsán az athéniak Naupaktost birtokba vehették volna. Már pedig ez Ithome eleste előtt megtörtént. A legkorábbi lehetősége Naupaktos elfoglalásának 457-re esnék, mikor 50 athéni hajó tartózkodik a korinthusi öbölben (Diodor. XI. 80), hogy a Boiotiából visszatérő spártai sereg útját állja. De ez az idő is két egész esztendővel azutánra esik, mint amikor Busolt, Wilamowitz és mások Ithome kapitulációját teszik. V. ö. Busolt III. 1, 199. kv. jegyzet, 298. kv. jegyzet; Beloch² II 2, 195 kv.; Classen: Thukydides I⁵ Anhang 443—444.

A thasosi felkelés (Thuk. I. 100) az athéni gyarmatosok drabeskosi vereségével egy időben tört ki. A drabeskosi vereség pedig (Thuk. IV. 102) 29 évvel Amphipolis megalapítása (Diodor. XII. 32) előtt, 465-ben történt. Thasos (Thuk. I. 101) a felkelés harmadik évében 463-ban adta meg magát Kimonnak, aki ezután (Plut. Cim. 14) jó darabig az ellene indított perrel volt elfoglalva. Mikor azután a vád alól felmentették, a következő évben, 462-ben vihetett athéni segédcsapatokat Ithome alá.

⁶⁰ Thuk. IV. 2—6, 9, 41; Paus. IV. 26,1—2; Diodor. XII. 63. V. ö. még Busolt III. 2, 595; Dittenberger Syll.³ 80, 81 s hozzá Paus. V. 26,1.

⁶¹ Thuk. V. 35.

punoktól lerombolt Messene újjáépítésekor, 396-ban ide telepítette a Naupaktosból s Kephalleniaból eltelepedetteket is.⁶²

A messeniaiakban tovább élt eltelepedésük után is a régi közösségi tudat; ezt későbbi események igazolják. Mikor ugyanis Epameinondas 470/69. telén először tört be a Peloponnesosra, a spártai hatalom letörésére egy nagyszabású tervet valósított meg: függetlenítette a spártai hatalom kialakulásának hajnalán leigázott Messeniát s fővárosául Ithomét (vagy mint később nevezik Messenét) alapította. Az újonnan alapított városba mindenféle népet összegyűjtött; a lakosság javarészét minden bizonnyal (Beloch² III 1, 178.) az eddig helota-sorban élő s most újra felszabadított helyben lévő népség tette. De valamennyi ókori forrás kiemeli, hogy a spártaiak elől idők folyamán eltelepedett messeniaiak utódait is mindenünnen visszahívták a thebaiak ekkor s azoknak jó része tényleg visszatért az elődök hazájába nyilvánvaló jelül annak, hogy ha a spártai túlerő elől el kellett is valaha telepedniök, ők azért továbbra a távolban is messeniaiaknak tudták magukat.⁶³

Euboián az 5. század második felének legelején a városokban elkecseregelt pártharcok dúltak. Így magyarázható, hogy 447-ben Koroneiánál a boiotiai arisztokraták oldalán nagyobb számú euboiái emigráns is harcolt az athéni csapatok ellen. Valószínűleg az athéni kleruchosoknak Euboiára költöztetése, amelyet korábban Tolmides athéni vezér intézett, szintén ezekkel a pártharcokkal s bizonyosan a demokrata — tehát Athén-

⁶² Diodor. XIV. 17 szerint az elisi háború 402/401-ben tört ki s 401/400-ban ért véget (XIV. 34) és pedig (Paus. III. 8_b) a háború harmadik évében, tehát 400-ban. Ekkor került sor a spártaiak Naupaktos és Kranioi elleni akciójára (Diodor. XIV. 34) s így az eltelepedés is 400-ban történt. — Az esemény lefolyását adja Diodoros idézett helye. Paus. IV. 26,1–2 elbeszélése sok ponton eltér az általunk követett Diodoros-féle hagyománytól. Pausaniasnál Libyába a barbároktól megtizedelt euesperitai hívására megy Komon vezetésével a naupaktosiak egy része, míg a másik rész Rhegionba és elς Σικελίαν τε παρὰ τοῦς συγγενεῖς (nyilvánvalóan Messenébe) telepszik át. — Messene újjáépítése s a naupaktosi és kranioi menekültek oda telepítése (Diodor. XIV. 78 szerint) 396-ban történhetett. Diodoros Kephallenia helyett itt — figyelmetlenségből kifolyóan — Zekynthost ír. Ugyancsak kissé összezavarja az eseményeket Diodor XV. 65 is.

⁶³ Paus. IV. 27,9 szerint Dyskinetos archonsága idején, a 370/69 évben függetlenítette Messeniát Epameinondas Spártától. Plutarchostól (Pel. 24 és Ages. 32) és Xenophontól (Hell. VI. 5,20 kv.) azt is tudjuk, hogy Epameinondas első betörése alkalmával, mikor Ithomet megalapította, tél közepén hatolt a Peloponnesos területére. — Magát az eseményt adják: Paus. IV. 27; Plut. Pel. 24, Ages. 34; Diodor. XV. 66–67; Lycurg. In Leocr. 62; Isocr. Archid. 28. — Az Epameinondastól életrehozott új város, Ithome persze egészen más jellegű település volt mint az egykori messeniaiaké, akik számára Ithome csak amolyan menedékvárat (Fluchburg) jelentett.

barát — pártok felülkerekedésével függött össze.⁶⁴ Utóbb azonban sértette az euboiaiak érdekeit a betolakodott athéniek térhódítása; ehhez járult az athéniek nagy veresége Koroneiánál, amelynek kiharcolásában az euboiai arisztokratáknak is része volt. Ilyen előzmények után nem csoda, hogy Euboiá fellázadt s elszakadt Athéntől. Ez 446. nyár elején történt s Perikles azonnal átkelt a szigetre, mielőtt azonban bármit elérhetett volna, híre jött Megara Athéntől való elszakadásának. Erre visszatért Athénbe s csak, mikor az Attikába törő spártai sereg onnan visszavonult, indult ismét athéni csapatok élén Euboiá megfenyítésére. Az athéniek a szigetet rövidesen hatalmukba kerítették s a többi várost *ὁμολογία κατεστήσαντο*. Hestiaia lakóit azonban eltelepedésre kényszerítették, mert ezek annak idején egy elfogott athéni hajó legénységét kivégezték. Helyükbe 445-ben athéni kleruchosokat hozott Perikles, akik különösen a hestiaiai terület Oreos nevű demosát szállták meg. Az előző hestiaiai lakosság Makedoniába telepedett át.⁶⁵

A Sybota-szigetnél 433-ban lefolyt tengeri ütközet (Thuk. I. 49—54) óta, amely után athéni hajók fenyegető megjelenése védte csak meg Kerkyrát a korinthusi flottától, Korinthus és Athén viszonya igen feszült volt. Érthető tehát, hogy az athéniek nem nézték jó szemmel az attikai tengeri szövetség egyik jelentős tagjának, Poteidaiaának anyavárosával, Korinthossal való jó viszonyát, amely odáig ment, hogy a poteidaiaiakhoz évenként epidemiurgosoknak nevezett vezető tisztviselőket küldtek Korinthosból. Ehhez járult, hogy Perdikkas makedón király, akivel szemben az athéniek két párttűző öccsét támogatták, Poteidaiaát s azonkívül a chalkidikei és bottikei városokat is Athén elleni lázadásra izgatta. Éppen ezért az athéniek

⁶⁴ Thuk. I. 113. — Diodor. XII. 6. szerint a koroneiai csata 447/446. évre esett. Az események rendjéből (Thuk. I. 113—114) azonban kitűnik, hogy Euboiá Athéntől való elpártolása előtt folyt le. Mivel — mint lejjebb kimutatjuk — Euboiá 446-ban pártolt el, a koroneiai csatát 447-re kell tennünk. — Az athéni kleruchosok Euboiára való telepítésével kapcsolatos feliratos anyagot lásd Busolt III 1, 416, 2 jegyzet. V. ö. még Diodor. XI, 88; Paus. I. 27.5.

⁶⁵ Az események összefüggő képét adja Thuk. I. 113—115. Az eltelepedésre vonatkoznak: Diodor. XII. 7; Strab. X. 446; Plut. Pericl. 23.4. — Thuc. II. 2 szerint az euboiai események után röviddel megkötött béke 431 tavaszán (Pythodoros archonságából 4 hónap volt hátra ekkor) 14 esztendeje volt érvényben. Ennélfogva a 30 éves békét a 446/45 telén kötötték meg s ezt megelőzőleg 446-ban folytak le az euboiai események, közöttük a hestiaiaiak eltelepítése is. — Diodor. XII. 22 szerint az athéni kleruchosok kiküldése csak Lysimachides archonsága idején, tehát 445-ben történt. A kleruchosok száma, akik Hestiaia földjére költöztek, Diodoros szerint 1000, Theopompos (fr. 387 Jacoby) szerint 2000 volt. — Az athéni kleruchia hivatalos neve Hestiaia, de általában a legsűrűbben lakott demosról inkább Oreos néven emlegették. V. ö. Busolt III 1, 430.

Poteidaiától a korinthosi epidemiurgosok kiutasítását s Pallene felé eső falainak lerontását követelték és — bár időközben egy poteidaiai követség Athénben kiméletet kért a város számára —, mégis utasították az akkor éppen Perdikkas ellen induló 30 hajóból álló athéni haderő vezéreit, hogy a Poteidaival szemben támasztott követeléseknek akár erőszakkal is szerezzenek érvényt. Mivel ezalatt a Korinthusban és Lakedaimonban megforduló poteidaiai követek ígéretet kaptak, hogy Attikát a peloponnesosiak megtámadják, mihelyt az athéniak fegyveresen lépnek fel Poteidaia ellen, Poteidaia 432 tavaszán elszakadt Athéntől⁶⁶ s korábbi megegyezés értelmében követték példáját Bottike, valamint sok Poteidaia környékén fekvő kisebb chalkidikei város lakói is. Természetes, hogy ilyen előzmények után, amelyek súlyos válságba sodorták Athén tengeri uralmát, az athéni haderő kiméletlen fellépésével kellett számolni. Ennek legvédtelenebbül a kisebb *chalkidikei városok* lettek volna kitéve. Perdikkas király tanácsára tehát saját maguk rombolták le városaikát s részben Olynthosba telepedtek be, amely ezzel lett igazán nagy várossá, részben a Bolbe tó vidékére költöztek, ahol Perdikkas bocsátott rendelkezésükre lakóhelyet (Thuk. I. 56—58). Név szerint a következő városok lakói lehettek, akik ezt az eltelepedést végrehajtották: Ἀσσήρα, Ὀδορος, Σμίλλα, Τίνδη, Πίστασος, Αἶσα s a Φηγήτιοι.⁶⁷

⁶⁶ IG. I, 179 márványtábláról tudjuk, hogy Apseudes archonsága alatt (az archon neve kiegészítés után kerül a szövegbe, de bizonyosnak tekinthető) az első prytaneia idején mások között Lakedaimonios és Diotimos Kerkirában működő vezéreknek utaltak ki pénzt az athéniak. Mivel ezt a két nevet Thukydides (I. 45) is említi, mint az először Kerkirába küldött 10 athéni hajó vezéreit, biztosra vehetjük, hogy a Sybota-szigeteken a tengeri csata a 433 év nyarának vége felé zajlott le (Thuk. I, 45—49). Rögtön ezután (Thuk. I. 57) léptek fel az athéniak követeléseikkel Poteidaival szemben. A poteidaiai követségjárások a télre esnek és az athéni flotta útnak indítása Perdikkas ellen bizonyára a következő év tavaszára. Ezzel kb. egy időben történik Poteidaianak és a többi városoknak az elszakadása. — Egyéb nézeteket, az események kronológiájára vonatkozó temérdek irodalmat lásd Busolt III 2. 771 kv., 799 kv.

⁶⁷ A 436 és 435. évi jó állapotban ránk maradt listák szerint az attikai szövetség pénztárába (IG I. 243, 244) több olyan chalkidikei város fizetett adót, amely attól kezdve többet nem szerepel a görög történelemben. Fel kell tehát tennünk, hogy ezek azok a városok, amelyeket lakói leromboltak s azután Olynthosba és a Bolbe tó mellé telepedtek el; ilyenek a felsorolt városok. V. ö. Böckh—Fränkel: Staatshaushaltung der Athener II° 665 kv.; Busolt III 2, 296 kv. jegyzet. — Ami Thukydidesnek azt a megjegyzését illeti, hogy Perdikkas csak a háború időtartamára tervezte a chalkidikei kis városok lakóinak eltelepítését, azt kell megállapítanunk, hogy ez legfeljebb amolyan szépítése lehetett a dolognak azok számára, akiknek nehezükre esett régi hazájuktól elszakadni. Amit Olynthosról mond Perdikkas, hogy azt kellene a chalkidikeieknek az áttelepedéssel nagy várossá tenniük, csak úgy érhető, ha az eltelepedést végérvényesnek képzelte el. A tények mindenestre azt bizonyítják, hogy a felsorolt városok lakói többet nem tértek vissza: eltelepedésük végleges volt.

A 30 hajót számláló athéni flotta már a lázadás nyílt kitörésekor ért a makedón vizekre és egyszerre nem vállalhata a harcot Poteidaiaival és Perdikkassal szemben. Az utóbbi ellen fordult: elfoglalta tőle Thermaid és Pellát. Eközben a korinthusi Aristeusnak, a poteidaiaiak nagy barátjának vezérlete alatt Peloponnesosról 1600 hoplita érkezett Poteidaiaiba, mire az athéniak újabb 40 hajón 2000 katonát indítottak útnak a thrák partok felé. Ez a csapat egyesült az akkor már Pydnát ostromló, korábban útra kelt athéni különítménnyel: sebtében békét kötöttek Perdikkassal s a 70 hajóval, mintegy 3000 hoplitával s némi makedón szövetségeseiktől kiállított lovassággal Strepsa alá, majd ennek eredménytelen ostroma után Gigonoszhoz vonultak. Közben Poteidaia védői váratlan segítséget kaptak Perdikkas személyében, aki rövidesen felmondta az athéniakkal kötött békét s egy csapattal a poteidaiaiak támogatására sietett. Kevéssel utóbb a Poteidaia falai alatt kifejlődő ütközetben az athéniak, bár vezérük, Kallias elesett, diadalt arattak s a poteidaiai és peloponnesosi katonaság a városba húzódott vissza; Perdikkas Olynthosból akarta hátba támadni az athéniakat, de az athéni oldalon küzdő makedón lovasság útját állta. Az ütközet után a várost észak felől ostromsáncsal zárták el az athéniak. Ugyanezt a város déli oldalán csak 432 késő őszén a Phormion vezérlete alatt utánpótlásul küldött 1600 athéni polgár-katona végezte el. A város teljes körülzárása után Aristeus a poteidaiaiaknak azt ajánlotta, hogy kellő védőőrség maradjon csak a városban s a lakosság a tengeren távozzék: ezzel t. i. elejét veszik a fenyegető élelemhiánynak. Mikor ezt a tervét nem tudta keresztülvinni, maga kijátszva a kikötőket blokkoló athéni flottát, Peloponnesosra szökött segítséget hozni. Az athéniak 431 tavaszán Thermai visszaadása árán kibékültek Perdikkassal s az ő csapataival együtt pusztította Phormion az ostromsánc elkészítése után Chalkidikét.⁶⁸ Phormion katonái később elvonultak Poteidaia alól és 430 nyarán Hagnon és Kleopompos vezényletével jelent meg újra athéni hajóhad a város alatt; ez rendkívüli erőfeszítéseket tett az ostrom gyors befejezésére, célját azonban nem érte el s ráadásul az ottani katonaságot is megfertőzte az Athénból magával cipelt pestissel. A külvilágtól elzárt Poteidaia sorsa

⁶⁸ Thuk. I. 59–66; II. 29.— Ha Phormiont azt athéniak, mint Beloch (II 2^a, 220 kv.) felteszi, csak 431 tavaszán küldték volna Poteidaia alá, úgy erről az eseményről Plataiai megrohanása után közvetlenül számolna be Thukydides; hiszen éppen 431 tavaszától kezdődően következetes a téli és nyári időszakok szerint való kronológiai rendjének keresztülvitelében. Thukydides azonban a háború előzményei közül említi Phormion megérkezését Poteidaia alá, ez tehát még a 432 év késő őszén történt.

lassan mégis rosszra fordult. Aristeus próbálkozása Sitalkes thrák királynál, hogy valami segítséget szerezzen az athéniek ellen, meghiúsult, sőt a király fia, Sadokos őt is elfogatta s kiszolgáltatta Athénnek, ahol kivégeztették. Poteidaiaiban az inség 430/29 telén már szörnyűséges méreteket öltött; másfelől az athénieknek kétezer talentum kiadást jelentett a két és fél éves ostrom s a megszálló sereget is elcsigázta a vidék zord klimája. Így mind a két oldalról meg volt a készség megegyezésre. A tárgyalásokat az ostromlottak kezdeményezték. Xenophon, Hestiodoros és Phanomachos athéni vezérek beleegyeztek, hogy a poteidaiaiak elvonuljanak, a férfiak egy, a nők két rend ruháival s némi pénzzel. A poteidaiaiak miután hazájukat elhagyni kényszerültek, Chalkidike többi városaiban szétszóródva telepedtek le. Poteidaia athéni kleruchosok vették birtokukba és a város ettől kezdve fontos támaszpontja Athén uralmának ezen a vidéken. Az athéniek azonban nem voltak megelégedve az eredménnyel; vádolták a hadvezéreket, hogy azok nem erőszakolták ki a feltétel nélküli megadást, bizonyára nagyobb büntetésre tartották méltónak a poteidaiai népet, amely elszakadásával annyi bajt okozott, mint amennyit a hazájából való kényszerű eltelepedés jelenthetett számára.⁶⁹

Az athéniek mindjárt a peloponnesosi háború elején, 431 nyarán elűzték az aiginaiakat hazájukból eljárásukat úgy magyarázva, hogy a háború kitörése miatt nem kis mértékben őket terheli a felelősség.⁷⁰ Emellett bizonyosan az az elgondolás is közrejátszott az athéniek elhatározásánál, hogy a város kikötőjével szemben fekvő sziget megbízhatatlan, ellenséges érzelmű lakosság kezén alkalomadtán igen veszélyes támaszponttá válhatott Athén életereinek, a tengeri kereskedelemnek megbénítására, hiszen a Peloponnesos partjai mentén Attika felé irányuló forgalom amúgy is súlyosan megsínylette a háborút.⁷¹ Végre Perikles az eltelepedett aiginaiak földjeinek attikai kleruchosok közt való kiosztásával — úgy remélte —

⁶⁹ Thuk. II. 58, 67, 70; Diodor. XII. 46. A poteidaiai kleruchosok későbbi szerepét lásd Thuk. IV. 120, 135. — Busolt III 2, 962, 2 jegyzet közli néhány ludós felfogását, akik szerint a poteidaiaiakat futni hagyó vezéreket Athénben perbe is fogták volna, de ezután felmentették. Ez lehetséges, de ókori forrásaink alapján biztosan nem állíthatjuk.

⁷⁰ Thuk. II. 27; Diodor. XII. 44; v. ö. Thuk. I. 139,1 és I. 140,3; Plut. Pericl. 29,5; Paus. II, 29,5.

⁷¹ Perikles hírhedt mondása szerint Aigina (Plut. Pericl. 8,7; Aristot. Rhet. 1411 a 16) λήμη τοῦ Πειραιέως. A tengeri forgalom bénulására a peloponnesosi háború alatt vonatkozik Thuk. II. 67. — Későbbi időkben Athén ellenségeinek kezén tényleg igen sok bajt okozott az athénieknek Aigina (Xen. Hell. V. 1,1—2; V. 1,23; VI. 2,1).

kedvezőbbre hangolhatja a háború elején fenyegetően elégedetlenkedő athéni népet maga iránt (Plut. Pericl. 34). Míg tehát Aiginát athéni gyarmatosok kapták meg, az aiginaiak maguk Peloponnesosra hajóztak s ott a spártaiak Thyreatisba telepítették le őket. Egy részük Hellas egyéb vidékein szétszóródva talált otthont. A Thyreába telepedettek a tengerparton valami erődítmény építésébe kezdtek, mikor 424-ben Nikias vezetésével a Peloponnesos partjait pusztító athéni hajóraj jelent meg ott: a legénység partra szállt, mire az aiginaiak a közelben lévő spártai őrcsapat segítségét kérték, amely azonban túlságosan kicsiny lévén bekerítéstől tartott s ezért Thyrea védelme helyett a magaslatokra húzódott. Az athéniek így könnyűszerrel bevették s felperzselték Thyrea felsővárosát, ahová az aiginaiak húzódtak; a harc során sok aiginait megöltek s a fogolyként Athénbe hurcoltakat megrögzött ellenséges érzületükért halálra ítélték.⁷²

Közel 3 évtizedig éltek az aiginaiak hazájuktól távol, míg végre az aigospotamoi csata után, 404-ben Lysandros az athéni kleruchosokat juttatta arra a sorsra, amely a nagy háború elején az athéni nép akaratából az aiginaiaknak jutott osztályrészül: el kellett telepedniök s helyükbe Lysandros visszatelepítette a mindenünnen összegyűjtött régi lakosság maradványait.⁷³

Plataiai régtől az athéniek hűséges szövetségese és fegyvertársa volt (Her. VI. 108). A thebaiak az athéniek és peloponnesosiak közt már kitörő félben lévő peloponnesosi háború elején, 431 tavaszán érkezettnek látták az időt, hogy az ellenük szülő boiotiai várost hatalmukba kerítsék. Naukleides Thebai-barát pártjának segítségével egy kis csapat éjszaka benyomult a városba. A plataiaiak első rémületükben vállalták a követelés teljesítését, hogy belépnek Thebai szövetségébe; utóbb azonban látva, hogy csak kevesen vannak bent thebaiak, megtámadták őket s aki el nem vezett közülük a mézszárlás során, az feltétel nélkül kellett, hogy megadja magát a plataiaiaknak. A Thebaiból útnak indított segítőcsapat elkésve

⁷² Thuk. IV. 56–57; Plut. Nic. 6,6.

⁷³ Az aigospotamoi csata (Aristot. A. π. 34) Alexias archonsága idején, 405/404-ben zajlott le. Athén kapitulációja Munichion hónap 16-án (Plut. Lys. 15,1) történt meg. Valamivel azelőttre kell tennünk (Xen. Hell. II. 2,9–23) az aiginaiak visszatelepítését. Magát az eseményt adja Xen. Hell. II. 2,9; Plut. Lys. 14,4. — Plut. Lys. 13,3 szerint rögtön a győzelem után úgy rendelkezett Lysandros, hogy az athéniek (itt minden bizonnyal elsősorban éppen a kleruchosokról van szó) valamennyien térjenek vissza Athén városába, mert akit egyebütt elér, azt kivégezteti. Ez a rendelkezés vonatkozott az Aiginába telepített athéni gyarmatosokra is.

érkezett és a városfalakon kívül rekedt plataiaiak fogságba vetésétől is elállt, mert a plataiaiak ilyen esetre a foglyul ejtett thebaiak kivégzésével fenyegetőztek, amit különben végre is hajtottak, mielőtt a falakon kívül levő polgártársaikat s ingóságait biztonságba helyezték. Az athéniek üzenete, hogy a fogságba esett thebaiakat egyelőre kimélik, elkésett. Plataiai ostromával ezekután biztosan számolni kellett. Ezért az athéniek a nőket, gyermekeket s a harcra nem alkalmas idősebb férfiakat Athénbe költöztették át s Plataiaiba athéni őrséget és élelmiszert helyeztek el (Thuk. II. 1–6).

Az előkészület nem bizonyult hiábavalónak: 429 tavaszán a spártai hadsereg Archidamos vezetésével Plataiai alá nyomult. Mikor a plataiaiak a perzsa háború után az összes hellenektől esküvel biztosított sérthetlenségükre hivatkoztak (Plut. Aristid. 21), Archidamos előbb azt kívánta, hogy őrizték meg teljes semlegességüket, úgy nem bántja őket. Majd azt ajánlotta nekik: adják át városukat a háború idejére a spártaiaknak, telepedjenek bárhová addig, ellátásukról ők gondoskodnak s a háború után visszaadják nekik földjüket. A plataiaiak, mikor követeknek Athénben hathatós támogatást helyeztek kilátásba, visszautasították az ajánlatot s a városban lévő 400 plataiai és 80 athéni, akikre 110 σιτοποιοὺς rabszolganő főzött, elszántan védekezett a meginduló ostrommal szemben. A fából, földből, kőből szakadatlan megfeszített munkával emelt ostromsáncsal szemben előbb a házfalak kibontott tégláit felhasználva magasabbra emelték a városfalakat. A falon furt lyukon, majd földalatti aknán keresztül a városba hordták azt a földet, amit az ostromlók a sánc emelésére halmoztak fel. Minden eshetőségre számítva belül egy félhold alakú új faldarabot is húztak a plataiaiak. A faltörő kosokat pedig vagy hurokkal rántották a magasba, vagy gerendák ráejtésével törték el. Végre a tüzet, amit az ostromlók támasztottak a városban, egy hirtelen jött vihar oltotta el. Így nem volt más hátra, mint a kiéheztetés. A peloponnesosiak ezért kettős téglafallal vették körül a várost; a két falat tetőzettel kötötték össze, hogy az őrség ott lakhasson. Az egészet mellvédekkel és bástyákkal erősítették meg s azután Plataiai további ostromát részben a thebaiakra, részben egy hátrahagyott őrcsapatra bízva elvonultak (Thuk. II. 71–78; III. 21). A thebaiak bizonyára éppen azért buzgólkodtak annyira Lesbosnak Athén ellen való fel-lázításán (Thuk. III. 5, 13), hogy a felkelés elterelje figyelmüket Plataiairól. Valóban az ostromlottak semmi segítséget nem kaptak. Ennélfogva 428 telén az ostromvonalon való áttörést tervezték. A terv végrehajtására azonban végül is csak egy

kisebb csoport vállakozott. Ezek létrákat készítettek s egy viharos éjszaka, míg a visszamaradók a figyelem elterelésére a város egyik oldalán kitörést intéztek, az ellenkező oldalon átmásztak az ostromlók falain, s baj nélkül eljutottak Athénbe. (Thuk. III. 20–24). Plataiai többi védői számára futotta még egy darabig az élelem. 427 nyarának vége felé azonban ebből is kifogytak. A spártaiak, hogy egy eljövendő békeszerződéskor vissza ne kelljen esetleg adni a várost, mint erőszakkal elfoglalt helyet, megegyeztek az átadásra nézve s a védőket egy öttagú Spártából jött bíróság elé állították. Forma kedvéért hagyták őket, hogy védőbeszédet mondjanak. De azután a thebaiak unszolására valamennyit halálra ítélték. Magát a várost a thebaiak egy esztendőre a megarai politikai menekülteknek s a kevés Thebai-párti plataiainak adták lakni. Utóbb lerombolták, köveiből egy nagy szállót építettek Hera temploma mellett; a fémtárgyakból Herának szentelt ajándéktárgyakat készítettek, a plataiai földet pedig bérbe adták (Thuk. III. 52–68). A város rombadöltevel az utolsó plataiaiaknak is el kellett telepedni s azok, akik annak idején csak az ostrom időtartamára ideiglenesen költöztek Athénbe a mielőbbi visszatérés lehetőségével számolva, most már véglegesen idegenben telepedtek le. Athén, miután egyenkint *δοξιασσία*-nak vetette alá a plataiaiakat, polgárjogot adott nekik; mindössze papi tisztséget és archonságot nem viselhettek és csak demosba meg phylébe osztották be őket, phratriába nem. Így jutalmazták az athéniak majdnem egy százados hűségükért (Thuk. III. 68) a plataiaiakat, mikor azok honlalanává váltak.⁷⁴

Később a peloponnesosi háború folyamán, 423 tavaszán a skioneiek pár nappal a Spárta és Athén között létrejött fegyverszünet után Brasidas spártai vezér rábeszélésére elszakadtak Athéntől, mire az athéni nép a hírhedt demagogos, Kleon javaslatára halált mondott ki büntetésül a lázadókra; egyszersmind megkezdte ellenük a harci előkészületeket (Thuk. IV. 120–122). Nikias és Nikostratos vezérlete alatt 50 hajóval indult meg egy athéni sereg és még azon a nyáron egyéb hadműveletek után megkezdte Skione ostromát, amelyet a lakosságon kívül peloponnesosi őrség is védelmezett (Thuk. IV. 130, 131, 133). Ezt azonban a 421 elején megkötött Nikias-féle béke értelmében (Thuk. V. 18) kivonták a spártaiak és

⁷⁴ Pseudodemosthenes in Neaeram 94–107; Lysias XXIII; Isocr. Panath. 94; Aristoph. Ranae 693 és scholion. — A plataiaiak athéni polgárjogának korlátozásáról szóló különböző elméleteket összefoglalja Busolt III 2, 1038 kv. jegyzet. Az athéni polgárrá lett plataiaiak gyermekei számára az archoni tisztség elérését is lehetővé tették.

a várost kiszolgáltatták az athéniek kényének. Ezek Skionénak kezükbe került férfilakosságát kivégezték, a többieket rabszolgának adták el. A harcra alkalmatlan lakosság egy részét Brasidas kevéssel a város elpártolása után már Olynthosba telepítette át.⁷⁵ Az üresen maradt Skioneba telepítették azután a plataiaiakat az athéniek. — Skione szétszórta, részben rabszolga sorban élő lakói majdnem két évtizedig voltak távol hazájuktól; mégis ébren maradt bennük az egykori közösségi tudat. Mikor az aigospotamoi csata után, 404-ben Lysandros megkezdte Athén tengeri uralmának és uralma érdekében tett intézkedéseinek következetes felszámolását, összegyűjtötte a régi skioneiakat s visszatelepítette őket városukba. Az athéniectől odaköltöztetett plataiaiak tovább kellett, hogy álljanak⁷⁶ s még hosszú ideig éltek ezután mint egy csak in idea létező πόλις polgárai, míg végre őket is visszatelepítették a spártaiak ujjaépített városukba. Ennek az eseménynek a háttere a következő volt.

A peloponnesosi háború után került felül Thebaiban egy Spárta ellenes irányzat (Theopompos, Papyri Oxyr. V. 173, 177), s ennek volt legnagyobb szerepe a korinthusi háború felidőzésében. Általában ettől kezdve Thebai elszánt ellensége a hegemoniát kezében tartó Spártának. Innen magyarázható, hogy midőn a thebaiak a királybéke egyik rendelkezését, a boiotiai városok teljes függetlenségét, vagy amit ez gyakorlatban jelentett volna, Thebai boiotiai uralmának megszűnését vonakodtak elfogadni, Agesilaos nemcsak fenyegető üzenettel, hanem a peloponnesosi haderő mozgósításának a megindításával válaszolt; Thebai erre engedni volt kénytelen. 387/86-ban létrejött az Antalkidas-féle béke, amelynek értelmében az összes hellen városok, a boiotiaiak is önállóak. Spárta azután, mint a béke végrehajtója (Xen. Hell. V. 1,29—86; Diodor. XIV. 110), módot talált rá, hogy Plataiait, Thebai ősi ellenlábását, amelyet valaha mint Thebai szövetségese megsemmisíteni segített, most mint Thebai ellensége újra felépítse a függetlennek nyilvánított Boiotia földjén s a Skionéból 404-ben ismét Athénbe visszahúzódtott plataiai családokat több mint 40 esztendő

⁷⁵ A Thuk. IV. 123 és V. 32 közt mutatkozó ellentmondást ilyen értelmezéssel magyarázhatjuk, illetve egyenlíthetjük ki a legegyszerűbben. Lásd még Diodor. XII. 76,3; Isocr. XII. 63; Xen. Hell. II. 2,3.

⁷⁶ Plut. Lys. 14,4. — Itt ugyan nem plataiaiakat említ Plutarchos. viszont mikor általánosságban azt mondja: Lysandros egyebek között a skioneiakat is visszatelepíti ἐξελαυνόμενων Ἀθηναίων καὶ τὰς πόλεις ἀποδιδόντων, akkor ez nyilvánvalóan vonatkozik az athéni állampolgárokká lett (lásd fent 74 jegyzet) s ilyen minőségben odatelepített plataiaiakra is.

után visszatelepítse egykori hazájukba.⁷⁷ A visszatelepítés végrehajtásánál bizonyára az a politikai megfontolás is közrejátszott, hogy Spárta az athéniek leghűbb szövetségeseinek s egyben a thebaiak leggyűlöltebb ellenségének, Plataiaiinak a helyreállításával bizalmatlanság magvát hintette el a két város között és úgy remélte, elejét veheti Spárta-ellenes szövetekezésüknek.

Torone városa — mint Chalkidike általában — a delos-attikai tengeri szövetség tagja volt (IG. I. 242, 256, 257, 259). A peloponnesosi háború során azután Brasidasnak, a Chalkidike környékén működő spártai haderő vezérének, aki Skionét is elpártoltatta Athéntől, sikerült titokban megegyezni a toroneiak egy részével; ezeknek a támogatásával spártai katonák lopóztak észrevétlenül Toronéba s lehetővé tették a város rajtaütésszerű elfoglalását. Végül Brasidas a Lekythos nevű városrészből is kiszorította az athéni őrseget, ahova az a város elestekor bevette magát (Thuk. IV. 110—116) s amnesztiát biztosító ígéreteivel az eddig Athénhez huzó toroneiakat is kibékitette a spártai megszállással. Az athéniek természetesen nem nézték tétlenül Torone elpártolását. A 422 tavaszán Chalkidikebe Kleon vezérletével elindított athéni haderő, mielőtt tudomást szerzett róla, hogy Brasidas maga nincs Toronében s a város aligha fejthet ki komoly ellenállást, ostrom alá fogta az olt állomásozó spártai őrseget, amely először a külvárosokat is magábafoglaló Brasidas által emelt falak mentén védekezett. Eközben azonban a kikötőbe nyomuló athéni hajók legénysége partra szállt magában a városban. Hiába vonta most már vissza csapatait Pasitolidas, a spártai parancsnok a belváros irányába, az athéniek egyfelől az így védtelenül maradt falakon áttörve, másfelől a kikötő irányából támadásra kelve, két tűz közé fogták s foglyul ejtették a város védőit és hatalmukba került a toronei lakosság is. Megtorlásul a város hűtlenségéért az asszonyokat és gyermekeket rabszolgának adták el, míg a férfiakat és a spártai őrseg embereit Athénbe küldték (az Athénbe küldöttek száma 700-ra rugott; Thuk. V, 2—3; Diodor. XII. 73). A spártai hadi-

⁷⁷ Paus. IX. 1,4—5; Isocr. XIV. s hozzá ὑπόθεσις ἀνωνύμου γραμματικοῦ. — Pausanias szerint a plataiaiak azért remélik, hogy nem lesz bántódásuk a thebaiaktól, mert τὴν Καδμείαν Λακεδαιμονίους κατασχοῦσιν οὕτε βουλευμάτων οὕτε ἔργου μετεσχέουσιν. Tehát a Kadmeiának a spártaiak által történt megszállásakor, 382 nyarán (Diodor. XV. 20; Aristides I 419 [Dindorf] szerint a Pythiájátékok idején) valószínűleg már megtörtént a plataiaiak visszatelepítése, amit Pausanias amúgy is rögtön az Antalkidas-féle béke utánra tesz. Semmi okunk, mint Beloch² III 1, 105 gondolja. Plataiai ujjáépítését csak a Kadmeia megszállását követő időkre datálni.

foglyok 421-ben a Nikias-féle béke értelmében visszanyerték szabadságukat; a toroneiakat viszont az olynthosiak foglyoknak foglyokért való kicserélése útján szabadították meg. Valószínű különben, hogy a többi toroneiakat is, akik valamilyen módon megmenekültek a rabszolgaságból, Olynthos fogadta be, mint ahogy a hozzájuk hasonlóan hontalanná vált skioneiak jó része szintén Olynthosban talált menedéket (Thuk. IV. 123,4). Sokáig éltek így hazájuktól távol a toroneiak, míg végre az aigospotamoii csata után, 404-ben egyéb athéni brutalitások jóvátételével együtt (Xen. Hell. II. 2,3) a toroneiak hazatelepítésére is sor kerülhetett.⁷⁸

431-ben, a peloponnesosi háború elején egy száz hajóból álló athéni flotta hajózta körül az egész Peloponnesost, minden felé károkat okozva Spárta szövetségeseinek. Vállalkozásai során bevett egy kis korinthosi alapítású várost, *Solliont*. Lakóinak el kellett telepedni, mert a várost s a hozzátartozó területet is az akarnaniai Palairos lakóinak adták át az athéniek *νέμεσθαι* (Thuk. II. 30). Céljuk ezzel az volt, hogy a talán már ekkor tervbevett katonai akciójuknak ezen a vidéken egy Korinthoszhoz szító város ne legyen akadálya. Valóban utóbb az akarnaniai harcok során vonult is ide athéni katonaság (Thuk. III. 95), sőt a Nikias-féle béke után sem térhetett vissza a korinthosi származású régi lakosság (Thuk. V. 30). Mivel a város neve ezután többé nem szerepel a görög történelemben, — úgy látszik — teljesen beolvadt Palairos városába.⁷⁹

A sollioniakhoz hasonlóan jártak valamivel később egy másik korinthosi alapítású akarnaniai városnak, *Anaktorionnak* a lakói. 425-ben árulás útján az itt operáló athéni csapatok kezére került a város; az athéniek a korinthosi származású lakosságot eltelepedésre kényszerítették s helyükbe szövetséges akarnanokat telepítettek. (Thuk. IV. 49.)⁸⁰

Melos szigete a maga dór lakosságával egyike volt a kevés görög szigetnek, amelyik a perzsa háborúk után nem csatlakozott a delos-attikai szövetséghez (Thuk. II. 9,4). Érthető tehát,

⁷⁸ A toroneiak visszatelepítését *expressis verbis* nem említik ugyan forrásaink, de egészen bizonyos, hogy amint a szomszédos chalkidikei városnak, Skionenak az athéniektől a peloponnesosi háború során eltelepedésre kényszerített lakóit, úgy őket is visszatelepítette Lysandros. V. ö. Plut. Lys. 14; Xen. Hell. II. 2,3; lásd még fent Aigina és Skioné s lejjebb Melos esetét 39. 42 és 45 lapokon. — Az aigospotamoii csata időpontját (Diodor. XIII. 106—107; 405/404. év) lásd fent 73 jegyzet.

⁷⁹ V. ö. Bursian: *Geographie von Griechenland*, I. 115.

⁸⁰ Ebbé a városba sem tértek vissza régi lakói; legalább is semmi adatunk nincsen erre vonatkozóan. A peloponnesosi háború későbbi éveiben is athéni oldalon látjuk. Thuk. V. 30, VII. 31.

hogy a peloponnesosi háború során nem kerülhette ki az athéni flotta támadását. 426-ban Nikias vezérlete alatt (Thuk. III. 91.) szálltak partra az athéniak a szigeten, de miután a lakosságot földjeinek dúlásával sem tudták az athéni szövetségbe való belépésre kényszeríteni, eltávoztak. Ettől kezdve az addig semleges Melos nyíltan Athén ellenségeként viselte magát. Ezért 416 nyarán egy 38 hajónyi flottát, 2700 részben athéni, részben szövetséges hoplitából, valami 300 könnyű fegyverzetűből és 20 lovasból álló haderőt küldtek a sziget ellen. A két vezér, Kleomedes és Tisias tárgyalásba bocsátkoztak a melosiakkal s felszólították őket: csatlakozzanak Athénhez. Minden kertelés nélkül kijelentették, hogy ezt Athén, mint a legnagyobb tengeri hatalom, az erősebb jogán követeli. A melosiak elutasították a követelést, mire az athéniak ostromfalat építettek Melos városa köré; ebben őrséget hagytak hátra, a többi katonaság pedig eltávozott. A melosiak merész kitörést intéztek a megszállókra; értékes készleteket zsákmányoltak. Mikor azonban utóbb egy második kitörésük is sikerrel járt, az athéniak erősítést küldtek a falak alá. Közben a külvilágtól teljesen elzárt városban szörnyű éhínség lépett fel s így 416/15. telén nem volt más hátra, mint megadni magukat az athénieknek. Az athéniak egy Alkibiades javaslatára hozott néphatározat alapján azokat a felnőtt férfiakat, akik kezeik közé kerültek, kivégezték, a nőket és gyermekeket rabszolgáknak adták el. A városba 500 athéni gyarmatost telepítettek.⁸¹ Azok a melosiak, akiknek sikerült elkerülni az athéni hadifogságot és az azt követő embertelen ítéletet, meg azok, akik részben rabszolgasorban, részben később a rabszolgaságból hozzátartozóik által megváltva túlélték hazájuk ellenség kezére jutását, ezek egy évtizedig tengődtek idegenben, megrőrizve mégis a régi közösség öntudatát úgy, hogy mikor Lysandros 405/404-ben az aigospotamoii csata után az athéni kleruchosokat mindenünnen az Athénbe való visszatérésre kényszerítette, a melosiakat is ismét összegyűjthette és visszatelepíthette régi szigethazájukba.⁸²

422-ben az athéniak elrendelték, hogy *Delos* összes lakója

⁸¹ Thuk. V. 84–116; Aristoph. Aves 185 s hozzá a scholion; Suid: λυμὸς Μηλιατός; Andoc. In Alcib. 22–23; Plut. Alcib. 16,4–5; Strab. X. 484, Diodor. XII. 80. — Diodoros, az Aristophanes-scholion és Suidas úgy tudják, hogy Nikias vette be Melost, ami azonban Thukydides elbeszélésével szemben nem érdemel hitelt. — Amit Thukydides előadásából csak sejtethünk, hogy voltak melosiak, akiknek sikerült valahogyan kikerülni az athéni fogságot, ezt Strabon elbeszélése határozottan állítja. V. ö. még Iscor. Paneg. 100, 110, Panath. 63; Xen. Hell. II. 2,8.

⁸² Plut. Lys. 13,3; 14,4; Xen. Hell. II. 2,9; v. ö. még 78. jegyzet.

hagyja el a szigetet. Az athéniek intézkedése Thukydides (V. 1.) szerint tulajdonképen annak a megtisztító eljárásnak a folytatása volt, amelyet a szigeten (III, 104.) 426/25. telén fogatosítottak; akkor csak a sírokat takarították el s elrendelték, hogy születésnek és halálnak többé Deloson nem szabad végbemennie: szülés előtt álló asszonyt és haldoklót egyaránt Rheneiára kell átszállítani. Most utóbb úgy találták, hogy valami régi (Thukydides-től közelebbről meg nem nevezett) ok miatt a sziget lakói sem elég tiszták ahhoz, hogy a szent helyen vallási funkciókat végezhesse. Diodoros (XII. 73.¹⁻².) azt mondja, hogy az athéniek a Spártával való titkos alkudozás gyanúja miatt úzték el a delosiakat. Waser (PW. IV. 2477 kv. s. v. Delos) szerint viszont az lehetett a különös intézkedés oka, hogy a delosi Apollon-ünnepek új rendszere, amelyet az athéniek a sziget megtisztításával egyidejűleg vezettek be (Thuk. III. 104.) az ősidőktől szokásos régi szertartás helyébe, nem tetszett a delosiaknak: elégedetlenkedtek és ezért következett a radikális athéni rendszabály. — Bármint volt is a dolog, bizonyos, hogy a delosiak elhagyták a szigetet s — amint egyik a másik után Kisázsia partjára érkezett — Atramyttieionban telepedtek le, amelyet Pharnakes satrapa adott nekik lakóhelyül. Egy részük (Thuk. VIII. 108.) áldozatul esett Arsakes perzsa főember ismeretlen okból ellenük irányuló bosszújának, azonban egész eltelepedésük nem tartott sokáig: 420-ban (Thuk. V. 32; Diodor. XII. 77.) az athéniek egy delphoii jóslatnak engedve s mert nagy harci veszteségeik magukbaszállásra készítették őket, ismét visszatelepítették a világgá üldözött delosiakat szigetükre.

418-ban az első mantineai csatában (Thuk. V. 71—74.) az argosiak oldalán harcoltak Orneai lakói is. A csatát az argosiak és szövetségeseik elvesztették s a csatavesztés hatása alatt békét kötöttek a spártaiakkal (Thuk. V. 76—79.) Azonban már a következő évben (Thuk. V. 82.) újra a demokraták kerültek hatalomra Argosban s a Spárta-barát arisztokratáknak menekülniök kellett. A spártaiak erre elsőízben 417/16. telén törtek be pusztítva (Thuk. V. 83.) Argolis területére; majd második betörésük alkalmával, 416/15. telén (Thuk. VI. 7) az argosi politikai menekülteket spártai őrcsapattal együtt Orneai-ban hagylák hátra, miután Orneai lakói előlük Argosba telepedtek el. Az argosiak előbb fegyverszünet-féle megegyezést kötöttek az Orneai-ban álló arisztokratákkal, mire a spártai őrcsapat elhagyta a várost. Utóbb azonban, mikor Argosba Athénből segítő csapatok érkeztek, az argosiak mégis megtámadták Orneait. A bentlevők egy napig állták csak az ostromot s azután az éj folyamán elmenekültek. Az argosiak ezután

Órneait lerombolták úgy, hogy annak eltelepedett lakói σύνοικοι γεγόνασι Ἀργείοις.⁸³

Sestos lakói a delos-attikai tengeri szövetség tagjai voltak (IG. I. 235, 238, 242, 258.) s a peloponnesosi háború alatt is a legutolsó időkig kitartottak Athén oldalán (Thuk. VIII. 104, 109; Xen. Hell. II. 1, 20—25). Éppen ezért Lysandros az aigospotamoii csata után, 405/404-ben, míg egyéb városokban megelégedett az eddigi kormányforma megváltoztatásával és Spárta-barát emberek uralomra juttatásával, addig Sestos városát οὐκ εἴχον οἰκῆν Σηστιούς, eltelepedésre kényszerítette őket s helyükbe saját kiérdemesült katonáit költöztette. A sestosiaknak az volt a szerencséjük, hogy Spártában hamarosan kezdték megsokalni Lysandros hatalmaskodó túlkapásait s ezért megsemmisítve Sestosra vonatkozó rendelkezését, rövidesen vissza-telepítették a város lakosságát.⁸⁴

Oropos városát (Thuk. VIII. 60.) a thebaiak vették el Athéntől 411-ben; az elszakadásban része volt egyes eretriaik támogatásának és annak is, hogy magában a városban akadtak, akik az Athénnel való szakításon dolgoztak. Utóbb (mint ezt a későbbi események igazolni látszanak) egészen független lett a város. A 402/401. évben azután pártharcok vették kezdetüket Oroposban. Ennek során sokakat száműztek

⁸³ Thuk. VI. 7. az orneai események elbeszélése során nem mondja ki expressis verbis, hogy az argosi arisztokraták elől az orneaiak eltelepedtek, ellenben a továbbiakat úgy adja elő, mintha Orneaiában az emigránsokon kívül más nem tartózkodnék. — Pausaniasnál (II. 25, 6) viszont azt olvassuk, hogy maguk az argosiak Ὀρνείας ἀνέστησαν ἀνάσταντες δὲ σύνοικοι γεγόνασι Ἀργείοις. Ez a leírás a maga teljes megindokolatlanságában szinte szuggerálja a kérdést: mi rosszat tettek az orneaiak, hogy el kellett hagyniok hazájukat s ha rosszat tettek, miért fogadták őket az argosiak maguk közé? Hitzig-Bluemner Pausanias-kiadása (I. 601) úgy próbálja áthidalni a nehézségeket, hogy a politikai menekültek befogadása miatt kellett Orneait elhagyni lakóinak; de hogy ezután az argosiak büntetés helyett maguk közé fogadták őket, ezt maga is „wenn wir Pausanias glauben dürfen” megjegyzéssel kíséri. — Valójában a helyzet így állhat: Pausanias egyfelől tudta, hogy Orneait maguk az argosiak rombolták le, mint ezt Thukydidesnél is olvassuk; másfelől, hogy az orneaiak Argosba telepedtek. Ő ezt a két eseményt kontaminálta. Thukydides viszont a spártai sereg Argolia területén tett pusztításainak leírása után a καὶ ἐς Ὀρνείας κατοικίσαντες τοὺς Ἀργείων φυγάδας kifejezésbe hallgatólagosan beleérti, hogy Orneai lakói idejében eltelepedtek városukból, mielőtt őket is felkoncolhatták volna a spártaiak mint egy évvel előbb ugyanilyen pusztító betörésük során (Thuk. V. 83) Hysiai lakóival tették. Az argosiak pedig hasonló esetek megisméllődésétől félve, az orneaiakat inkább maguk közé fogadták s a várost, amely alkalomadtán ismét az ellenségnek szolgálhatott volna támaszpontul, lerombolták. V. ö. Paus. VIII. 27, 1.

⁸⁴ Plut. Lys. 14. — Diodoros (XIII. 106) nem tud ugyan a sestosiak eltelepítéséről, viszont a Plutarchosnál megőrzött hagyományt nem lehet késői kitalálásnak minősíteni. Annál sokkal konkrétabb vonásokkal van megrajzolva az esemény.

a városból. A száműzöttek nem nyugodtak bele sorsukba s előbb a maguk erejéből próbáltak visszatérni, majd midőn ehhez gyengének bizonyultak, Thebai segítségét kérték. A thebaiak, akiknél ekkor már a bizonyos értelemben imperialistának mondható Spárta-ellenes párt (PW. V A. 1467. s. v. Thebai) volt kormányon, azonnal eleget tettek a kérésnek. Katonaságuk elfoglalta Oropost. A város lakóit azután a tengerparttól mintegy hét stádiummal beljebb telepítették át. Ott egy ideig hagyták, hogy függetlenül intézzék ügyeiket, utóbb azonban (valószínűleg 395. után) a boiotiai szövetség tagjai közé sorozták a várost.⁸⁵

394. nyarán Konon athéni hadvezér a phoinik hajóhad támogatásával Knidosnál megsemmisítette a spártai flottát. A győzelem eredményeképpen az Aegaei-tenger szigetein, partvidékein fekvő városokat egymásután szabadították fel a peloponnesosi háború után behozott spártai ἀρμοστής-ek uralma alól. A következő 393. év tavaszán azután magának a Peloponnesosnak a partvidékét is felkeresték Konon hajói. Kythera szigeten, Phoinikusnál kötöttek ki. A város lakói φοβηθέντες μὴ κατὰ κράτος ἀλοῦσιν, ἐξέλιπον τὰ τείχη. Konon azután egyezséget kötött velük, amelynek értelmében ezek a szemben fekvő lakoniai partokra telepedtek át, míg a szigeten a megjavított falakat athéni őrség szállta meg Nikophemos parancsnoksága alatt.⁸⁶

Mantinea városa több demos synoikismosából született valamikor a hatodik század végén vagy legkésőbb az ötödik első felében (Strab. VIII. 337: Xen. Hell. V. 2,7; PW. XIV. 1318. s. v. Mantineia). A város lakói a peloponnesosi háború elején (Thuk. III. 106—109) még a spártaiak oldalán küzdöttek. 423-ban azonban Mantineia terjeszkedni kezd délnyugati irány-

⁸⁵ Diodor. XIV. 17. — Mivel Diodoros a pártküzdelmeket s a száműzöttek önálló visszatérési kísérletét is Mikion archonsága évére teszi, a thebaii beavatkozásra és az oroposiak eltelepítésére csak 401-ben került — úgy látszik — sor. — E. Meyer (Theopompos Hellenika 101, 102 és 162) egy Stephanos Byzantinosnál megőrzött Theopompos töredéket (fr. 12 Jac.) is erre az eseményre vonatkoztat. Észérint az oroposi száműzöttek vezérét Telephosnak hívták. Abból, hogy a Papyri Oxyrynchi (V. 171. kv.) a boiotiai szövetség tagállamai között nem említi Oropost, arra következtet E. Meyer, hogy 495-ig, ameddig Theopompos Hellenikája (Diodor. XIV. 84) az eseményeket adja, a thebaiak nem bántották függetlenségét s csak azután vették fel a boiotiai szövetségbe. — A város idővel ismét visszatelepedett a tengerpartra, mert Pausanias (I. 34,1) és Strabon (IX. 403) mint kikötő várost említi Oropost.

⁸⁶ A knidosi csatát (Lysias, XIX. 28) Eubulides archonsága alatt, 394/393-ban vívták. Mikor a csatavesztést Agesilaosnak hírül hozták (Xen. Hell. IV. 3,10) napfogyatkozás volt, amely (Beloch² III 2, 211) 394 augusztus 14-re esett. V. ö. Beloch i. h. — Kononék további hadműveleteit ugyanazon esztendőben Xen. Hell. IV. 8,1—7 adja. Tavasszal került sor (Xen. Hell. IV. 8,7—8) egyebek mellett a kytherai vállalkozásra is.

ban (Thuk. IV. 134). Új expanzív külpolitikája nem volt többé összeegyeztethető a régi Spárta iránti engedelmességgel (Thuk. IV. 134; V. 33). 420-ban (Thuk. V. 47.) a mantineaiak már Athénnel és Argossal lépnek szövetségre Spárta ellen. 418-ban azonban éppen Mantinea falai alatt (Thuk. V. 64—74.) szövetségeseikkel együtt döntő vereséget szenvedtek a lakedaimoniaktól, aminek hatása alatt (Thuk. V. 81.) kénytelenek voltak lemondani minden hódításukról s ismét belépni Spárta szövetségébe. Bár az elkövetkező évtizedek a spártai hegemonia jegyében teltek s így nyílt elszakadásról szó sem lehetett, a mantineaiak Spárta elszánt ellenségei maradtak (Thuk. VI. 29,3; Xen. Hell. IV. 5,18). Az u. n. királybéke megkötése után azután a spártaiak le akartak számolni ezzel az állandó fenyegetéssel, amit a peloponnesosi szövetség egyik jelentős tagjának lappangó ellenséges indulata jelentett számukra. 485-ben szemére hányva a mantineaiaknak kétes értékű hűségüket a legutolsó harcokban — amelyek során élelmiszert csempészték az ellenségnek és csak immel-ámmal vettek részt az ütközetekben — azt követelték, rombolják le városfalaikat s ily módon bizonyítsák be, hogy nem terveznek semmi rosszat Spárta ellen. Hivatkoztak arra is, hogy a mantineai csata után kötött 30 éves béke Mantinea és Spárta közt lejárt. A mantineaiak a fenyegető követelésnek nem tettek eleget, mire egy spártai csapat Agesipolis királlyal az élén pusztítani kezdte a mantineai területet; majd árokkal és sánccal vette körül a várost. A bekerítés és megszállás azonban nem bízott eredménnyel, mert az előző évi jó termés folytán bőségesen volt élelmiszer Mantineában. A téli idő beálltával tehát hathatósabb ostromfogáshoz folyamodtak a spártaiak: az Ophis folyót zsilippel úgy felduzzasztották, hogy az kiöntött a városban, az árvíz kikezdte a téglalapú épületek alapzatát. Mikor minden kijavítás s alátámasztás ellenére egyes helyeken már a városfalak beomlása volt várható, a mantineaiak, μή ...δορίκλωτοι γένοιντο, elfogadták a spártaiak feltételeit. Az Argosbarát demokrata vezető politikusokat (állítólag a Tegeában száműzetésben élő Pausanias király befolyására) sértetlenül távozni engedték. A többi mantineaiaknak le kellett rombolni saját városukat s széttelepedni falvakba, ahogyan réges-régen, a synoikismos előtt éltek.⁸⁷ A vidékre

⁸⁷ Xen. Hell. V. 2,1—7; Diodor. XV. 5., 12; Paus. VIII. 8,7 kv., IX. 14,4; Polyb. IV. 27,6; Ephoros fr. 79. Jacoby; Isocr. IV. 126, VIII. 100. Talán erre az eseményre céloz Plat. Symp. 193 a. V. ö. Aristides or. 46. p. 287. — Xenophon szerint 4, Ephoros (s az ő nyomán Diodoros) szerint 5 községben laktak régen a mantineaiak s ugyanannyiba telepedtek szét most. — A dioikismos időpontja 385 tele, mert Diodoros a 386/85 és a 385/84 archoni évekre osztva mondja el az eseményt, viszont Xenophon leírásából az tűnik ki, hogy egy harci időszakon belül folyt le az egész; tehát 385 tavaszától az év teléig.

való szétköltözéssel természetesen az arisztokráta nagybirtokosok befolyása megnőtt és ez biztosította Spárta feltétlen befolyását a széttelepített mantineaiakra. Az egyes demosok élére Spártából küldtek ξέναρχοκ-akat. Az alkotmány persze teljesen arisztokratikus lett (Xen. Hell. IV. 4.⁸). Másfél évtizedig éltek így széttelepedve, a spártaiak kényekedvénék kiszolgáltatva a mantineaiak, míg a leuktrai csatavesztéssel megingott a lakadaimoniak hatalma. Ekkor az egész Peloponnesoson meginduló demokratikus, Spárta-ellenes áramlat folyamán ismét felépíthették régi városukat a többi arkadiai városok meg Elis támogatásával és visszaköltözhetnek oda, ahonnan 15 év előtt el kellett telepedniök. A lelkesedés, amivel ezt elhatározták, mutatja, hogy az eltelepedésben elmúlt évek cseppet sem gyengítették az egy πόλις-hoz való tartozás tudatát.⁸⁸

Thebai fellegvárát, a Kadmeiát Leontiades, a Spárta-barát arisztokrata párt feje 382-ben⁸⁹ spártai őrsg kezére játszotta. Pár év múlva az addig száműzetésben élő demokrata vezetők puccsszerűen hatalmukba kerítették a várost s a Kadmeia peloponnesosi őrsgét elvonulásra kényszerítették (Xen. Hell. V. 4.²⁻¹²; Plut. Pel. 7—12). Thebai városa maga ezzel függetlenné lett, régi boiotiai vezérszerepének a visszaszerzésére azonban csak akkor gondolhatott, midőn a spártaiak erejét szinte teljes egészében az Athénnal folytatott tengeri háború kezdte igénybevenni (Xen. Hell. V. 4.⁶⁰⁻⁶⁶; VI. 2.²⁻³⁹; Diodor. XV. 45—47). Ekkor egymásután terjesztette ki hatalmát a szomszédos városok fölé és újrászervezte a boiotiai szövetséget (Xen. Hell. V. 4.⁴⁶; V. 4.⁶²⁻⁶³). Ennek az akciónak a folyamán került sor a Plataiáival való leszámolásra. A plataiaiak hagyományaiknak megfelelően szorosan Athénhez csatlakoztak, sőt 373-ban athéni katonaságot akartak behívni a városukba. A boiotarchosok azonban elébe vágta a dolognak: a plataiaiak kémek megfélemlítésére úgy tettek, mintha gyűlésre hívnák a népet, amely azonban előzetes rendelkezés értelmében fegyveresen jelent meg. A plataiaiak nyugodtan mentek ki földjeikre, mikor a thebaiak (akikről azt hitték, népgyűlést tartanak) váratlanul megjelentek a város alatt. A polgárok egy része mindjárt

⁸⁸ Xen. Hell. VI. 5.³⁻⁵. A mantineaiak hangulatára jellemző Agesilaos békülékeny ajánlatának gondolkodás nélküli elutasítása. — A város újrakepítése 370 telén már készen volt; Xenophon (Hell. VI. 5.¹⁶⁻²²) elbeszéléséből t. i. kitűnik, hogy Epameinondas első, téli vállalkozását megelőzően az arkadiaiak Agesilaos csapatai elől már Mantinea-be húzódnak vissza. Epameinondas első peloponnesosi betörése pedig, amelynek során Ithomét újrakepítette (Plut. Pel. 24), Dyskinetos archonsága évére, 370/69 telére esett (Paus. IV. 27.³⁰).

⁸⁹ Lásd fent 77. jegyzet.

kivül rekedt a falakon. A bentlévők pedig a thebaiak által szabott föltételek értelmében napnyugtáig kellett, hogy elhagyják a várost, amelyet azután a thebaiak a templomok kivételével leromboltak. A plataiaiak ismét Athénbe telepedtek el.⁹⁰ Önálló közösségi tudatuk túlélte ennek a második eltelepedésnek az idejét is: Philippos a chaironeiai csata után, 338-ban teljesen meg akarta alázni Thebait s erre egyik eszköze neki is, mint Antalkidas békéje után a spártaiaknak, Thebai évszázados ellenfeleinek, a plataiaiaknak visszatelepítése volt Boiotia földjére.⁹¹

Thespiát sokáig elleneszegült a thebái törekvéseknek, amelyek a spártai katonaságnak a Kadmeiából való elűzése után Thebai boiotiai hegemoniájának visszaállítására irányultak. Kezdetben spártai őrseg segítségével (Xen. Hell. V. 4,¹⁰, ²⁰ kv., ⁴¹, ⁴⁸ kv., ⁵⁴ kv.; Diodor. XV. 33) eredményesen védte függetlenségét. 373-ban, rögtön azután, hogy Plataiai lakóit eltelepedésre kényszerítették, Thespiái területére is pusztítva törtek be a thebái csapatok. A Thebai-ellenes párt vezetői erre Athénbe emigráltak, míg maga a város kénytelen volt belépni a boiotiai szövetségbe.⁹² Ugy látszik, azonban, Thebai iránti gyűlöletüket nem igen tudták titkolni a thespiaiak. A Leuktra alatt összegyűlt boiotiai haderő legmegbízhatatlanabb csapattestének tekintették őket a thebaiak (Paus. IX. 13,⁸; Polyæn. II. 3, 3). Éppen ezért a leuktrai győzelem után, amely Thebait

⁹⁰ Paus. IX. 1,⁵—⁸; Diodor. XV. 46; Isocr. XIV; Xen. Hell. VI. 3,^{1,5}. — Diodoros a 374/73. míg Pausanias a 373/372 archoni évre teszi a plataiaiak második eltelepedését. Az esemény bizonyosan 373 nyarára esett s valószínű, hogy az athéni csapatok behívására vonatkozó tárgyalások még Sokratides archonságának végén kezdődtek, a thebaiak pedig azután Asteios archonságának elején léptek közbe s kényszerítették eltelepedésre a plataiaiakat. — A plataiaiak első eltelepedését s azután visszatérésüket lásd fent 39 kkv. lapokon.

⁹¹ Paus. IX. 1,⁸; IV. 27, ¹⁰. — A chaironeiai csata Diodoros (XVI. 85 kv.) szerint Cherondas archonsága alatt s Plutarchos (Cam. 19) szerint Metageitnion havában, tehát 338 augusztusa táján zajlott le. Ezt nyomban követhette a plataiaiak visszatelepítése.

⁹² Diodor. XV. 46; Xen. Hell. VI. 3,^{1,5}. — Az eseményt Plataiai lerombolásával együtt mondja el Diodoros; rögtön utána történt, tehát 373-ra esik (lásd fent 90. jegyzet). — Diodoros szerint a thebaiak *θεσπιάς*... *ἐξεπρόδησαν*; ez azonban legfeljebb annyit jelent, hogy a város földjeit dúlták fel s falait rombolták le. Teljes lerombolásról aligha lehet szó, mert két év múlva, a leuktrai csata alkalmával (Polyæn. II. 3, 3; Paus. IX. 13,⁸) thespiai különítmény is volt a boiotiai hadseregben. De még világosabb bizonyítéka, hogy Plataiával egyidőben nem került sor Thespiái lerombolására is Isocr. XIV. 9. — Másképen látja az események rendjét Schaefer: Demosthenes und seine Zeit I. 62.

feltétlen úrrá tette Boiotiában, 371-ben⁹³ jobbnak látták eltelepedni városukból: a Keressos nevű erősített helyre huzódtak, de Epameinondas ezt is bevette.⁹⁴ A thespiaiak erre Athénbe telepedtek el. Itt is tovább élt bennük a közösségi tudat és ehhez képest állandóan fennforgott a terv Thebai-ellenes körökben, hogy Plataiai lakóival együtt a thespiaiakat is visszatelepítik régi városukba.⁹⁵ Ezt azonban csak a makedón hatalom valósította meg: a chaironeiai csata után, 338-ban a plataiaiakkal együtt Philippos telepítette vissza Thespiiai lakóit is régi hazájukba.⁹⁶

Mint Plataiai és Thespiiai, ugyanúgy Orchomenos is azzal hívta ki maga ellen Thebai haragját, hogy ellenszegült a thebaiak Boiotia uralmára irányuló törekvésének, amely a Kadmeiának spártaiaktól való megszabadítása után erőteljesen bontakozott ki. Az orchomenosiak kezdetben spártai támogatással küzdöttek függetlenségükért (Xen. Hell. IV. 3,15, V. 1,29, VI. 4,10; Plut. Pel 16, 17). De azután magukra hagyva is, a boiotiai városok közül legtovább tudták fenntartani önállóságukat Thebajjal szemben; csak a leuktrai csatát követően, 370-ben (Diodor. XV. 57) kényszerültek belépni a boiotiai szövetségbe. Már ekkor hallatszottak olyan hangok a thebaiak körében, hogy Orchomenost le kellene rombolni, de Epameinondas humánusabb felfogása leintette ezeket a tulzó kívánságokat. 364-ben érte csak el végzete Orchomenost. Arisztokrata thebaili emigránsok hatalmukba akarták keríteni Thebait s tervüknek megnyerték az orchomenosi lovasságot is. Mikor az orchomenosiak seregszemlére való felvonulás ürügyén nehézség nélkül fegyveresen közelíthették meg a várost, ekkor kellett volna a puccsot végrehajtani. Csakhogy akadtak, akik visszariadtak a vállalkozástól és maguk megmentésére elárulták a dolgot a thebaiaknak, mire azok az orchomenosi lovasokat

⁹³ A leuktrai csata Phrasikleides archon idején (Paus. VIII. 27, 8; Diodor. XV. 51), Hekatombaion hónapban (Plut. Camill. 19, 3; Ages. 28, 5) tehát 371 augusztusban volt.

⁹⁴ Paus. IX. 14, 2-3.

⁹⁵ Dem. Pro Megal. 4, 25, 28.

⁹⁶ Bár a chaironeiai csata után (időpontját lásd fent 91. jegyzet; Paus. IV. 27, 10) névszerint csak Plataiait és Orchomenost említik forrásaink, mint amelyeknek lakóit Philippos visszatelepítette, mégis valószínű, hogy Thespiiai lakói is visszakérültek ekkor, mert Thebai lerombolásakor, 335-ben (Diodor. XVII. 13, 5) már ott látjuk őket Alexandros oldalán Boiotia területén. (Thebai lerombolása Diodor. XVII. 12-13 szerint a 335/34 archoni évre, Plut. Alex. 13, 1 szerint az athéni mysterionok idejére esett; ezek a mysterionok pedig Plut. Alex. 31, 3 szerint Boedromion havában voltak. Thebait tehát 335 őszén rombolták le). — V. ö. Schaefer: Demosthenes und seine Zeit III. 17-18, jegyzet.

elfogták. A népgyűlés ezeket halálra ítélte; ugyanakkor elhátározta Orchomenos lerombolását s lakóinak rabszolgaként való eladását. Epameinondas és Pelopidas távollétében nem akadt, aki mérsékletet javasolhatott volna. A várost földig rombolták, a fogságba esett lakósok közül a férfiakat lemészárolták, a többieket eladták rabszolgának.⁹⁷ Az orchomenosiaknak az a töredéke, amely valahogy kikerülhetett a katasztrófát, valamint olyanok, akik idővel megszabadulhattak a rabszolgasorsból, Hellas egyéb városaiba telepedtek le s ott a thespiaiakhoz és plataiaiakhoz hasonló szívósággal tartották ébren önmagukban s az egész görög világban a gondolatot, hogy, ha el kellett is telepedniök a gyűlölt thebaiak elől, ők azért továbbra is Orchomenos polgárainak vallják magukat s nem tesznek le a reményről, hogy a szétszórt polgárok öntudatában tovább élő közösség a valóságban is újjá születhet egyszer.⁹⁸ — Ez az idő az orchomenosiak számára hamarosan el is érkezett. A szent háború során Onomarchos phokisi vezér 353/52-ben behatolt Boiotia területére, Orchomenost újra felépítette, megerősítette, lakóit pedig visszatelepítette. Ezeknél jobb, megbízhatóbb szövetségesekre Thebai elleni háborújában nem is számíthatott volna, akiket a thebaiak tettek annak idején hontalanná.⁹⁹

⁹⁷ Diodor. XV. 79; Paus. IX. 15₂₋₃; Dem. XX. 109. — Pausanias az eseményt arra az időre teszi, mikor Epameinondas a pheraii Alexandros ellen vonult, hogy a fogságában lévő Pelopidast kiszabadítsa. Ezután következtek azok a békekisérletek (Diodor. XV. 75—76), amelyekkel E. Meyer (Geschichte des Altertums V. 450) Isokrates Archidamosának megírását összefüggésbe hozza s egy időre teszi. Ha ennek a beszédnek a megírásakor Orchomenost a thebaiak feldúlták volna, úgy ezt Isokrates a 27. caputban minden esetre említette volna. Mivel itt Orchomenost nem említi, Pausanias dátuma aligha nem helytelen. — Plut. Comp. Pel. et Marc. 1₂ szerint Orchomenos feldúlásakor sem Pelopidas, sem Epameinondas nem volt Thebaiban. Pelopidas a 364 július 13-i napfogyatkozáskor (Diodor XV. 80; PW VI. 23⁵⁶ s. v. Finsternisse) indult el thessaliai hadjáratára, amelyben (Diodor. XV. 80) nem sokkal utóbb életét vesztette. Epameinondas tengeri expedícióját a Hellespontosba szintén a 364/63 év eseményei között adja Diodoros (XV. 79) Mivel Plutarchos alapján valószínű, hogy Pelopidas életben volt még Orchomenos lerombolásakor (különben nem volna helye az idézett megjegyzésnek Pelopidas és Marcellus összehasonlításában), az eseménynek 364 nyarán kellett megtörténnie s erre az időpontra kell tenni Epameinondas hellespontosi vállalkozását is.

⁹⁸ Ennek a nyoma Dem. XVI. 4, 25, amely kétségtelenül az akkori görög közvélemény hangja.

⁹⁹ Diodor. XVI. 33₄:... 'Ορχομενὸν μὲν εἶπεν Onomarchos, — nyilvánvalóan a lerombolt város területének birtokba vételére vonatkozik. Diodor. XVI. 37₅ már πόλις-nak mondja ismét Orchomenost. Hogy nem egyszerűen a phokisiaknak az erődítménye volt a szent háborúban, azt nyilvánvalóan kifejezésre juttatja az a mód, ahogyan Demosthenes a város lakóinak sorsáról a

A trachisi *Herakleia* városa, amelyet a lakedaimoniak vezetése alatt tarka hellén népség alapított 426-ban (Thuk. III 92; Diodor. XII 59), igen viszontagságos időköt élt át a következő fél évszázad alatt (E. Meyer: Theopomps Hellenika, 116—118). Lakosságának egyik vagy másik része nem egyszer volt kénytelen elhagyni a várost, amely ellentétes politikai érdekek játékszereként felváltva különböző hatalmak befolyása alá került. Utoljára az Antalkidas-féle békét követően a spártaiak fennhatósága alá tartozott.¹⁰⁰ Így, mint idegen hatalmi érdek támaszpontja (amely alkalomadtán elzárhatta volna a Középgörögországba való felvonulás útját), szálla volt pheraii Iason szemében, aki erőteljes hódító politikát folytatott ebben az időben. Ezért, mikor 370-ben áruulás útján a kezébe jutott *Herakleia*, annak falait lerombolta s lakosságát ἀνάστατον ἐποίησε. A várost azután az oitaiaknak s malisiaknak adta át.¹⁰¹ A herakleiai lakosság eltelepedése után is igen sokáig megőrizte régi közösségi tudatát. Így magyarázható, hogy még 319-ben is szó volt arról, hogy esetleg visszatérnek a régi városukba; de Polyperchon, az akkori makedon fővezér nem engedte ezt meg.¹⁰²

Az áttelepítések közé kell vennünk a *megalepolisi synoikismos*t is, amelynek során mintegy 20 arkadiai község lakói telepedtek össze. Mert igaz ugyan, hogy ezeknek a községeknek jó része kis falu volt csak, de egy-kettő mindenestre akadt köztük, amely πόλις-nak számíthatott s így lakóinak

szent háború befejezése után beszél (VI. 13). Messene Spártához és Orchomenos Thebaihoz való viszonyát állítja párhuzamba; már pedig Messene spártaiaktól elűzött lakóit később telepítették vissza (Diodor. XV. 66) s éppen ezért analóg a helyzete Orchomenoséval, ahova szintén úgy telepedett vissza az elkergetett lakosság. (Persze Koroneiára már nem áll ilyen tökéletesen a hasonlat). Dem. XIX. 112 is külön emlékezik meg Philipposnak a phokisiakkal való elbánásáról s külön — Thespiái és Plataiai, tehát az elűzött lakosságú boiotiai városokkal kapcsolatosan — arról, hogy Orchomenos lakóit ismét rabszolgaként adta el. A hely értelme nyilvánvalóan csak ez lehet: Philippos ahelyett, hogy Thespiáit és Plataiáit újraépítette s lakóit visszatelepítette volna, még Orchomenost is, amelynek lakóit a phokisiak visszatelepítették, most ismét lerombolta. V. ö. Schaefer: Demosthenes und seine Zeit. II. 271. jegyzet; Beloch³ III 1, 252; K. O. Müller: Orchomenos und die Minyer. 416 kv. — Paus. IX. 37.⁸ már az orchomenosiak második, chaironeiai csata utáni visszatelepítésére vonatkozik (Paus IV. 27.¹⁰; IX. 1.⁸).

¹⁰⁰ Ez abból tűnik ki, hogy a leuktrai csatában a herakleiaiak Spárta szövetségesei közt küzdenek (Xen. Hell. VI. 4.⁹).

¹⁰¹ Diodor. XV. 57; Xen. Hell. VI. 4.⁸⁷. Sem Diodoros, sem Xenophon leírásából nem következik feltétlenül, hogy a várost teljesen lerombolta volna Iason. Ez annál valószínűlenebb, mert röviddel utóbb, Epameinondas első peloponesosi betörésekor Thebai szövetségesei közt Ἡρακλεῖται is vannak (Xen. Hell. VI. 5.²³); tehát 370—69 telén (lásd lent 63 jegyzet) *Herakleia* városa áll.

¹⁰² Diodor. XVIII 56.

áttelepítése értekezésünk körébe vág.¹⁰³ Az arkadiai synoikismos gondolata mindenestre az első arkadiai szövetség megalakulásakor merülhetett fel, rögtön a spártaiak sorsdöntő leuktrai veresége után, melynek következménye volt Peloponnesos-szerte a Spárta-ellenes szervezkedés. Kezdetben mégis beérték az arkadiaiak azzal a lazább egységgel, amit egy szövetség keretei jelentettek. A 368-ban lefolyt u. n. könny nélküli csata, amelyben súlyos vereséget szenvedtek a spártaiaktól, érlelte tette a synoikismos tervét, mert egy nagyobb városban egyesülve a jövőben nagyobb biztonságban érezhették magukat fenyegető ellenséges támadással szemben. Az újonnan épített nagyszabású városfalak mintegy 20 kisebb-nagyobb falúnak illetve a városnak lakóit fogadták be. A községek, amelyeknek lakóit ilyenformán régi hazájukból áttelepítették Megalepolisba, Arkadia déli részén feküdtek, ahol legközvetlenebbül lehettek kitéve spártai támadásnak. Azonban ez a kezdetben önként vállalt eltelepedés nem tudta mindenki- ben elsorvasztani a régi közösségi tudatot. Minden bizonnyal éppen a nagyobbacska városok lakói visszakiváncsoltak a régi, önálló hazájukba. 361/60 évben több városba vissza is tértek Megalepolisból az egykori lakosok és függetlenségük megőrzése érdekében a Megalepolisszal ellenséges lábon álló Mantineához fordultak. Megalepolis erre Thebaitól kért támogatást, ahonnan Pammenes vezérlete alatt thebaili katonaság érkezett. A megalepolisiak most Pammenes fegyveres erejére támaszkodva megfélemlítéssel vagy a városok lerombolásával kényszerítették a lakókat a Megalepolisba való visszatérésre. Egyedül a lykouraiakat hagyták békén, mert ezek a közelben lévő Demeterszenthely védelme alá huzódtak. A trapezusiak viszont, mikor fegyverrel akarták kényszeríteni őket a Megalepolisba költözésre, helyett inkább eltelepedtek a Peloponnesosról.¹⁰⁴

¹⁰³ Pausanias (VIII. 27.₃) πόλεις -nek, aztán (VIII. 27.₅) ἀστυ-*nak* nevezi a synoikismosban résztvevő községeket. Diodoros (XV. 72.₃) κώμας néven említi a Megalepolisba olvasztott községeket, de utóbb (XV. 94) majd πόλεις-t majd πολισματα-t mond ugyanazokra a községekre vonatkozóan. Ebből bizonyosnak látszik, hogy a kérdéses községek egy része πόλις-számba ment. V. ö. Glotz: La cité Grecque. 21.

¹⁰⁴ Diodoros (XV. 59) és Xenophon (Hell. VI. 5,4—23) szerint az arkadiai szövetség a leuktrai csata után városukat újjá építő (lásd fent 88 jegyz.) mantineaiak a vezetőjük, Lykomedes kezdeményezésére alakult meg. Első időben annyi siker kísérte katonai akcióikat részben a szövetségbe belépni nem akaró arkadiai városok, részben maga Spárta ellen (Diodor. XV. 62; Xen. Hell. VII. 1.₂₅), hogy a végén már Thebai sem nézte jó szemmel túlkapásaikat (Xen. Hell. VII. 1.₂₆). A könny nélküli csata, amelyben a spártaiak egyetlen embert sem veszítettek míg a arkadiaiak igen súlyos veszteségeket szenvedtek (Xen. Hell. VII. 1.₂₈—32), gondolkozóba ejtette az arkadiaiakat. Ekkor

Herodotos korában (Her. I. 145) még az ősi 12 achaiiai város közt volt Aigai. Utóbb (Paus. VII. 25.¹²; VIII. 15.⁹; Strab. VIII. 386) azonban lakói *ὑπὸ ἀσθενείας* eltelepedtek városukból a szomszédos Aigeirába. Az eltelepedés időpontjára nincs ugyan határozott adatunk, de valószínűnek látszik, hogy azokban az időkben történt, mikor a thebaiak a leuktrai csatát követő években több ízben vezettek hadjáratot Peloponnesosra s ezek során az achaiiai városok is nagyobb erőpróbának voltak kitéve (Xen. Hell. VII. 1.^{41—44}; VII. 4.²⁸; Diodor. XV. 75). Annál valószínűbb ez, mert ebben az időben Ithomenak az újra betelepítése, de különösen az arkasok megalepolisi synoikismosa, amelyet éppen a magukban gyenge kis városok erejének egyesítésére valósítottak meg (Paus. VI. 12.⁸; VIII. 27.^{1—9}; Diodor XV. 66, 72), jó például szolgálhatott a sok

építették meg Megalepolist (Diodor. XV 72) s falainak védelme alá telepítették be a spártai betöréseknek leginkább kiszolgáltatott délarkadiiai helyek lakóit. A mantineai csata utáni évben (Diodor. XV. 94) próbálták egyes városok lakói elhagyva Megalepolist régi városukat visszaállítani. Ebben azonban Pammenes megakadályozta őket. — Pausanias (VIII. 27.^{2—8}) az eseményeket összefoglalja. Valami késői Epameinondas személye körül kialakult legenda (v. ö. Paus. IX. 15.⁶; PW. XV. 128 s. v. Megalopolis) alapján őt teszi meg Megalepolis alapítójának, mert ő küldött röviddel a leuktrai csata után Pammenes vezérlete alatt 1000 thebait, hogy ezek védelmezzék a városépítéssel elfoglalt arkadiákat. Azután felsorolja az *οἰκιστῆς*-eket, akiket az arkadiák a város építéséhez választottak. Majd felemlit vagy 40 helyet, amelynek lakói mind Megalepolisba költöztek. Végre 3 olyan várost nevez meg, amelynek lakói nem akartak betelepülni s akik ellen ezért fegyveresen léptek fel az arkadiák. — Pausanias először is Megalepolis alapítását összecszeréli, az arkadiai szövetség, a *κοινὸν Ἀρκαδικόν* megalakulásával. Az a 40 város, amelyet felsorol, minden bizonnyal az arkadiai szövetséghez a leuktrai csata után azonnal csatlakozó városok listája. Beloch (III 2⁴, 169 kv.) kimutatja, hogy a 40 közül mintegy a fele feliratok, érmek s irodalmi források tanúsága szerint önálló államként szerepel Megalepolis alapítása után is. Tehát ezek a városok nem — csak a másik 20 (amelyik többet önállóan nem szerepel a görög történelemben) olvadt bele synoikismos útján Megalepolisba. — Másik zavar, amit Pausanias az események leírásánál elkövet, hogy a több évvel Megalepolis a *ἐπίστα* után jelentkező visszatelepedési kísérletét egyes városoknak s Pammenes thebait vezető beavatkozását magának a városépítésének az idejére teszi. — A könnyű nélküli csata, amelyet a megalepolisi synoikismos nyomán követett (Diodor. XV. 72), akkor folyt le, amikor az athéniak és spártaiak segítségére Syrakusából Dionysiosztól másodszer érkezett támogatás (Xen. Hell. VII. 1.^{28—32}). A syrakusai csapatot azonban legkésőbbben 368 nyarán jöhetett, mert Diodoros (XV. 73) szerint a 368/67 esztendőben Dionysios háborúba keveredik Karthagóval s ekkor már bizonyára nem tud csapatokat küldeni szövetségeseinek. Ha a karthagói háború kitörését 367-re tesszük, úgy a Diodorostól valamivel előbb (de ugyancsak 368/67 eseményei során) elbeszélte könnyű nélküli csata 368 nyarára esik, amikor még Dionysios küldhetett segítő csapatokat a görög anyaországba. V. ö. Beloch² III 2, 239 kv.

háborúskodás közben ὑπὸ ἀσθενείας magukat bizonytalanul érző aigaiaknak.¹⁰⁵

366-ban a perzsa király ellen lázadó Ariobarzanes satrapa támogatására 30 hajót s 8000 peltastát küldtek az athéniek Timotheos vezérlete alatt azzal a szépitő utasítással, hogy Timotheos azért az Athén és a nagy király közt fennálló szerződést meg ne szegje. Timotheos erre Samost fogta ostrom alá, ahol a királybéke rendelkezései (Xen. Hell. V. 1,³¹) ellenére volt perzsa őrség elhelyezve (Dem. Pro Rhod. 9). A város 10 hónapig állta az ostromot s csak 365-ben esett el. (Isocr. Antid. 111). Az athéniek ekkor — állítólag egy Athénben időző samosi emigráns, Theogenes biztatására — 2000 kleruchost küldtek a szigetre, amelynek lakóit πάντας ἐξέβαλον (Heracl. Pont. Pol. X. 7, Müller FHG II. 216).¹⁰⁶ Utóbb még két ízben érkezett újabb athéni telepezhullám Samosra.¹⁰⁷ Az eltelepedésre kényszerített régi lakosság így majd egy félévszázadig élt távol hazájától. Csak mikor a lamiai háborúban az athéniek vereséget szenvedtek Antipatros makedón helytartótól, akkor került sor 322-ben a samosi viszonyok újrendezésére. Antipatros a makedón királyi udvarra bízta a döntést s ott az athéni kleruchosok elűzését és az egykori lakosság maradványainak

¹⁰⁵ Az aigaiak eltelepedésének időpontját szilárdabb kronológiai támaszték hiján nem igen próbálták rögzíteni. V. ö. PW. I. 944. s. v. Aigai. Bursian: Geographie von Griechenland II. 338 Alexandros korára teszi, azzal az indokolással, hogy Skylax (4.) említi; már pedig a neve alatt szereplő περίπλους 338 tájáról való. A valóság ezzel szemben az, hogy a periplus keletkezésének idejét mind máig sem tudták pontosan megállapítani. Meg azután a munka — úgy látszik — különböző helyekről és időkből gyűjtött anyag zavaros kompilációja. Datáló értéke ennél fogva nem lehet; v. ö. PW. III. A.²642. kv. s. v. Skylax. — Polybios (II. 41.) már a régi 12 achaiai város közt nem említi Aigai nevét. — Jellemző különben az aigaiak Aigeirába telepedésének s Megalepolis alapításának analógiájára, hogy Pausanias (VI. 12.⁸; VII. 25.¹²) mindkét eseményről ugyanazt a kifejezést használja: a kis város lakói ὑπὸ ἀσθενείας telepednek el.

¹⁰⁶ Az esemény idejét Diodor XVIII. 18 határozza meg; eszerint a samosiakat 43 évi hontalanság után 423/22-ben telepítette vissza Perdikkas hazájukba. V. ö. Beloch² III 2,246. Lásd még Krateros fr. 15; Strab. XIV. 638; Polyae. III. 10, 9—10; Aristot. Oecon. 1350. b 4. Az utóbbi két hely arról számol be, hogyan teremtette elő Timotheos katonáinak zsoldját és ellátását a hosszú samosi ostrom idején. Talán éppen ez a hosszú és elkésredett ellenállás készítette az athénieket radikális eljárásra a város lakosságával szemben.

¹⁰⁷ Scholion in Aeschin. I. 53; Philochor. fr. 131. — Beloch² III 1, 194 felteszi, hogy a samosiak elűzése után 4 évvel ment csak az első kleruchos csoport a szigetre s azután 452/51-ben egy második. Valószínűbb ennél Schaefer (Demosthenes und seine Zeit I, 87) véleménye, hogy mindjárt Samos eleste után mentek oda gyarmatosok s utóbb még két ízben. Talán a samosiaknak erre az eltelepítésére vonatkozik Paus VI. 13.⁵; v. ö. Hitzig-Bluemner Pausanias-kiadásának jegyzetét az idézett helyhez. V. ö. Diodor. XVIII. 8; Diog. Laer. X. 1.

visszatelepítését határozták el. Így tértek vissza a samosiaiak 43 esztendő után Samos szigetére.¹⁰⁸

A harmadik attikai tengeri szövetség megalakulásakor, 377-ben biztosították ugyan az athéniek a tagállamoknak a teljes önállóságot és függetlenséget (Dittenberger Syll.³ 147). Mégis idővel az első delos-attikai szövetség imperialista hagyományainak az útjára léptek a görög szigetekkel szemben, midőn 365-ben (lásd fent 106 jegyz.) elűzték Samos lakóit és helyükbe saját kleruchosaikat telepítették. Ez az eljárás bizalmatlanná tette a szövetséges államokat Athénnel szemben. A szeparatiztikus törekvéseknek egyébként az is tápot adhatott ebben az időben, hogy Thebai flottaépítési és Athén tengeri hegemoniájának megdöntésére irányuló tervei már előre vetették árnyékukat (Diodor. XV. 79). Ilyen légkörben s belpolitikai átalakulásoktól is zaklatva (Strab. XIV. 657) határozták el 366/65-ben (Diodor. XV. 76) Kos sziget fővárosának, Astypalaiának a lakói, hogy elhagyják eddigi, védelemre alkalmatlan (Thuk. VIII. 41) városukat, amelyet egy nagy földrengés és azután a peloponnészosi háborúban a spártaiak dúlása is nagyon megrongált. A Skandarion nevű földnyelv közelében alapítottak új várost erős falakkal s ezt magáról a szigetről Kosnak nevezték el. Az áttelepedésnek συνοικισμός jelleget kölcsönzött az, hogy az astypalaiaiakon kívül egyebünnen is πολλοὶ τε γὰρ ἀνδρῶν εἰς ταύτην ἠθροίσθη.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Diodoros (XVIII. 9–18) az egész úgy nevezett lamiai háborút a 423/22. év eseményei közt beszéli el. Az események sokasága be is tölti ezt az évet, a háború befejezését tehát csak 422-re tehetjük. Az utolsó nagy ütközetet, a krannoni csatát tévesen teszi Diodoros (XVIII. 17. v. ö. Plut. v. Dem. 28. Paus. X. 3,4) Kephisodoros archon évére; ez már 422 aug.-ban zajlott le (Plut. v. Camil. 19). — A visszatelepítést Diodor. XVIII. 18,9 adja elő.

¹⁰⁹ Az áttelepedésnek Athén-ellenes tendenciájára Schaefer: Demosthenes und seine Zeit² I. 118 mutat rá. — A belpolitikai zavargás, amelyet Strabon az áttelepedés okaként említ (διὰ στάσιν), valószínűleg egy demokratikus irányú alkotmányreform volt. Az ilyen természetű alkotmányváltozások több ízben voltak synoikismos megindítói a görög történelem során (Mantineia, Elis). V. ö. Busolt III 1, 116–119. Különösen jellemző Xen. Hell. V 2,3–7; VI. 5,3–5.

Az áttelepítés és eltelepedés típusai s jelentősége a görög történelemben.

A görög történelem egymástól távoleső helyein és időin kalandoztunk eddigi tárgyalásunkkal. Egyetlen jelenség volt, amely valamennyi érintett eseménycsoportnál visszatért: egy-egy πόλις egész lakossága hagyta el lakóhelyét. Az ok, ami a város-államok polgárait az eltelepedésre készítette változatos skálát mutat a legdurvább külső erőszaktól kezdve egészen a józan megfontoláson alapuló önkéntes elhatározásig. Ehhez képest alakul azután a lakóhelyéről kimozdított polgárság további sorsa is a legkülönbözőbbféleképen. Ha ebből a szempontból csoportosítjuk anyagunkat, az áttelepítésnek következő típusait állapíthatjuk meg.

1, Valamilyen külső hatalom a város lakosságát hatalmába keríti, elfogja s rabszolgának adja el. (Megara- és Euboiával jár el így Gelon, Kataneval, Naxosszal és Rhegionnal Dionysios, Skionéval, Toronéval és Melosszal az athéniek, Orchomenosszal a thebaiak). Természetesen az ilyen esetek java részében a lakosság kisebb-nagyobb töredéke, amelyik valahogyan elkerülte a fogságot, mint szabad ember keresett új hazát s a rabszolgaságból lehetőleg megváltotta hozzátartozóit. A szomszédos és baráti viszonyban álló városok is segítettek a rabszolgasorsba jutottak kiváltásában (pl. a toronei hadifoglyokat az olynthosiak váltják ki). Így történik, hogy a rabszolgaságra kárhoztatott városok lakóinak jó része ismét szabad emberként térhet vissza idő múltával hazájába (pl. a melosiak, skioneiak, toroneiak, orchomenosiak).

2. A perzsa nagy király is, mint „rabszolgáit” telepíti át meghódított görög városok lakóit (Miletos, Eretria) birodalma távoli vidékeire (Arderikka, Ampe). A perzsa királynak azonban tulajdonképpen minden alattvalója „szolgája” (Ed. Meyer: Gesch. d. Alt. III. 39. kv). Tehát az ilyen módon rabszolgaként áttelepített hellenek valójában nem lettek rabszolgává a szónak abban a szorosabb értelmében, mint azok, akiket görög néptestvéreik „ἡνδραπόδοισιν”; amolyan helyhez kötött alattvalói voltak a nagy királynak (az eretriaikat Dareios saját birtokán telepítette meg, sorsukat Her. VI. 119, találóan jellemzi). Azonkívül, míg a görögök által rabszolgaként elvitt lakók eladás útján szanaszét szoródtak úgy, hogy mikor vizsatelepítésükre sor kerülhetett, előbb különböző helyekről össze kellett gyűjteni őket (így gyűjti össze pl. Lysandros a skioneiakat és melosiakat), addig a nagy király rabszolgáiként eltelepített lakós-

ság egy tömbben együtt maradt (az eretriaiak Herodotos korában is együtt élnek).

3. Gyakran találkozunk azzal az esettel, hogy a városállam, amely egy másik πόλις lakossága felett rendelkezhet, saját falai közé telepíti és polgárai scrába fogadja a másik városnak lakóit (Gelon Kamarina-, Dionysios Leontinoi, Kaulonia és Hipponion lakóit telepíti így Syrakusaiba, az argosiai Orneait lerombolják, lakóit Argosba telepítik). Az ilyen áttelepítés rendszeren nem annyira büntető jellegű, mint az előbb tárgyaltak. (A Syrakusaiba telepített kauloniaiak 5 évre adómentességet kapnak).

4. Megtörténik, hogy egy πόλις nem a maga területére, hanem más (rendszen tőle függő) városba telepíti a hatalmába került városállam polgárait, akiket azonban sem szabadságuktól nem foszt meg, sem polgári jogaikban nem korlátozza őket újjonnan kijelölt lakóhelyükön. (Így telepítette Hieron Katane és Naxos lakóit Leontinoiba, a spártaiak a triphyliai Pylos lakóit Lepreonba).

5. Néha mindössze a πόλις polgárainak kisebb távolságra történő elköltözését követeli meg az áttelepítő hatalom, hogy fennhatóságát illetve befolyását biztosabban érvényesíthesse a — bizonyos szempontból mindig kedvezőtlenebb — új viszonyok közé kényszerített városra. (Így telepíti Kroisos az ephesoiakat Koressos dombjáról a síkságra, a thebaiak Oropos városát a tengerparttól a szárazföld belsejére, a spártaiak a mantineaikat a synoikismos útján létrejött πόλις-ből a synoikismos előtti falvakba vissza).

6. Az esetek túlnyomó többségében a hatalom, amely egy πόλις polgárait eltelepedésre kényszeríti, nincs abban a helyzetben, hogy egyszersmind további sorsukról is rendelkezék.¹¹⁰ Elűzi őket városukból s azok maguk keresnek új otthon maguknak. Szerencsés esetben az elűzöttek egészben vagy legalább java részben egy tömbben maradva telepsznek el különösen akkor, ha az őket elűző hatalom valamelyik ellensége lakóhelyet ad nekik. (Így adják a spártaiak az Argolisból elűzött asineieknek a messeniai Asinet, a naupliaiaknak Melhonet, az aiginaiaknak Thyreatist, az athéniek az ithomeiaknak Naupaktost, a plataiaiaknak Skionét, Pharnakes a delosiaknak Atramytteiont, így fogadják be az athéniek saját városukba két ízben is a plataiaiakat, a neapolisiak a hontalanná lett kymeieket, így telepsznek a tirynsiek Halieisbe). Kedvezőtlenebb az

¹¹⁰ A perzsa nagy király, különösen pedig a syrakusai tyrannosok áttelepítéseire jellemző csak, hogy többnyire teljesen kezükben tartják az eltelepedő lakosság sorsának intézését.

elűzött lakosságra nézve, de sokkal gyakrabban fordul elő, hogy tagjai különböző helyekre szóródnak szét, ki-ki oda telepszik, ahol éppen befogadják. (Igv oszlottak szét az elűzött sybarisiak Laosba és Skidrosba, így Dysponton lakói Epidamnossa és Apolloniába, így a mykenaiak Makedoniába, Kleonaiba és Keryneiába, így Smyrna elűzött aiol lakói a tizenegy kis-ázsiai aiol városba, így a leontinoiak Szicília területén, a poteidaiaiak Chalkidike földjén, a lemnosi pelasgosok Athos félszigetén stb.).

7. Az eddig felsorolt esetekben a πόλις lakosságát akarata ellenére is egy erősebb hatalom a városból való távozásra kényszerítette. Sokszor azonban nem forog fent a feltétlen (szinte fizikai) kényszer, amely a πόλις lakóit ellenállhatatlanul kimozdítja lakóhelyükről és a lakosság, — hogy valami, hol közvetlenül, hol csak távolabbról fenyegető, de mindenesetre elkerülhetetlennek látszó csapás elől kitérjen — mégis önként veszi kezébe a vándorbotot. (Igy telepsznek el a phokaiak, bár Harpagos beérné alattvalói helyzetük jelképes elismerésével is [Her. I. 164.] a perzsa fennhatóság elől, így a teosiai Abderába ugyancsak a perzsa uralomtól félve, így Byzantion és Kalchedon lakói Mesambriába, mielőtt a phoinik flotta megtámadná városukat, így Magnesia lakói egész városukkal a védekezésre alkalmasabb fekvésű Thorax dombra Tissaphernes közeli támadásával számolva, így a kisebb chalkidikei városok Olynthosba és a Bolbe-tó vidékére az athéni hajóhadtól való félelmükben, így a megalepolisi synoikismost végrehajtó városok lakossága a spártaiak zaklatásától akarván megszabadulni).

8. Ritkán bár, de előfordul az is, hogy egy πόλις lakói minden külső kényszerítő ok nélkül, egészen szabad elhatározásukból telepednek át.¹¹¹ (Ennek legjobb példája Aipeia esete, amelynek lakói Solon tanácsát megfogadva költöztek a sívár hegyvidékről a termékenyebb síkságra. Ide számítható az astypalaiaiak áttelepedése az újonnan alapított Kos városába s az aigaiaké Aigeirába).

Természetes, hogy csoportosításunk a szó szoros értelmében csak típusokat állapít meg, amelyek mellett az átmeneti

¹¹¹ Hogy a görög polis lakói nem csak a durva erőszaknak engedve, hanem saját jószántukból eltelepednek, ez fontos körülmény: legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy a görög történelemben nem lehet az áttelepítést illetve eltelepedést egyszerűen keleti hatásnak elkönyvelni. Mert igaz ugyan, hogy a nagy keleti birodalmak urai előszeretettel hajtottak végre nagyszabású áttelepítéseket (zsidók babyloni fogsága, vagy a miletosiaiak és eretriaiaiak áttelepítése), de arról, hogy rendezett állami életet élő lakosság közvetlen külső kényszer nélkül elhagyja hazáját s áttelepedjék, nem tudunk példát a keleti népek történetében.

esetek sok-sok fajtája fordul elő. Ilyen pl. mikor Gelon Megara és Euboia lakói közül csak az egyszerűbb népet adja el rab-szolgának, míg ugyanakkor az előkelőket syrakusai polgárokká teszi, vagy ilyen, mikor a syrakusaiak Leontinoiból a demost elűzik, az arisztokratákat Syrakusaiba költöztetik. Ilyen, mikor Harpagos a miletosiak egyik felét Susába hurcolja s a nagy király Ampéba telepíti, míg másik részük szabad emberként telepszik a samosi emigránsokkal együtt a sicíliai Zankléba.

* * *

Bármilyen okból és bármilyen módon történtek is azonban az általunk tárgyalt áttelepítések és eltelepedések, minden alkalommal egy szuverén államnak (görög terminussal πόλις-nak)¹¹² egész lakossága hagyta el lakóhelyét. Ilyen történelmi jelenség természetesen már technikai lebonyolításának nehézsége miatt is csak ott fordulhat elő, ahol az államok viszonylag igen kicsinyek, a klasszikus Hellas földjén, ahol az állam (πόλις) kiterjedésében, lakóinak számában nem múlta felül azokat a közösségeket, amelyek más korokban és más helyeken városok lehettek csak.¹¹³ A szuverén államoknak ez a városszerű kicsinysége az, ami minden más történelmi korszakkal szemben teljesen egyéni jelleget kölcsönöz a klasszikus görög századoknak.¹¹⁴ Az államalkotásnak ez a sajátos módja, (amely egyedül tette lehetségessé az áttelepítésnek és eltelepedésnek

¹¹² Wilamowitz: Staat u. Gesellsch. d. Gr. u. Röm. 42. Az itten közölt fejtegetések a πόλις Stadtstaat fordítása ellen csak olyan értelemben fogadhatók el, ahogyan Hornyánszky (Egyetemes Phil. Közlöny 1921. 7) értelmezi és helyesli őket. A Wilamowitz által felvetett Stammstaat elnevezés még kevésbé alkalmas a sajátos görög államforma, a πόλις lényegének érzékeltetésére mint a Stadtstaat (lásd Hornyánszky: A polis fogalma, Egyetemes Phil. Közlöny 1920, 20, jegyzet).

¹¹³ A középkori és renaissance városok meg a görög polis közt mutatkozó minden analógia ellenére (Burckhardt: Gr. Kulturgeschichte⁵ I. 72) nem lehet egy lapon említeni a kettőt. V. ö. Hornyánszky i. m. E. Ph. K. 1921, 7. lap; Burckhardt i. m. I. 80.

¹¹⁴ Természetesen ez az összehasonlítás csak is olyan magas műveltségű korokra és területekre vonatkozik, ahol a szó szoros értelmében vett állami szervezetről szó lehet, nem pedig törzsi vagy más hasonló primitívebb tömörülésről, mert ezeknek a kicsiny volta a műveltségi fok alacsonyágából következik. Persze nehéz megállapítani, hol kezdődik a műveltségnek az a foka, amelyet ilyen értelemben „magas kultúra”-nak nevezhetünk. Hogy azonban a klasszikus görög világ műveltsége messze túl van ezen a fokon, az kétségen felül áll. Elég talán arra utalnunk, hogy a Hellasnál jóval műveletlenebb perzsa birodalom népessége ugyanabban az időben rendelkezett olyan fokú kultúrával, amely igazán nagy és rendezett állam fenntartására elegendő.

általunk megfigyelt gyökeres végrehajtását¹¹⁵ s amellyel éppen ezért tárgyunk megvilágítása céljából röviden foglalkoznunk kell) ez a páratlanul álló világtörténelmi formáció, a πόλις a görög szellem lényegéből fakad.

A hellén ember nem szereti, nem tartja szépnek, jónak azt, ami túlságos vagy éppenséggel végtelen. A szimmetrikus, az arányos, az emberi érzékkel, emberi aggyal átlátható, teljes egészében felfogható vonza csak. Ezért akarják mindjárt a görög szellem öntudatra ébredésének hajnalán a *ἰον φυσικοί* az egész végtelen mindenséget felfoghatatlan tarkaságával egy, vagy egy pár *ἀρχή*-ra visszavezetni, a határtalant, az értelem számára hozzáférhetetlent áttekinthetővé redukálni. A *ἐπτά σοφοί* fogalmazásában igen korán egészen konkrét kifejezést is nyer a görög léleknek ez a legjellegzetesebb sajátossága: a *μηδὲν ἄγαν* és *μέτρον ἄριστον* bölcs mondásokban szájról-szájra jár. De minden elméleti okoskodásnál, minden bölcs mondásnál fontosabb, hogy az arányosnak, jól áttekinthetőnek (*εὐσύνοπτος*)¹¹⁶ ez a szerete a görög gyakorlati életet is tökéletesen áthatja. A praktikus életnek a keretét az állam adja: a hellének közt ez a keret sem tádulhat akkorává, hogy az ember az egészet világosan, tisztán be ne láthassa.¹¹⁷ Aristotelest, aki a lepergett klasszikus görög idők határán állva tekinthette át a szuverén *πόλις*-ok változatos sorsát (Diog. Laert. V. 27), még annyira bővületében tartja a πόλις gondolata, vagy mondhatnánk, annyira a szó klasszikus értelmében hellén még Aristoteles, hogy mikor Alexandros világhódító fegyverei nyomán már egy új világ van kibontakozóban, ő akkor foglalja a legvilágosabban s legöntudatosabban szavakba a klasszikus görög kisállam, a πόλις hitvallását.¹¹⁸ Ezek a szavak tökéletesen leplezik

¹¹⁵ Hornyánszky (i. m. E Ph. K. 1921, 1.) is utal arra, hogy a lakosság könnyű és gyakori kimozdíthatósága „a kis területű államok alaptermészetéből következik”.

¹¹⁶ Aristot. Pol. VII. 1326. b 24.

¹¹⁷ A mai világban, amikor tobzódik az imperializmus, szinte hihetetlenül hangzik, hogy volt idő, amikor az emberek az ideális állam kellékeként emlegették nagyságának korlátozását, határok közé szorítását. Pedig a miletosi Hippodamos (Aristot. Pol. II. 1267 b 31) egészen konkrétan megmondta, hogy a *μυττανδρος* polis az ideális s az ő elméleti megállapításának a görög gyakorlat is megfelelt néha: Herakleiat (Diodor. XII 59) és Aitnát (Diodor. XI 99) eleve ilyen lakósszámmal alapítják, V. ö. Xen. Anab. I 4,6, Strab. XIV. 676. — Platon (Leg. V., 737 d — 738 b) 5040-re teszi az ideális állam polgárainak a számát. V. ö. Aristot. Eth. Nic. 1170 b 32.

¹¹⁸ Pol. VII. 1325 b — 1327 a; v. ö. Ivánka: Die aristotelische Politik und die Städtegründungen Alexanders des Grossen, Budapest, 1938, 4. lapon: „Aristoteles der in seinem politischen und ethischen Denken der typische Vertreter der allgemeinen griechischen Denkweise ist...” A szerző további

le azt a görög lelkeséget, amely századokon át ösztönösen küzdött a lényétől idegen, a πόλις keretein túlnövő államalakulás ellen,¹⁹ mert úgy érezte: χαλεπὸν, ἴσως δ' ἀδύνατον εὐνομεῖσθαι τὴν λίαν πολυάνθρωπον. τῶν γοῦν δοκουσῶν πολιτεύεσθαι καλῶς οὐδεμίαν ὁρῶμεν οὔσιν ἀνεμμένην πρὸς τὸ πλῆθος. τοῦτο δὲ δῆλον καὶ διὰ τῆς τῶν λόγων πίστεως. ὃ τε γὰρ νόμος τάξις τίς ἐστι, καὶ τὴν εὐνομίαν ἀναγκαῖον εὐταξίαν εἶναι, ὃ δὲ λίαν ὑπερβάλλων ἀριθμὸς οὐ δύναται μετέχειν τάξεως. A görög ember számára a belső élet szilárd rendje (τάξις, εὐταξία) teszi az állam lényegét, elsősorban a belső élet intenzitása az állam értékének fokmérője, nem a kifelé mutató nagyság vagy hatalom: οἷονται μὲν οὖν οἱ πλείστοι προσήκειν μεγάλην εἶναι τὴν εὐδαίμονα πόλιν· εἰ δὲ τοῦτο ἀληθές, ἀγνοοῦσι ποῖα μεγάλη καὶ μικρὰ πόλις. κατ' ἀριθμοῦ γὰρ πλῆθος τῶν ἐνοικοῦντων κρίνουν τὴν μεγάλην, δεῖ δὲ μᾶλλον μὴ εἰς τὸ πλῆθος εἰς δὲ δύναμιν ἀποβλέπειν. ἐστὶ γὰρ τι καὶ πόλεως ἔργον, ὥστε τὴν δυναμένην τοῦτο μάλιστα ἀποτελεῖν, ταύτην οἰκτεόν εἶναι μεγίστην. Az állam δύναμις-a nem a nagyságban rejlik, hanem sajátos feladatának lehető legalaposabb megoldásában. Ez a sajátos feladat az εὐταξία: a polgárokat egybefűző láthatatlan szálak minél rendezettebb, minél szilárdabb hálózatának a kiépítése.

Valóban a hellén állam polgárait olyan erős kötelék tartja össze, hogy a πολίτης-eket sokszor teljesen lehetetlen kiszakítani a πόλις egységéből. A görög kisállam tehát nem csak „technikailag” előfeltétele az áttelepítés és eltelepedés olyan módon való végrehajtásának, hogy valamennyi polgár elhagyja addigi lakóhelyét, hanem a πόλις tömörítő kohéziója oka is egyben annak, hogy polgársága a legviszontagságosabb időben is együtt akar maradni, hogy a közös lakóhelytől, a hazától való megválást is szívesen vállalja, csak hogy a maga sajátos τάξις-ával, a polgárok életét szabályozó s összefűző belső

fejtegetéseiből kitűnik, hogy Aristoteles itt (a Pol. VII. könyvének elején) nem pusztán elméleti fejtegetéseket ad, hanem gyakorlati tanácsokat Alexandros számára, akit szeretne a görög polis hagyományaihoz visszatéríteni a hellenisztikus monarchiák felé vezető útról (persze, hogy ez az út a világtörténelem útja is egyben, ebbe a hellén ember még nem tud beletörődni).

¹⁹ Nagyobb területek összefogása a klasszikus görög történelem során csak szövetségek formájában volt némileg megvalósítható (peloponnesosi, delos-attikai, boiotiai szövetség), de még az ilyen laza felépítésű nagyobb méretű politikai egységekkel szemben is a legelkeseredettebb ellenkezés mutatkozott a szuverénitásukat féltő polisok részéről. V. ö. Burckhardt i. m. I. 65–66. — A görög kisállamnak sajátos éle ösztöne, cette passion de l'indépendance fait de la cité, si petite qu'elle soit, un État souverain (Glotz: La cité Grecque, 35). — Igen tanulságos a klasszikus hellén történelem főbb államainak terület és lakósszám szerinti összeállítása Glotznál (i. m. 29 kv., 32 kv.).

renddel (amely többet jelent számára a hazai földnél is) végleg szakítani ne kelljen.¹²⁰

A hellének testvérharcai közepette is azért kényszeríti annyiszor a győztes az ellenséges πόλις egész lakosságát eltávozásra, mert — néha öntudatosan, néha csak ösztönösen, de — érzi, hogy azt a csudálatosan szilárd alakulatot, amit a πόλις jelent, csak a leggyökeresebb erőszakkal lehet (ha egyáltalán lehet) megtörni. Általában (ritka kivételek akadnak) egyik πόλις polgára a másíknak megbízható alattvalójává nem lehet soha.¹²¹ Ha egy ellenséges πόλις közelségétől szabadulni akar, lehetőleg mindenestől el kell távolítani azt. A polis lakosságából t. i. (a rabszolgákon kívül, ezek azonban az ókori történelem folyamán nem mennek emberszámba v. ö. Aristot. Eth. Nic. 1161 b 4) jóformán hiányzik az a pigra massa, az a politikailag érdektelen népréteg, amely megrázkodtatás nélkül szállhat át egyik imperiumról a másikra.

A polis belső életének felfokozott mozgalmassága mellett, (amely területének, lakosságszámának kicsinységével — mondhatnánk — arányos), emellett az intenzív befeléélés mellett a polgároknak nincs módjuk arra, hogy érdektelen, vagy csak alig érdekelt szemléltői legyenek az állam munkájának. Mindenik tényleg eleven darabja az államtestnek;¹²² ha csak néhányan maradnak is a régi hazában, bizonyosan a régi ellenséges πόλις csiráját plántálják tovább az ősi földön.¹²³ Éppen ezért a polisok harcaiban egyetlen eszköz lehet alkalmas az ellenféltől való megszabadulásra: a polgárságot mindenestől kiemelni lakóhelyéről.

¹²⁰ A földnek, a területnek a fontossága a görög állami életben a polgárság s az azt összefűző belső kapcsolat jelentőségével szemben elenyésző. Francotte írja (La Polis grecque 123): La cité n'a jamais été envisagée comme une autorité politique s'étendant sur un certain territoire, mais on la considère comme un ensemble d'hommes soumis à un pouvoir supérieur. Kaerstnél (Gesch. d. hellenistischen Zeitalters I, 17 kv.) olvassuk: Den Griechen fehlte in besonderem Masse... der Sinn für die politische Bedeutung des Raumes. Die persönlichen Verhältnisse der Bürger im Staate bildeten für sie die bei weitem wichtigste, ja fast einzig notwendige Grundlage des Staates. V. ö. Hornyánszky i. m. E. Ph. K. 1921, I., Büschhardt i. m. I. 78 (Wenn aber irgendwo der Mensch mehr ist als seine Stätte, so gilt dies von den Griechen). — Thuk. VII. 77, és Her. VIII. 61 tanúsága szerint is a πόλις lényegét az emberek, nem a földterület teszi.

¹²¹ Nem nemzetiségi ellentétből, mint ahogy a történelem egyéb korszakaiban tapasztalhatunk hasonlót: a thebai és thespiai még a görög nemzet keretein belül is rokonok s mégis engesztelhetetlen ellenségek.

¹²² A πόλις befeléélését jól jellemzi Kaerst (i. m. I. 18), a görög polgár államával való tökéletes összeforrását Glotz (i. m. 35 kv).

¹²³ Pedig a hellen πόλις-oknál nincs meg a különböző nyelvűségnek az a merev elválasztó fala, amely egyebütt elsősorban ment meg meghódított népeket a másikba való tökéletes beolvadástól.

De — s ez vet az áttelepítések és eltelepedések történetéből legélesebben fényt a πόλις lényegére — igen gyakran ez az egészen radikális eljárás sem vezet eredményre. Nem vezethet, mert a πόλις lényege túl minden földrajzi, térbeli viszonyon¹²⁴ a polgárok összességét összetartó, rendezett kapcsolat, az aristotelesi τᾶς, εὐταξία, amelynek szilárdságát sokszor a lakóhelyből való kimozdítás megrázkódtatása sem törheti szét, semmisítheti meg.¹²⁵ Az évek hosszú során, néha a fiak és unokák lelkébe gyökerezve él tovább a πόλις lényegét jelentő belső kapcsolat, a térbelileg talán már régen megszakadt és mégis széttéphetetlen összetartozás érzése, hogy adandó alkalommal újra visszavezérelje a πολιτῆς-eket arra a földre, ahol ez az érzés egykor megszületett: innen van, hogy az áttelepített vagy eltelepedett lakosság olyan gyakran gyülik ismét össze s tér vissza kedvezőbbre fordult politikai konstelláció alkalmával a régi πόλις-ba.

Mindent összefoglalva államok egész lakosságának áttelepítése és eltelepedése összes kísérő tünetével együtt a görög kisállamok talaján termett, a πόλις sajátos alkatát feltételező s egyben természetesen kísérő történelmi jelenség: a klasszikus hellén századok képének egyik legjellemzőbb színfoltja.

¹²⁴ A térnek, területnek a πόλις életében mutatkozó csekély fontosságát lásd 120. jegyzet.

¹²⁵ Ilyén értelemben beszélhet Isokrates (VIII.120) a πόλις-ok ἀθανασίαςjáról. — Burckhardt i. m. I. 277 kv. Lebensähigkeit der Stadtbevölkerungen címmel (tudásunk szerint) a legalaposabb összefoglalás, amit áttelepítésről és eltelepedésről eddig irtak. Persze megfelelően rendezett eseménytörténeti anyaggyűjtés híján nem distinguál mindig helyesen az egyes jelenségek közt. Megállapítása azonban, amit a lakóhelyéből kimozdított πολιτῆς-ek közösségi tudatának továbbélésével kapcsolatban tesz, tökéletesen helytálló: Ueberall halten griechische Einwohnerschaften Schicksale aus, bei welchen alle neueren sich sofort auflösen würden, weil die letzteren eben wesentlich nur dies und nicht Bürgerschaften in antiker Bedeutung sind.

Pótlások.

Pótlás a 13-ik laphoz.

A VI. század közepéről való közösen vert érmek tanúsága szerint Siris, szoros politikai kapcsolatban volt Pyxusszal (amely Siris gyarmatvárosa lehetett). Sybaris — de más délitáliai görög városoknak, így Metapontionnak és Krotonnak az érdekeit is sér-tette a Tyrrhen-tengertől a Tarentumi-öbölíig terjedő egységes hatalmi tömb. Összefogtak ellene, 530 táján Sirist lerombolták. Lakóinak el kellett hagyni a várost, amelynek területe mintegy századig lakatlan maradt (Beloch² I 2, 238 kkv.; Siris elfog-lalását Iustin. XX. 2 s sok mesés motivummal színezve Ly-kophron 978 kkv. scholionokkal meg Strab. IV 264 adják. A város területének lakatlanságát Her. VIII. 62, valamint a sirisi éremverés megszünte bizonyítja. Ujra építését lásd 15 kv. lapon). Siris lakosságával egyidejűleg kellett valószínűleg városukból eltávozni a pyxusiaknak is (Pyxust 470-ben telepíti be újra Zankle—Messene akkori ura, Mikythos; Diodor. XI. 59, Strab. IV. 253).

Pótlás a 25-ik laphoz.

Krisa a VI. század legelején virágzó város volt Phokisban. Ereje tudatában a delphoi szent helyet is a maga befolyása alá akarta vonni: vámot szedett a jósdához zárandoklóktól (Strab. IX. 418) s egyébként is éreztette hatalmát a delphoiakkal (Aeschin. in Ctes. 107 kkv.). A delphoi amphiktyonia ekkor a jósda felszólítására (Aeschin. i. h.) s Solon tanácsára (Aristot. fr. 615 Rose. ap. Plut. Sol. 11) háborút indított Krisa ellen a thessaliai Eurylochos vezérletével. Az athéniek is küldtek segédcsapatot a szent háborúba (Hypothesis Pind. Pyth.; Plut. Sol. 11; Aeschin. i. h.; Strab. IX. 418; Paus. X. 37,⁵—8, II. 9,⁸; Polyaen. III. 5, VI. 13; Frontin. Strat. III. 7, 6). Sikyon tyrannosa, Kleisthenes pedig hajóhadával a tenger felől fogta blokád alá Krisát (schol. in Pind. Nem. IX. 2).

Hosszas küzdelem (Athen. XIII. 560 b—c szerint 10 év) után 590 táján (Marm. Par. v. 52—53 s hozzá Jacoby: Das Marm. Par. 102 kv.) vette be és rombolta le az amphiktyonia hadereje a várost; területét Delphoihoz csatolták s átkot mondtak arra, aki azt művelni merészné. A krisai hadifoglyokat rab-szolgaként a delphoi szentély tulajdonává tették. A győzelem öröme a következő pythoi játékon Eurylochos az eddig szokásos ἀγών... κισσαίων mellett (Strab. IX. 421) atletikai versenyt is rendezett a háborús zsákmányból tűzvén ki jutalmakat (Marm. Par. v. 52—54; Paus. X. 7,4—5 dátuma téves, Beloch² I 2, 142 kv.). A krisaiak városuk pusztulása után el kellett, hogy telepedjenek: εἰς τὴν παρακείμενὴν τῇ Παρνασσῇ Κίρριν, ὅρος οὕτω καλούμενον ἀπέφυγον (Hypothesis Pind. Pyth.). Ezeket a Kirphisre húzódó krisaiakat csak hat évi ellenállás után tudta leverni Hippias, akit Krisa eleste után Eurylochos thessaliai csapatok élén hagyott hátra a háború tovább folytatására. (A későbbi források javarésze a szárazföld belsején fekvő Krisa városát a tengerparton elterülő és Krisa lerombolása után is exisztáló Kirrha kikötőjével említi. Strabon helyesen tesz különbséget a két hely közt. V. ö. Beloch² I 1, 337, 3 jegyz.).

Tartalomjegyzék.

	Lap
Bevezetés.	3
Az ázsiai szárazföldön illetve a lyd és perzsa háborúk során történt áttelepítések és eltelepedések.	5
Siciliában és Délitáliában történt áttelepítések és eltelepedések.	13
A Balkán-félszigeten és a görög szigeteken történt áttelepítések és el- telepedések.	22
Az áttelepítés és eltelepedés típusai és jelentősége a görög történelemben.	59
Pótlások.	67

B 24723

1. Introduction

The purpose of this study is to investigate the effects of various factors on the performance of a system. The study is organized as follows: Section 2 describes the system and the factors being studied. Section 3 presents the experimental design and the results of the experiments. Section 4 discusses the implications of the results and provides conclusions. Section 5 contains references.

2. System Description

13.10.20

Curriculum vitae,

1918. január 21-én Kolozsvárt születtem. Középiskolát a kegyesrendi vezetés alatt álló szegedi városi Dugonics András-gimnáziumban végeztem s ott tettem érettségit 1935. júniusában. Mint nyolcadik gimnázista az országos középiskolai tanulmányi versenyen történelemből harmadik voltam. Az 1935/36 tanévtől az 1938/39 tanévig bezárólag a M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem bölcsészeti karán hallgattam előadásokat. Latinból és történelemből 1937 májusban, görögből 1937 szeptemberben tettem középiskolai tanári alapvizsgát, majd 1937 szeptemberben görögből és latinból szakvizsgát. Tanári oklevelet 1940 februárban szereztem. 1938 január 1-től a Ferenc József-Tudományegyetem Classica-Philologiai és Ókori Történeti Intézetének megbízott gyakornoka, 1939 szeptember 1-től Horthy-ösztöndíjat élvező díjtalan gyakornoka voltam. 1936, 1937 és 1938 évek nyarán hosszabb utazásokkal néhány hónapot töltöttem az egykori Ausztria és Németország területén. 1938 nyarán Makón, 1940 nyarán Békéscsabán résztvettem az egyetem Régiség-tudományi Intézetének ásatásain. 1941 januárban mint próbaszolgálatos tanár a szentesi állami Horváth Mihály-gimnáziumban tanítottam. 1941 február 1. óta a Kolozsvárra visszatért Ferenc József-Tudományegyetem Classica-Philologiai és Ókori Történeti Intézetének díjas gyakornoka vagyok. Az 1940/41 tanév második felében mint az egyetem latin lektora előadásokat tartottam. Első gyakornoki megbízatásom óta ókori történelemre vonatkozó tanulmányokat folytatok Förster Aurél egyetemi tanár úr, intézeti igazgatóm irányításával.

DISSERTATIONES
SODALIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE

NOVA SERIES

- I. De Iano Pannonio interprete Graecorum.
Scripsit Ladislaus Juhász. Szegedini
MCMXXVIII.*
- II. Platon Apológiájának történetisége.
Irta Papp János. Szeged, 1933.*
- III. Romulus Amasaeus. Egy bolognai humanista
magyar összeköttetései a XVI. század elején.
Irta Révész Mária. Szeged, 1933.*
- IV. Plinius panegyricusa és a görög retorikai
elméletek. Irta Visy József. Szeged, 1936.*
- V. Áttelepítés és eltelepedés a görögök törté-
nelmében a történeti idők kezdetétől 362-ig
Kr. e. Irta Szádeczky-Kardoss Samu.
Kolozsvár, 1941.*